I

В коридорах шкільного будинку чути запущеними підлогами, сирим вапном і свіжопомальованими вікнами. Лідка пхнула двері четвертої класи і пустила Дарку першу.

— Це та, що здавала в нас перед вакаціями, — представила Дарку кільком товаришкам у класі, але ні одна з них не сказала бодай слова на це.

З коридора через розхилені двері виглянула Ориська — з розгубленими, заляканими очима, чистенька, вичепурена, як помадка на ялинку.

— Ориська!

Більше не мали собі нічого сказати. Як люди, що несподівано по літах розстання зустрічаються на чужині. Згодом запитала Ориська про щось, що було самозрозуміле.

— Сидимо разом?

Дарка мусіла пожалкувати через свою похапність:

— Чи я знаю, як то буде? Я вже обіцяла Лідці… знаєш, тій, що я в них на станції.

— Видиш, Дарко, яка ти!

Дарка подивилася з серцем на Ориську, потім звернулася прохливо до Лідки:

— Може б, ми сіли втрійку в бічній лавці? З нами сиділа б і Підгірська… Ориська.

Лідка покрутила своєю тоненькою, як стебелинка, неприємно чорною шиєю:

— Нє-е… — я буду сидіти з Кентнер, а ти сиди з нею… Сиди вже, сиди… Ті, що приходять з одного села, завжди мусять сидіти разом. Можеш сидіти собі з "своєю" Ориською.

Обернулася до вікна і почала рисувати гострим, як рильце, нігтем якісь фігури на свіжополакерованій віконній рамі. Дарка відчула в цих словах глибше, як Ліда могла собі бажати: погорду до себе, Ориськи, села і до дрібки того сентименту, який дало їй село на дорогу. З ніяковістю роздивилася по класі. Якась товаришка з червоними щічками (напевно, найбільше важила в цілій класі), блондинка усміхнулася до Дарки: "Не роби, мовляв, собі нічого з Ліди Дутківни, нова товаришко! Вона так далеко без такту, що вже навіть ніхто не ображується тим, що меле її пустий язик. Переконаєшся сама, товаришко!"

Тоді приступила до Дарки й Ориськи учениця, що досі стояла непорушно, сперта до печі. Ця висока дівчина, з плоскими грудьми й лицями, сказала нагим, без якого-будь чуття, голосом:

— Як хочете, можемо сидіти втрійку в бічній лавці.

Дарці не подобалася нова товаришка: не мала нічого такого в цілій своїй постаті, на що можна б було з приємністю подивитися або чого хотілось би з приємністю рукою доторкнутися. Виглядала, хоч яке це неправдоподібне, — як засушена риба. Напевно, навіть її тісно злиті в одно губи в поцілунку мусіли залишати по собі солоний посмак. А очі — то вже зовсім, як у риби, що конає. Ні, Наталка Оріховська не подобалася Дарці. Але в дуже неприємнім моменті для Дарки вона виявила так безкорисно свою приязнь, що не годилось її не прийняти.

Тим паче, що Ориська, як метелик, від якого не можна вимагати, щоб був вірний тільки одній квітці. Де більше меду.

— Добре, сидім разом! — простягнула Дарка руку до Наталки Оріховської. Ориська пішла за її прикладом.

Оріховська взяла свій чорновик (у чернівецькій гімназії не мав він іншої назви, як "шмірґефт"), щоб з останньої перенести його до бічної лавки. Ориська за той час шепнула Дарці:

— Коби хоч яка добра учениця була ця...

Лідка переловила цю заввагу й виїхала з нею наголос:

— "Ни бійси", будете сидіти коло першого "форцуґа"[11] в класі! Це був черговий нетакт Ліди Дутки. Дарка впорядкувала своїх кілька принагідних спостережень про Ліду, зсумувала їх, підкреслила вислід, і думка про Ліду Дутку, доню по спенсіонованому залізничнику, була вже устійнена.

Двері з класи стояли тепер настіж, як віко вулика: ними влітали щораз то нові учениці. Займали свої тогорічні місця з усмішкою, яку може дати тільки добрий відпочинок і свідомість — та незаперечна свідомість, що на першій з перших годин ніяким чудом не загрожує учениці яка-небудь небезпека. Всі були однаково одягнуті в мундирки — чисті, свіжовипрасувані, ще з слідами дбайливих маминих пальців. Були, як жовніри одної ранґи. Тільки по черевиках і панчохах, вибагливих, коштовних, не облічених на час і гроші або важких, грубих, на "ріст" і час, можна було вичитати щось про соціяльне становище батьків учениць.

З-поза лівої рами дверей показалась чиясь голова. Перше, що Дарка побачила, — це був вірлиний, але товстий, якби окремо годований, ніс. Щойно потім помітила пару чорних, подовгастих очей під густою,

блискучою гривкою. Голова витягнулася сміліше направо, і в цей мент хтось скричав високо?

— Міці! Ходи, ходи… ще нікого нема!

Міці вдає дуже перестрашену і обережно, з пальцем на устах в трубочку, всуває до класи наперед одну ногу, потім замашистим рухом дотягає другу і врешті вибухає таким милим, щирим сміхом, що Дарка мусить признати її в думці за найсимпатичнішу дівчину з усіх сімнадцятьох учениць. Вона не має на своєму лиці нічого такого, що можна б його окремо гарним назвати. Єдине, що з'єднує і одним махом підбиває на її сторону, — це зуби: досить великі, однакової міри, бездоганно чисті, білі, молоді зуби. Міці — єдина в суконці. В білій з сирого шовку, з чорним оксамитним поясом. Згодом помітила Дарка, що вона за спиною ховає ще й солом'яний, з широчезними крисами капелюх.

Міці мусить насамперед з кожною привітатись. Дарці каже:

— Хто хоче зі мною в згоді жити, той мусить підповідати мені. Так вже є… Уважай собі!

Щойно тепер можна розказати дещо про себе.

— Kinder, stellt euch vor[12], ви тільки уявіть собі: їде нас цілий вагон з Лужан до Дорна Ватри… Я не знаю, як могла моя тета не подумати над тим, що сьогодні перший день навчання і пустити мене на прогульку?

— Міці, ідім об заклад, що твоїй теті навіть не снилося про те, що ти їдеш до Дорна Ватри? — не дає розмахатись бесіді Коляски Лідка.

— І чого ти така дурна, Дутка? Я говорю вам, що я маю татові сказати, розумієш? Отже, я скажу, що тета вирядила мене на прогульку.

— І як то було з тим вагоном? З ким ти їхала? — домагається решти Косован, в ясних, майстерно оправлених льоках.

— Та ж я кажу… їдемо ми всі, — Міці не подає, хто ті "всі" — і в Жучці Едвард, свояк мойого шваґра, менше з тим, отож Едвард дивиться, яке ми маємо сполучення, і я при нагоді, тільки зовсім zufällig[13], випадково, довідуюся, що сьогодні нещасного другого вересня.

— І що? І що, Міці? — не може стерпіти мала Кентнер.

— Розуміється, що я вискакую в Чернівцях, як ошпарена, з вагону… Я уявляю собі, ой, я уявляю собі, як мій тато збирався сьогодні до бюра! Там десь дома була ціла революція, чому я не приїхала на час… А мама! Бідна мама, вона завжди мусить бути замість мене Blitzableiter-ом[14]!

— А що з тим Едвардом? — не дарує свого Ольга Кентнер.

— Зрозуміло, що бідний Едвард мусів повезти мої речі додому… а я побігла з виваленим язиком до школи… Приходжу… а то ще… чотири мінути до дзвінка… Чи не може людині серце тріснути з жалю? Та ж я могла бодай по-людськи попрощатися з ними, хіба ні? Діти! Я вам кажу, мої діти, як я буду колись мамою, то я буду доброю мамою… найму своїм дітям домашнього вчителя, а не буду їх замучувати якоюсь школою… Але мої діти ще далеко. А тепер кажіть… кажіть, що то буде, як на першу годину схоче притаскатися "Альзо" і застане мене в цій суконці?.. Це щось страшне, що нікому з вас не прийшло на думку убрати сьогодні фартух? Ти, Косован, цілий рік ходиш до школи у фартусі, а сьогодні… ні, це страшне! Думайте щось! Равлюк, як ти можеш про щось собі там шептати, коли твоя товаришка в такім клопоті?

Нараз звертається до Дарки своїми прекрасними зубами:

— Ану ходи сюди… тут… так, ану, стань собі коло мене… Вона однакової височини зо мною! Слухай, я тебе прошу… ще час… ти нова…

тобі нічого не скажуть… Дай мені свій мундирок, а сама вбери мою суконку… Я тебе прошу! Діти, зробіть живий параван… Ти не бійся, слово чести, це нічого, якби хто інший прийшов не в мундирку, то, може б, навіть не запримітили вчителі… але я… тому саме, що це я… мені вже п'ять років грозять, що викинуть із школи… ти… Слухай, чого ти надумуєшся, тобі ж все одно!?

Дарка зам'ялася. Певна річ, що вона хотіла б жити в дружбі з цією милою дівчиною, радо помогла б їй навіть, коли це таке важне для неї, але чей же не може так при всіх роздягатись. Дивно, що ця "Міці" цього не розуміє. А до того, ще Дарка не має нічого більше під "сподом", як сорочку й чорні трусики. Якже ж буде виглядати ця біла суконка поверх чорних трусиків?

— Ой, ти поки надумаєшся, то вже дзвінок буде! — вже "на серйозно" знетерпеливилася Міці й нервовим рухом сіпнула за Дарчин мундирок при вирізі шиї. Рух цей майже завжди певний: мундирок розстібнувся від шиї до останньої застібки понижче пояса.

В той мент десь внизу запищав коротким, уриваним звуком дзвінок. Звук цієї малої потвори так подіяв на Дарку, що вона від страху втратила контроль над своїми пальцями. Вона почала скоро, хапливо застібувати мундир, у половині доріжки його розстібнула, бо здавалось їй, що пропустила одну затріску, і знов почала спочатку, так само нервово і безладно. Оріховська смикнула її за спідничку до лавки, бо професор Мірчук був уже в класі. Учениці встали з місць. Рівно, акуратно й цим відразу зазначили своє відношення до цього професора: було очевидне, що вони поважають його.

— Помолимося!

Професор зложив руки на грудях, а сам задивився у вікно: "Отче наш, іже єси…"

Дарка зважилася глипнути на лице професора Мірчука. Раз. Професор не відривав очей від клаптика голубої хмаринки у вікні. Дарка перечекала і знов, тепер уже певніше, приглянулася цьому обличчю: все на ньому було розміщене в такій ідеальній пропорції, що можна було подумати: Бог сотворив професора Мірчука на зразок, як повинні виглядати нормальні людські істоти. Тяжко було уявити собі, щоб той до бережків ніздрів викінчений ніс міг мати до свого товариства інші уста, як саме ті, що були на моделі — ні затонкі, ні заповні, майже одного кольору з лицем. Напевно, теж до того щітинного лісу на голові не підходили б ніякі інші очі, як саме такі буро-сірі, ніби трохи приховані в очодолах.

Професор рушив головою, і Дарка спустила очі на лавку. Зазнала неприємного вражіння, що професор дивиться саме на неї. Безвільно підвела очі. Почервоніла й сіла за кілька хвилин перед "амінь". Професор дивився просто на її розстібнуті груди. Біла сорочка з зубчастою мережкою світила на цілу класу. Застібнула скоренько мундирок і крадькома глипнула на професорову міну. Але професор записував уже щось у журналі і не звертав уваги на нову учениці Одарку Попович.

— Всі присутні?

— Всі! Маємо дві нові!

Мірчук дав знак рукою "спокій". Потім обережно здув невидний порох з стола, перемінив "лікті" на рукавах сурдута, сперся на стіл і почав говорити про обов'язки учениць української приватної дівочої гімназії в Чернівцях.

Говорив, говорив своїм рівним голосом зовсім так, як би хтось читав без граматичних знаків, а Дарка слухала, слухала, аж доки та намріяна, виобіцяна гімназія не видалася їй якимсь монастирем з заґратованими вікнами, звідки нема ані виходу на світ, ані надії на промінчик сонця.

— Ти чуєш? — шепнула Дарці Ориська до вуха, хоч навіть це було під час години "заборонене". Дарка вирвала клаптик паперу з чорновика й написала великими, протестаційними літерами: "Вже краще було приватно вчитись", — і підсунула Орисьці під сам ніс. Ориська оббігла записку очима й, перелякана, зім'яла її, мало що не проковтнула. Нехай би попала така записка професорові в руки — бувай здорова, гімназіє. На віки вічні!

Професор піднявся рівночасно із дзвінком. Вже з рукою на клямці він обернувся до класи і проговорив тим самим, під міру рівним голосом:

— Коляска прийде завтра в мундирі до школи, а Поповичівна встане пів години раніше, щоб дома одягтися як слід!

Дарка неспокійно заплітає і розплітає, не знати вже який раз, хвостик лівої коси. Слова професора зовсім спантеличили її: не знає ще шкільних звичаїв, не знає цього професора, тому й не може знати, чи те, що він сказав, — це тільки товариське напімнення, батьківський докір чи догана, пересторога, погроза?

Шукає очима за співвинною. Коляска виблискує своїми свіжими зубами:

— Угу! Попович! Можемо собі руки подати!

І знову не збагнути, що ховається в цьому вигуку: легковаження до дрібної події, над якою не варта зупиняти думки, чи насміх з власної небезпеки.

— Чи мені… за це щось може бути… що професор так сказав? — питається "засушеної рибки" Оріховської.

Наталка Оріховська рисує якісь фантастичні профілі на внутрішній сторінці обкладинки, поволі, з увагою й любов'ю. На Дарчине запитання

вона відповідає не зараз. Говорить, не відриваючи очей і руки від рисунку:

— Гм… і ще один звій волосся більше на недійсній голові… Гм… як би тобі сказати?.. Мусиш тепер дуже "сокотитися"… Можеш тепер дістати двійку за пляму на латинському зошиті… Гм… я тобі раджу… відтепер латинські книжки, зошит, руки й голову мусиш мати все в якнайбільшому порядку… Спитай Дутківни, за що вона минулого року була виказана з латини? Це називалося "двійка з розчухраної голови".

Дарка ненавидить Марію Коляску. Прийшла в оцю школу, в оці мури з найліпшими думками, з найкращими обітницями і вже на самому початку, так, зовсім без своєї вини і співучасти, стягнула хмару господаря класи на свою голову.

Лідка наблизилася до Дарки. Вже подобріла, байдужа на те, що зайшло між ними.

— Ну, і як тобі подобається в школі? — спитала відразу, наїжена на захоплення Дарки.

— Ет, "така" школа! Далі дихнути не буде "вільно", — ані крихітки не стримувала свого розчарування Дарка.

Лідка скривила уста в півмісяць, ріжками вниз:

— Знаєш? Пізнати, що ти перший день у школі! Ну, що з того, що професор собі говорить! Він мусить так говорити, бо це його "служба"! Ти якась така смішна… слово чести! Ти думаєш, що ми справді до театру не ходимо? Чи гадаєш, що гімназисток хлопці після навчання додому не відпроваджують? Побачиш! Коби тільки наука "на добре розпочалася"! Ого, скільки то навіть у нашій класі таких, що з хлопцями ходять! Дивись, та з льоками Косован… на неї і сьогодні чекатиме Равлюк з "сьомої"! Зрештою, переконаєшся сама!

Хтось обвиває її рукою за стан. Стрепетливо оглядається скоренько поза себе: Ориська.

— Дарко, ти не хотіла б уже додому їхати? Кажи, Дарко! — питає Ориська тихенько, в таємниці перед злорадісними вухами учениць, втягнених вже у шкільний візок.

— Ще питаєшся!

Дарка поривчасто притулює Ориську до себе:

— Орисько, будьмо собі і тут дві найліпші товаришки! Ти видиш, як вони зглядаються всі тут на нас, ці, вже "бувалі" в школах?

Дві дівчини, чорна і ніби (тінь тамтої) чорнява, сплетені за рамена, приступають до Дарки й Ориськи:

— Я пригадую собі "на" тебе і "на" тебе, — каже чорнява таким наголосом, якби українську мову знала тільки з книжок, — як ви здавали іспит.

— Я нікого не пригадую собі! Ми були тоді такі перестрашені! — признається Дарка на те, щоб розмова на цьому слові урвалася і вона могла залишитися сама з Ориською, яку щойно в цих мурах оцінила.

— Ти, може, з Веренчанки? — питається чорна ласкаво Ориськи.

— Ми обидві з Веренчанки, — пригадує Ориська товаришкам і Дарку.

— То твій тато — священик, правда? — питає знову тільки в Ориськи чорна.

— Так, а ти звідки знаєш? — аж розіскрюється Ориська.

— Бо мій тато теж священик… і її теж, — кивнула на чорняву, — а я знаю твого татка!

— А її татко — вчитель в нашому селі, — знову намагається Ориська ввести на рейки розмови і Дарчину постать.

Чорна та її тінь ніби не дочувають її завваг.

— З тобою, Підгірська, буде нас у класі п'ять дочок священиків. У нас є і дочки народних учителів, — докидає свій клаптик чорнява і Дарці.

А на цьому клаптику і кінчиться вся увага дочки священика до дочки народного вчителя.

— Ходи з нами на коридор, — звертається чорна тільки до Ориськи, і вони обидві тягнуть її за руки за собою.

До Дарки ніхто не звертається. Ніхто не запрошує її з собою. І вона стоїть між тими обидвома, захитана в своїй рівновазі, вражена до найтонших клітин своєї гордости, на порозі вибуху чи скандалу. Стоїть без слова і тільки дивиться на Ориську. Дивиться, якби ковтала її кусниками: піде вона за дочками священиків чи залишиться з нею?

Ориська заслонюється нерішучою, дурненькою посмішкою, як незручним віяльцем, і безрадно вертиться в рамках цього трикутника.

— Ну, ходи, бо зараз задзвонять на годину! — нетерпеливиться чорна і довірено закидає Орисьці руку за шию.

Ориська в останній хвилині, як нагороду за те, що робить, висипає на Дарку рештки посмішки, повертає до неї ще раз і ще раз своє вузеньке личко кунички і… іде з тими.

Дарка стоїть рівненько, мов з олова вилита, важка, застигла якусь хвилину, потім обертається різко на п'яті і сідає на лавку.

"Добре знати, — вибиває рівно такт тільки ця думка, — добре знати, добре знати".

Ориська повернулася до класи хвилиночку вже після дзвінка. Шубовсьнула, як лисичка в нору, на своє місце і зараз ткнула перед Дарку червонобоке яблуко.

— Дарко, ти гніваєшся? На, маєш... Аглая дала мені два, а я тобі одне принесла.

Дарка сипнула на неї гарячим поглядом, але слова зупинила при собі, бо на коридорі десь роздався дзвінок, що заповів румунську годину.

Ориська підсувається ближче до Оріховської:

— Чи ви... багато вмієте румунської?

Дарці від цього зудару з "дочками священиків" ніби щось розбилося в серці до Ориськи. Щось ніжне, прегарне, як кольорова куля, не видержало удару і розлетілося на кусні. Нема вже Ориськи-приятельки. Є тільки Підгірська. А ми знаємо, хто така Орися Підгірська. Вже випитує, вимишковує, як задалеко класа заавансована в цьому найнебезпечнішому, найнепевнішому предметі. Буде ночами нипати, щоб тільки зрівнятись з ними, щоб перегнати їх. Чому ж би ні? Чому не мала б перша прихилити собі ласку професора, чому не мали б на її першу спливати його похвали?

Оріховська не дуже захоплена таким питанням нової товаришки:

— Напевно, не вміємо більше від тебе і Поповичівни! Минулого року перший раз описували ми у шкільній задачі весну з пам'яті. Не бійся, напевно, не будеш остання з румунської… Як вмієш відміняти "о каса"[15], то вже добре!

Це скидається вже на насміх, бо відміну "о каса" вимагають уже в другій народній[16], але Ориська не похоплюється. Відходить задоволена, що вона все ж трохи більше щось уміє з румунської.

Дарка дивиться через вікно на виснажене лапчасте листя каштану на скверику проти гімназії. Навіть каштани старіють передчасно у цьому місті. Їх теж перевели сюди проти волі з їх батьківщини і кажуть їм тут жити, цвісти, родити і старітись передчасно.

Перехиляє голову через вікно і бачить, як під гімназією бігає то сюди, то туди багато маленьких "Гранатових" чоловічків.

Ах, та ж одним з цих "гранатових чоловічків" може бути й Данко! Данко… так близько Данко… Кількадесять ступнів униз — і можна торкнутись його долонею, і бачити порухи його уст, і чути його слова.

Але в ту саму мить виринає з-поміж іще свіжого болю та перша їх зустріч тут, у місті, під цією самою гімназією, і гострі Данкові слова, щоб вона не чіпала його при товаришах, бо учням гостро заборонено ходити з ученицями. І звідкись новий здогад виколюється із мряки сумнівів, що його вже ані приховати, ані здавити в собі, ані зачинити перед ним очі. Він стирчить понад усім голий, аж боляче стає: тут, у місті, де стільки чистеньких, як пелюстки лілеї личок, Данко соромиться її веснянок. Вона хоче не дивитись навіть на Данкових товаришів. Підводиться від вікна і попадає на Ориську, що, несміла і покірна, заступає їй дорогу.

— Може б, ми сьогодні пополудні пішли купили собі атласи? — питається Ориська.

Очі в неї аж на самих носиках черевиків і пальці так мучать себе взаємно, що якби Дарка мала комусь прощати, то простила б уже за саму цю поставу, повну покори й каяття.

Але Дарка не може так скоро, за годину, переболіти — вдати, що не пам'ятає свого упокорення перед "дочками священиків".

— Дарко, ти гніваєшся на мене? Дарко? — малі, запобігливі, сердечні Орисьчині руки добираються до Дарчиної шиї і хочуть нагнути Дарчину голову до своїх уст.

— Дай мені спокій, — не дується Дарка, тільки скидає ті руки з себе, як щось непотрібне. — Я з тобою більше не маю що…

Ориська червоніє. Дарці хотілося б, щоб вона розплакалась, але вона тільки червоніє від сорому чи люті. В лавці сідає собі Ориська на сам крайчик. Оріховська приходить рівночасно з ударом дзвінка і зовсім не знає про те, що зайшло між обидвома найсердечнішими подружками.

Вже прогудів і відгомін дзвінка, а вчителя від румунської нема. Кожної хвилини може він з'явитися на порозі класи, а його нема ще. І як нема, так нема. Дарка починає тремтіти від очікування. Напруга така велика, якби цей румун мав принести їй смерть. Так їй і здається: як він тільки покажеться у дверях, вона перестане жити. Задушить її страх, мов ангіна. В пам'яті, як від дотику електричної палочки, збігаються в одно всі ремствування на румунів (на "постолаків", як казали в хаті її батьків), спогади про ті прикрі вістки, які після кожного "першого" привозив татко з Чернівців, неймовірні, жахливі історії односельчан-рекрутів про знущання в румунській армії, самовільні, безкарні вибрики румунських жандармів супроти селян у самій Веренчанці; все це доводить до того, що Дарка примліває від страху і надто довгого очікування.

Напружує пам'ять, щоб пригадати собі, хто питав її при іспиті з румунської, але ніяк не може з тих мрячних рисок зліпити якогось одно цілого образу. Знає тільки, що він називався Тудуряну, а той, що має ввійти, називається Мігалаке. Мігалаке... Мігалаке... що може нагадувати цей звук? До чого можна порівняти, причепити це слово?

Раптом відхиляються двері, Дарчин страх доходить до того стану, що вона перестає боятись. Може, очі мають трохи завеликий білий обруч навколо дугівки. Тільки всього. Учитель Мігалаке киває головою на привіт, "класа" сідає. Сідає й Дарка, але не має кого запитати, чи це можливо, чи, справді, цей гарний, ох, Боже, який гарний, молодий хлопець буде їх професором від румунської? Не хочеться повірити, щоб він називався Мігалаке. Адже ще перед хвилиною звук цей нагадував щось зовсім інше. Смішно і якось неймовірно було б цій стрункій, чорнявій, кучерявій голівці, як у молодого ягнятка, приписувати якісь недобрі заміри. Просто не хоче погодитися думка з тим, що цей прекрасний молодий професор може бути румуном. Ориська забуває, що вони гніваються з Даркою. Вириває картку з чорновика й підсуває Дарці видними буквами:

"Він такий гарний, що хочеться його з'їсти!!!" — і багато окликів.

Дарка теж забуває про свій гнів і відмахує Орисьці головою: "Це правда".

Гарний учитель посміхається до класи, і Дарчине серце, як по дроті, біжить до нього і паде йому під ноги. Тільки Оріховську не може роз'яснити це сонце в класі. Вона рисує похмуро профілі уявлених красунь.

— Чи це Мігалаке?.. — насмілюється тихше від бренькоту крилець мушки запитати Дарка, коли професор записує у журналі.

— Ага, — відбуркує Оріховська, — не має ще навіть закінченого університету. "Їнгач", але добрий шовініст, та й тому дали його до нашої гімназії.

Дарка з цієї відповіді не розуміє аж двох слів, та, про що вона хотіла впевнитись — довідалася. Вірлині очі вчителя відразу помічають два нові обличчя.

Учитель міряє класу від вікна до дверей і вже за другим поворотом зупиняється біля Ориськи:

— Cum te chliama? (Як вас звати?)

Голос у цього гарного румуна привітливий, і питання виходить зовсім по-товариськи.

Орися рожевіє, як досвітнє сонце. Вона щаслива, очі бачать, яка щаслива, що вчитель на неї перший звернув увагу.

"Так повинно бути... адже Ориська найкраща в класі... дурненька, але найкраща..." — упоминає своє серце Дарка, що починає бунтуватись проти цього упривілеєння.

— Stii bine romaneste? (Багато вмієте по-румунськи?) — питає далі довіреним, товариським тоном Мігалаке.

На це питання вміла б з певністю відповісти Ориська, бо "ні", значить по-румунськи "ну", але як же ж може дати Ориська таку відповідь? Вже краще мовчати засоромлено. Та вчитель і без цього "ну" догадується, що приватистка не може багато румунської знати: тому питає по-румунськи без найменшого гніву:

— Але ви схочете навчитись добре, як слід румунської мови? Я розумію, що це вам трошки трудніше прийде, але згодом, сподіваюся, опануєте предмет… і всі "ми" цього року зробимо гарний поступ!

Хто як хто, але Ориська, напевно, зробить поступ. Коли страх минається, то з любові до вчителя.

— Будемо любити предмет румунської мови, Поповіч? — вимовляє зрумунська Дарчине прізвище вчитель.

— Так, — мало що не вирвалося Дарці: таким проникливим, ласкавим голосом запитав Мігалаке.

— Прошу сідати, панни! Маю надію, що житимемо в найкращій згоді з собою. Як ваші товаришки знають про це, крім знання предмету, я вимагаю ще й замилування, любові до нього. Цього року читатимемо найбільших румунських поетів. Речі, яких найбільший варвар не міг би не любити. Найкращим доказом замилування учениці до предмету я вважаю зацікавлення ним поза шкільною програмою.

— Ага, — досить голосно шепотом бренькнула знову Оріховська, — вивчити Емінеску напам'ять!

— Хто з домнішор (панночок) має гарне, чітке письмо? — спитав професор.

— Романовська! Наталка Романовська!

Учитель роздивився по класі, котра учениця збентежилася. Доглянув спаленілу Романовську:

— Домнішора! Прошу до таблиці! Підпишіться, — сказав лагідно, як би просив.

Романовська виписала геометричними, чепурними буквами: "Наталка Романовська".

— Я просив підписатись по-румунськи, — завважив професор.

Романовська стерла губкою написане і написала, як бажав професор.

Учитель нахилився до підпису, а потім пильно подивився на Романовську:

— Чи ви справді так мало знаєте румунської?

Романовська з острахом оглянулась по класі: що знову? Учитель посміхнувся. Догадався, очевидно, що учениця не розуміє натяку. Взяв кінчиками дуже випещених пальців крейду з Наталчиних рук, перекреслив те, що вона написала і, похитуючи головою в Наталчину сторону, написав присадкуватими буквами:

"Наталія Романовскі"

— Це в дусі нашої мови, і прошу так підписуватись у мене. Це відноситься до всіх учениць. Звертаю ученицям увагу, що всякі м'якшення, всякі незгідні з духом румунської мови закінчення на "а" при прізвищах уважатиму за орфографічні помилки і відповідно до них буду класифікувати. Список учениць попрошу приготувати мені домнішору Сидір. Романовська, сідайте на місце.

Наталка Романовська поплелася до лавки. Глянула на свій каліграфічний підпис на чорновику і закрила лице долонями.

Учитель був несправедливий. Наталка Романовська була першою рисівничкою на цілу класу, може, навіть на цілу дівочу гімназію. Видно було, що вчителеві ані в голові обурення класи про цей випадок. Усі

знали, що вчитель не має рації ані правди за собою, а проте мусіли прийняти до відома й погодитися з тим, що завжди буде не так, як вимагатиме справедливість, але так, як захоче вчитель Мігалаке.

Відвічна справедливість зсуває пов'язку з очей і моргає до Дарки голим, глумливим, хитрим оком.

Мігалаке виписав на таблиці назви нових підручників і лектур для четвертої класи. Дарка відписувала, як і всі, до свого чорновика. Година добігала кінця. Враження з першого дня навчання в школі не були ані прикрі, ані милі. Були тяжкі. Так говорило Дарці її серце.

II

Перша неділя в місті розцвіла, як цвіт кактуса. Гойдалося сонце над землею, і серце у грудях було вистелене чимось м'яким, ніби мохом. Лідка вертиться по хаті, як бджола по леваді, Дарка приводить до порядку своє довге, бунтівниче волосся.

— Ти не зав'єш собі волосся? — питається Лідка, вся в кучерях, як молодий жид у пейсах.

Дарка тільки видивляється на неї:

— Пощо?

Хотілось би сказати Лідці, що вона не потребує припікати свого волосся, бо Данко і без того назвав її коси "прекрасними". Погладив їх своєю рукою і сказав, що вони дуже гарні, прекрасні, але чи може це хто зрозуміти, що це значить?

Тоді пані, Лідчина мама, каже своїм білим, якби щохвилиночки купаним, обличчям:

— Панна Даруся має таке гарне волоссячко, гріх був би псувати його руркою… еге, гріх.

Пані по цих словах виходить з кімнати, а Дарка мало що сліди не зацілovує за нею з вдячности.

— Слухай, ти не маєш пильника до нігтів? — знову вертиться Лідка.

І знову аж проситься, щоб сказати цьому вертюхові, Лідці, що "хтось" цілував ці руки з такими нігтями, як тепер мають. Хтось, хто до того часу ні одної дівчини не поцілував у руку.

— Слухай, — каже Лідка, — ти повинна трохи більше дбати про себе. Дивися тільки на свої панчохи! А твої пальці! Дивися на свої пальці! Слухай, чому не купиш собі рожевого лаку до них? Мой, якби я так була на станції, як ти, і могла мати свої гроші, то ти побачила б, що за dame була б з мене!

Дарка не відзивається: якась порошинка правди є в Лідиних словах.

По дорозі до церкви (а Лідка любить говорити, ах, як любить!) довідується Дарка від Лідки поміж новинкою, що професор Гушуляк має скляну рурку в горлі, і те, що Оріховської старший брат вчиться в Галичині, у Львові, і те, що дівоча гімназія ходить до церкви з хлоп'ячою.

— Данко… Данко… Данко… — заспівало дорогу мелодію Дарчине серце. Як тільки побачила під гімназією гуртки синіх мундирчиків, а вже співуче серце відразу пурхнуло з грудей і пішло шукати за Данком.

Але Данка не було.

— Він усе той сам, — вколихувала Дарка гриву своїх думок, — ніколи не спізняється, але й ніколи не приходить раніше.

Данко надійшов скверіком, і Дарці хотілося впасти навколішки, вгледівши його: навіть у цьому морі синіх мундирів був він з усіх найгарніший. Може, навіть гарніший, як там, у селі, бо щойно тепер, на фоні всіх цих чужих обличчів, можна було побачити та оцінити, яким чудовим він завжди був і є. Данко зразу угледів Дарку і вже здалека вклонився їй серйозним поглядом.

Дівчата йшли перші парами до церкви, а за ними хлопці. В церкві теж стояли розділені одні від одного так, що Дарка не могла доглянути навіть Данкової тіні. Як скінчилося богослужіння і почали виходити з церкви, Дарці здалося чомусь, що треба конче заждати на Наталку Оріховську.

І коли чекала, застав її Данко, що, як завжди, не вийшов з церкви ані з першими, ані з останніми.

— О, Дарко, — сказав ніби здивовано. Дарці зразу стала перед очима Ляля, Данкова сестра з Відня. — Що поробляєш? — спитав своїм звичаєм. А коли Дарка не могла навіть відповісти дурним "дякую", він заговорив далі:

— Ну, привіт, бо я вже мушу йти! Грає "Довбуш" і я спішуся на матч! Ти не йдеш на матч подивитися? Має бути "пріма" гра! Па! Я колись прийду там до тебе! — крикнув і побіг за громадою товаришів.

Показалась в тіні клена Лідка і Дарка прискочила до неї, вся задихана.

— Лідко, що ми тепер робимо? Що ми тепер робимо? Лідко! Кохана, дорога, я тебе прошу, ходімо на той якийсь матч, що його дає Довбуш! Я ще ніколи не бачила Довбуша! Лідко, але скоро, щоб ми не спізнилися!

Лідка аж руками замахала спересердя:

— Слухай, ти якась дурнувата трохи! Маєш гроші при собі? Ти гадаєш, що хто це "Довбуш"? Ти думаєш, що матч — це театр чи кіно? От будуть вганяти хлопчиська за футболом і більш нічого! Краще ходім до парку… може, "когось" побачимо…

Досить. Досить. Цвіт кактуса сумно стулює свої пелюстки. Неділя того дня тривала тільки до пів до десятої зранку.

На обід була кминкова зупа, яку Дарка вдома їла тільки після доброї сварки з мамою і бабунею. Але "то" був "дім", а "це" станція. З мішечка навчань, якими так дбайливо засобила мама Дарку на дорогу до міста, висипалася мамина пригадка, майже погроза, що "на станції треба все їсти".

Дарка заплющувала очі і ликала кминкову зупу, ложку за ложкою, як власну кров. Пані налила тієї зупи (о, крему чи компоту, напевне, не налила б стільки!) по самісінькі береги. Ніби це мало означати, що Дарці трапилась така "порядна" станція. Після обіду, коли Дарка хотіла написати лист до мами, пані загадала, що йде з Лідкою до своєї сестри, Лідчиної тети, геть аж на Манастирисько. Що буде Дарка сама робити? Може б, Дарка пішла з ними? (Це теж мало йти на рахунок "доброї станції" і "совісної опіки"). Там у тети є панночка гімназистка. Правда, вже з шостої класи, але з Лідкою вони дуже добре розуміються. Дарка зиркає очима на розкладений листовий папір і не дуже рветься в гості до "тети".

Тоді Лідка шепнула для заохоти:

— Слухай, не будь дурна! У тети є на станції товариш Ґинка, ніби мого кузена, — Орест Циганюк. Щось чудове, як він грає на скрипці! Часом в неділю назбирується нас "май" більше: до Ґинка приходять хлопці, до Олімпки товаришки. Мой, я тобі кажу: не пережалієш, коли не підеш!

Дім "тети" Іванчукової на передмісті нагадував хату багача на селі, що повернувся з Канади. Хата була низька, але під бляхою, з ґанком, садом і грядками. Назустріч гостям вибігла "кузинка" Олімпка. "То вона "Олімпка" називається?" — пригадала собі Дарка зустріч із коридора гімназії: струнконогу, рудяву, з мідяним лицем і зеленкуватими очима.

— Was hört man neues?[17] — спитала її Лідка по-німецьки.

Дарка перелякалася по саму горлянку: а що буде, як вони захочуть тільки по-німецьки говорити між собою? Що то буде? Вона так мало знає, так незграбно в'яже слово із словом, так непевно почувається при кожному відмінку в цій мові!.. Це ж сором, ще й який сором, при першому знайомстві показати себе простою селюшкою, болваном з якоїсь там Веренчанки, що навіть по-німецьки не вміє говорити!

— А може, — мигнуло їй щось почерез страх, — може, їм здається, що вона загалом по-німецьки не розуміє! А воно ж не так... адже ж...

— Очевидно, що щось буде, — відповідає Олімпка по-українськи, — хлопці пішли по гітари. А як не буде, то ми хіба не вміємо й без хлопців забавитися? Nicht wahr?[18] — закінчує по-німецьки й звертається з цим до Дарки.

Богові дяка: ніхто не думає аж так погано про неї. Навпаки, думають задобре. Їм здається, що вона, дівчина з інтеліґентного дому (як то кажуть), повинна вміти по-німецьки говорити.

Тета Іванчукова, товста, мов бочка для капусти, погладила Дарку під бороду, ніби телятко:

— Ну, як іде в школі? Все гаразд? — спитала теж по-німецьки, але тому, що останнє речення закінчила по-українськи, Дарка могла без шкоди для своєї гідности відповісти по-нашому.

— Дякую, добре.

— Лідко! — щипнула Дарка товаришку в плече, — чи твоя рідня — німці? Чи що?

— Слухай! — розсердилася Лідка на весь голос, — який з тебе ще Матвій з села! Файні мені німці — "Іванчуки"! Ага, що по-німецьки між собою говоримо? Ет, не завертай мені голови, або я знаю, чого ми по-німецьки говоримо? Бо так навчилися… або що?

— Нічого, — зітхнула Дарка і почала в душі молитися, щоб цей візит якнайскоріше скінчився.

За скляними дверима, де мешкав кузен Ґиньо з товаришами, почувся шелест кроків, мовби хтось ставив ноги дуже еластично, і бренькіт інструментів.

Лідка підморгнула Дарці: хлопці вже вернулися!

— Kommt schon, kommt![19] — звала своїм підбасовим голосом "тета" Іванчукова.

Показуються три хлопці, ні, спершу тільки три голови. Рудава, без сумніву, належить до роду Іванчуків. Друга — циганська, розчухрана, то хіба того скрипаля Циганюка. Третя голова русява, з біленьким лицем і ріденьким переділом посередині — якогось селянського сина в білій сорочці з пазухою і защіпками.

— Ви ще не знаєтеся? — чогось питається хлопців і Дарки Олімпка, хоч дуже добре знає, що обидві сторони вперше бачать себе.

Дарка чує насамперед м'ясистий, бездушний дотик Ґинєвої великої руки. Потім міцний потиск костистих пальців Циганюка. (Данко теж грає

на скрипці, але рука в нього еластична!), наостанку вітається з нею Івонко Рахміструк. Несміло і невиразно.

— Пане Оресте, — озивається тета Іванчукова, — придивіться добре панні Дарці! За весь час вона ні словечка не сказала по-німецьки. Щось, як ви… пане Оресте, — повертає повним кутом своє лице до Дарки тета, — хоче з нас, старих австріяків, українських патріотів поробити! — сміється, якби щонайменше принесла вістку, що від сьогодні всі чоловіки ходитимуть у спідницях. Орест, здається, дивиться на Дарку, бо повертає в її бік голову. За окулярами Дарка не бачить його очей. Тільки два світелка в пенсне.

— Цікаво… о… о! — якось насмішкувато дивується Орест. Голос в нього низький, наче б переходив насамперед крізь оббиті ватою двері, але якийсь такий… такий…, що саме підходить до цієї голови із шклами на місці очей.

Дарка не відповідає на цей визов. Її мовчанка — це найкраща оборона: чи ж не думають вони всі, що вона знає (ого!) і свідомо не хоче говорити по-німецьки? Чи ж не підносить її ця обставина на подвійну височінь, хоч би в очах цього незнайомого Циганюка? Дарка не дивиться на нікого, але чує, як всі розглядають її з цікавістю. Навіть перестали говорити. Тоді Лідка протинає цю тишу гострим сміхом. Нічого не говорить, тільки сміється. Перехилилася через спинку крісла і сміється. Ледве можна розуміти те, що вона хоче сказати поміж вибухами сміху:

— Ой… Боже… та ж… Дарка… ой, які ви… приїхала з села… і не вміє слова по-німецьки… а ви думали… ви, певно, думали… — і сміх заглушує кінець речення.

Але всі зрозуміли, що вона хотіла сказати, і в кімнаті стає ще тихіше, як раніше. Ніби всі зрозуміли свою короткозорість і засоромилися тепер. Брови над окулярами підводяться кілька міліметрів угору і повертаються без слова до Дарки.

Тоді Дарці хочеться плакати від зовсім незнайомого їй досі болю і кричати, щоб аж шиби у вікнах дзвеніли:

— Неправда! Неправда!

Проте вона стоїть собі на боці, так підступно переможена, з єдиним почуванням на все серце. Тут її висміяли! Поглузували з неї люди, яким мама платить за те, щоб мали до неї добре серце. Люди, що їх обіцювала собі полюбити!

І раптом зазнає вражіння, ніби трапилося якесь нещастя. Еге, трапилося якесь нещастя, і мама просила її перечекати якийсь час у цих чужих людей. Тільки якусь часинку, поки все заспокоїться, а тоді зможе вона знов вернутися додому. Бо ж як інакше пояснити собі цю обставину, що вона стоїть одинока серед цих людей, принижена, висміяна, і — ні мама, ні тато не йдуть оборонити її перед ними?

Пані заговорює до неї ласкаво. Так преласкаво, що хочеться прискочити до неї, заткати долонею уста і гукнути над самим вухом:

— Досить! Досить! Не треба до цього всього ще й фальшу! Олімпка тягне її за руку до сусідньої кімнати. Зараз буде музика, може, й танці!

Дарка вивертається безцеремонно і заявляє зухвало, зовсім без "виховання":

— Не треба мені ніякої забави тут! Іду, зараз додому іду!

Всі зворушилися. Чого? Ну, чого вже додому? Що сталося! Хіба Дарка на жартах не розуміється? Дарка має під рукою відповідь, що нею могла б усіх, як вони тут є, образити, але стягає віжки:

— Маю листа додому писати.

Смішне! Хіба це таке негайне! А завтра? А позавтра?

Ні, стоїть кріпко при своєму Дарка. Лист вона мусить писати ще нині.

Але Дарка може заблукати з Манастириська на Руську.

Це правда.

— Я вас підведу, — хоче Олімпка взяти на себе роль провідника.

— Ні! Ні... не треба! — з місця не приймає такої чемности Дарка.

Лідка хихоче в кулаки:

— Хай "доктор" Івонко відведе Дарку! З них добра пара!

— Лідко, дитинко, дай спокій! — дуже по-материнськи лає пані свою язикату доньку. Дарка роздивляється по приявних і бачить, виразно бачить, що тета Іванчукова надута від сміху, як капшук, що ось-ось вибухне голосним лоскотом.

А Циганюкові окуляри націлені просто на її очі. Яка думка ховається за цими скляними очима? Чи він сміється з неї, чи стоїть на її боці? Івонко схилив голову до грудей. Він, мабуть, дуже червоний, дуже збентежений, коли аж на сорочці від лиця відбилася рожева смуга. Чи цей мужицький син чує, що тут сміються і з нього? Підібрати їх, обидвох селюхів, у "пару" — чи це ніщо інше, як сам глум?

— Може б, я показав дорогу панні Дарці? — обзивається низький, лінивий голос Циганюка.

Дарка не знає, чи це доказ лицарськости, симпатії, чи співчуття, чи гасло до нового глуму. Не знає. Звідки може знати?

— Я не хочу… не хочу! — огризається. — Коли вже мене має хтось провести, то… попрошу пана Рахміструка!

Так! Навмисне так! Навмисне всім, що хотіли її збентежити, що хотіли її засоромити, що хотіли показатись вищими, "ученішими" від неї! А що тепер?

Тепер ревуть всі, як божевільні:

— А-а-а-а-аа!

Це вже не бентежить Дарку. Тільки бідний Івонко купається ввесь у власному поті.

На вулиці, за брамою відгомону цих ненависних голосів, Дарка звільняє ходу. Ні від кого їй тепер утікати, і ні до кого спішитись. З сизих лісів Цецину[20] долітає голубий легіт. Дарка наставляє під його крильця-віяльця своє гаряче, збунтоване лице і чує, як враз із цими свіжими, холодними поцілунками вливається і струм рівноваги в її серце.

Ще, ще вітрику-дударику! Ще — так добре від твого дотику!

Сонце після гарячого обіду зсунуло ліниво кашкет на очі і тепер гріє, але не пече. Івонко пропонує дорогу "через горб", навпрямки. Чи добре буде? Бо горб стрімкий. Нехай. Входять на саму голову горба, і Івонко пускається перший по карколомних глиняних ступнях.

— Зараз. Зачекайте! — стримує його рухом руки Дарка.

Звідси, мов із літака, видно ціле Манастирисько, з його рясними, густими садами, кукурудзою в обдертій від вітру і граду одежині, хатками з низькими віконцями, як перелази.

Видно ще дальше, ще більше… Писані, як буковинські "скорци", верхи Метрополії… вежу ратуші на довгій шиї… "Шілєр-парк", і все — зелень… зелень, аж мерехтить в повітрі від неї. Справді, з цього горбка Чернівці виглядають, мов якийсь праліс, де для забави пустотливі карлики понаносили кольорових домиків-скриньок.

— Божечку, які гарні Чернівці! — у захопленні схрещує Дарка руки на грудях.

А над усе, над писані верхи Метрополії, над кам'яниці з червоними дахами, мов мухомори, над ці зелені гори й долини, над те все — ця безмеж простору, що її ніколи не відчуєш на долах, ця безпосередня близькість людини з небом.

І зелень, і синява неба, і простір без меж, і Бог десь так близько.

І Івонко, що вже нетерпеливиться чеканням.

— Ходім уже! — пускається Дарка навмання вдолину.

Згодом переходять на тротуар, і Дарці починає смішним видаватись те, що побіч неї дуднить (закаблуки в нього, напевно, з залізними підківками!) цей німий хлопчисько з великими руками, мов дві сковородки по боках.

— Чи ви в Дутків на станції? — починає вкінці Івонко розмову. Дарка не дивиться на нього, але пішла б об заклад, що він знову блищить від поту.

— Так, я ж ходжу з Лідкою до одної класи, — трохи дивується Дарка, як можна питати про щось таке, що всі знають.

— Я бачив вас в Лужанах… як ви пили воду коло криниці на вокзалі.

Ах, сцена зовсім не така мила, щоб аж пригадувати її. Але вже саме те, що він запам'ятав собі її, настроює Дарку прихильніше до нього.

— Це, певно, було перед вакаціями, як я верталася від іспиту… Так… так… ми з Орисею пили тоді воду в Лужанах.

Дарці здається, що вона повинна щось з чемности для нього запитати:

— А ви з котрого села, товаришу?

Аж дивно, як цей хлопець оживає на це звичайне запитання — запитання з чемности.

— Я з Жучки. Ви, мабуть, чули про таке село… зараз коло Чернівців, — і дальше розповідає сам, не питаний:

— Шість років доїжджав я до школи… а цього року пішов уже на станцію. Треба сьому і восьму класу добре підробити… бо це вже матура.

Чи не вимовив він цього слова "матура" з особливою насолодою?

— А після матури, що ви гадаєте студіювати?

Це питання вже цікавить Дарку. Справді цікаво, які замилування може мати цей селянський син.

— Я? Ви питаєте, що я буду студіювати? Медицину… в Бухаресті. Я маю вуйка в Канаді, що обіцяв мені послати на медицину… але… коли за першим разом здам матуру. Інакше він допомагатиме моєму двоюрідному братові в Канаді, хоч той сам багацький син. З мене

сміється Циганюк, що я вчуся… а я мушу здати за першим разом матуру, бо інакше… все пропало!

Дарку свербить язичок, щоб запитати:

— А коли б ви не здали за першим разом матури, то що? Світ завалився б, думаєте? — але серце рішуче ставить опір такому нелюдяному питанню.

Воно й без цього посумніло раптом, це мале, спочутливе серце. Сумно, що доля людини, може, не доля, може, тільки кар'єра (інколи це все одно), залежна від химер якогось там неграмотного багатія. Невеселе й те, що сміються товариші з цього хлопця, а для нього це найважніше, єдино вартісне. Якесь прикре і те, що цей рослий хлопчисько, учень сьомої гімназійної, не вміє сказати дівчині ні одного розумного речення. Ет!

— Я піду вже сама, товаришу! Я потраплю… слухайте, чи не так: тепер ліворуч, а потім просто… просто Гауптштрассе[21] — аж на ринок!

Івонко не розуміє її. Його гарні, морсько-голубі очі здивовані.

— Адже я повинен вас аж під хату провести!

— Ні, я піду сама. Кажу вам… ліворуч, а потім просто. просто. Я не заблукаю.

— Але ж я…

— А я хочу сама йти, товаришу! — поставила справу вже зовсім рішуче.

— Так, а перше ви хотіли, щоб я вас проводив, а тепер уже…

Він ображений і непорозуміння вилазить, мов шило з мішка. Тільки шило це не коле, а розсмішує. Подумати тільки: цей золотий Івонко з довгими руками думав, міг допустити таку думку у своїй наївності, що вона вибрала його з симпатії для нього! Ні, це можна задушитись від сміху!

— До побачення, товаришу! — сміється Дарка.

— До побачення, товаришко, — якось не докінчує він думки на цьому слові. Ніби має Дарці ще щось сказати. Може, хотів попросити дозволу в Дарки ще колись зустріти її. Може, хотів про щось запитатися. А може, тільки так Дарці здавалося?

Дарка йде перед себе і з приємністю помічає, що весь той вуличний хоровід незнайомих людей, будівлі, вікна в кав'ярнях, трамваї — все це багато цікавіше, багато-багато принадніше, коли оглядати його без провідника.

Десь прокидається з лінивої, пополудневої дрімоти вулиця. Елеґантний, напарфумований, підмальований і причепурений вечір ступає по міському бруку. Здається, що перед кожним дзеркалом тепер чепуриться якась гарна жінка. Сонце ще запалює червоне, останнє світло в шибках. Знак — що вечір за плечима.

Дома застає Дарка вже сутінки і цей немилий, домовинний запах, яким хворіють всі житлові кімнати, коли позачиняти вікна і вигнати з них живу людину!

Дарка лягає на отомані і уявляє собі, що вона лежить на хребті малюсінького човника, а під ним і навколо неї граються теплі, білі хвилі. Це дивне, бо в морі вода холодна і солона, але ці хвилі тепленькі… Дарка хоче, щоб вони були такі, і уява робить їх такими. Хвилі біжать одна наперед одну, заглядають собі у вічі, то знову зрадливо наскакують одна на одну, перевалюються, підіймаються і женуть далі…

І цю милу гру перебиває грюкіт у двері, а потім високий, незрівноважений голос пані:

— Що ви наробили, панно Дарусю? Як же ж можна було так? Мені здавалося, що ви кудись вийшли і зараз вернетеся… аж тут каже мені Лідка, що ви образилися… та чим? Чого, властиво, ви так раптом втекли… якось так, не знаю, як це назвати?

Дарка найрадше мовчала б, але треба щось відповісти, коли пані питається:

— Я не можу… щоб з мене сміялися…

Пані тільки руки схрещує над Даркою:

— Що вам, дитино? Хто з вас сміявся? Ви дуже перечулені, панно Дарусю, дуже розпестила вас мамця… так не можна… Та де ж би я дозволила на те, щоб з вас хтось сміявся? Не розумієтеся ви на жартах, панно Дарусю, от що! Щось такого ще мені не траплялося!

Пані іде готувати чай, а тоді Лідка присідає на край отомани.

— Слухай! Ти чого втекла з забави? Я казала тобі, що не пожалієш! Я тобі казала! Ану вгадай, кого ми з мамою стрінули тепер? Не можеш вгадати? Слухай: твого "свояка" Данка… Данка Данилюка… з панною Джорджеску… з дочкою самого префекта… ти знаєш, яка це "риба"?

Дарка не озивається. Нехай Лідці здається, що ця вістка прогуділа в неї без враження. Нехай… тільки залишать її в супокою.

Того дня не написала листа до мами. Зате вночі приснилася їй дочка префекта і клаптик Веренчанки. Данка у сні не було видно. Але він десь мусів бути. Конче мусів бути, бо коли вранці збудилася, то серце

заваджало в грудях, як порошинка в оці, а подушка навколо була зовсім мокра.

III

Потім Дарка якби розкололася надвоє: одна половина залишилась їй, друга помандрувала між люди. Обидві ненавиділи себе і безупинно воювали одна з одною.

Бо ж і як було їх погодити, коли одна вибачила Лідці та Орисьці їх прогріхи, друга — самітня і горда, як вершок із снігом серед літа, — давно вимазала їх із списку своїх приятельок. Одна — покірна і закохана — задовольнялась самою тінню від Данкової постаті, друга — горда і непримирна — ненавиділа його за зарозумілість і замкнутість у собі. Одна — дитина ще, друга — вже жінка з пробитим серцем. Обидві вони вплітались у дні, що ділились завжди надвоє: на школу й квартиру.

Данко ніколи не мав часу. Може, тільки для Дарки? Завжди біг кудись. Кудись квапився, ніби ціле його життя залежало тільки від стрілок годинника. Вістка про дочку префекта, що її тієї неділі так легко кинула Лідка, в'їлася в Дарчине серце, мов куля в тіло. Лежала там притаєно, поки що без великого болю, хоч завжди небезпечна, і кожного дня могла спричинити смертельну недугу. Треба було б поговорити з Данком віч-на-віч, щиро, від серця, але на це в нього ніколи не було часу. Вічно якісь музичні репетиції, якісь уроки… Двічі чи тричі зустрілася Дарка з Данком під гімназією. Ледве кинув кілька слів і вже гнав кудись далі з хлопчиськами, що мали широкі плечі і довгі руки та сміялись з чого-небудь довго і грубо.

Осінь була вже так близько, що навіть у тихі дні було чути шелест її сухих кроків. Тільки тут не була це та осінь, що там, в селі, у любій Веренчанці. Тут — це не багата "молода", що в'їздить у село з весільними музиками і з охочими співами по "клаках" ген поза пів ночі, що привозить з собою у приданому повні, аж до ластів'яних гнізд під

кроквами, клуні золотистого збіжжя, що розсаджує кошниці жовтою, як шафран, кукурудзою… Ой, ні. Тут скимлить вона десь під муром, мов жебрачка, а її дім — купка сухого листя, залишена через неувагу замітачем у парку. А кам'яниці та електричні дроти заслонюють собою небо, щоб не видно було, щоб не було чути, коли птахи відлітають у вирій. І як тут не тужити за селом, і як тут має щодругий день не снитись Веренчанка?

Котрогось понеділка влетіла до четвертої класи Герасимович з шостої:

— Почекайте після цієї години трохи в класі, бо професор Іванків буде голоси для хору випробовувати!

Влетіла, кинула цю кошмарну вістку і вилетіла, а Дарці аж віддих спинило.

— Чи той хор обов'язковий, — злякалася Дарка і звела свої очі на Оріховську. Ця, здається, не дочула запитання, бо не відповіла. Хоч відомо: Оріховська рідко коли чує те, що коло неї діється. Завжди осторонь гурту (улюблене місце коло печі), мовчазна, ніби заслухана в якісь голоси у собі. Немає навіть чого дивитись на неї і чекати на відповідь, бо її очі і так десь блукають понад голови та турботи "юрби". (Раз навіть так висловилась про "класу" ця Оріховська!) Але… але… як воно буде з цим хором? Чи схоче професор і її голос пробувати тут, перед цілою класою, перед цими всіма чужими очима?

Та ж вона не має слуху. За шеляг не має слуху! Зате, так уже хіба Бог дав, має вона на мільйон гордости з того, що завжди висувають її, коли не на перше місце, то бодай близьке до нього. Дарчина натура не терпить, просто так не терпить, як деякий шлунок квасів, того, щоб вона чогось не вміла тоді, коли всі інші можуть цим похвалитись. Ні, ні, не йде тут про шкільну, класову кар'єру, до якої треба лізти по драбинці, підлабузнюючись професорам, лізти ідіотською пильністю і

нехіттю всіх товаришок у класі! На цьому полі Дарка не буде побиватися за першенство. Може відступити його своїй товаришці Орисьці. Дарчина гордість стоїть на високих скелях, куди треба дряпатись без компасу і карти.

О, навіть Чернівці вже навчили її не кричати, коли болить. Урок німецької в "тети" Іванчукової був добрий. Дуже добрий. Дарка не сказала ані слова по-німецьки. Не вміла? Не хотіла? Щира українська патріотка? Це її справа. Прошу, можуть вірити Лідиним словам! Можуть навіть сміятись разом з нею з Дарки! Але вона ще заговорить з ними по-німецьки! Так само свобідно й плавно, як вони. Напевно! Може, не за тиждень, може, не за місяць, може, навіть не за два… але вже йде до того. Щораз частіше трапляється, що Лідка по дорозі із школи чи до школи накидується на неї, що вона не відповідає на її запит, йде як мумія, що води в рот набрала (в Лідки можливе навіть те, щоб мумії держали воду в роті!) і не знає, не знає, що Дарка, коли найзавзятіше мовчить, то власне тоді говорить! Говорить… по-німецьки! Виучується цілі абзаци напам'ять, зафіксовує в пам'яті, а потім повторює десь зачуті фрази, розповідає собі події дня, а все по-німецьки!

Але… але… слуху не можна придбати. І тому так дуже, так дуже не хотіла б вона виходити перед усіх із своїм духовим каліцтвом.

— Ти не любиш співати? — кладе хтось руку на Дарчині плечі. Дарка підносить голову: Стефа Сидір. Знову ця гарна дівчина приходить, як добрий дух, що з'являється у найприкріші хвилини людського життя.

— Я не маю слуху, — паленіє Дарка.

— І нічого вже не можна зробити? — питає привітливо Стефа.

Дарка заперечує головою.

— Професор Іванків дуже добра людина… Не журись! Він, напевно, не буде примушувати тебе до співу, як ти не маєш охоти!..

Вдаряє легенько Дарку пальцями по плечу і відходить до своєї лавки.

Стефа Сидір не сказала, що професор не буде випробовувати Дарчиного голосу. Не зробила надії, що слух можна собі виробити. Не потішила навіть, що у школі не вважають за сором, коли хтось не вміє співати. Не порадила втекти з години. Вона не сказала нічого. Але те, що сама відчула Дарчин неспокій, що заговорила тоді, коли всі мовчали, що присвятила стільки уваги Дарчиним справам, що аж з лавки вийшла, щоб її розважити, сповняє Дарку такою нелукавою вдячністю для цієї дівчини, що хотіла б побігти за нею і — при всіх її поцілувати.

І, наче для підсилення цього вибуху симпатії чи новонародженої любові приходить їй на думку сцена з учителем Мірчуком і тим нещасним словником. Дарка сьогодні ще бачить той лиховісний блиск у вчителевих очах, коли він запитав Дарку, чи вона оправляє свої зошити. Хтось відповів "так" і Дарка притакнула. Потім, досі не може цього збагнути, не знає, звідки і як, поміж тунелі лавок з'явився на її лавці гарно оправлений словник з великою трояндою на сніжно-чистій обкладинці. Дарка подала словник учителеві. Він не взяв його, тільки задоволено махнув рукою: мовляв, так і слід.

На перерві довідалась Дарка, що це Сидір вирятувала її з очевидного клопоту.

Тепер ця подія з-перед чотирьох днів виростає нараз до такого сердечного і ніжного жесту, що Дарці аж стають сльози в очах. Стоїть, як зачарована, і тільки дивиться в подиві на Стефу.

І ніби щойно тепер вона бачить, що обличчя Стефи — кольору чайної троянди — таке чисте, що можна було б на ньому вгледіти тінь від

крильця комашинки. Все раптом у цій Стефі починає їй страшенно подобатися. І цей простолінійний, як цяцька з цукру, ніс, і ця синяво-чорна, гайворонська гривка над зеленими, мов баговиння, очима, і ці уста, бліді, але такі солодкі своєю формою, що вся вона нагадує дашок якогось мініятюрного домика. Дарка помічає навіть аж тепер, що ця Стефа приходить щодня до школи у свіжовипрасованому, чистому, як великодня скатерть, комірчику.

І раптом, як ще щось дивніше, ще більше непередбачене, з'являється гаряче бажання чи молитва:

— Зроби так, Боженьку, щоб вона хотіла бути моєю подружкою. Моєю "найліпшою", єдиною подружкою!

— Галло! Будемо пробувати голоси! — і вчитель Іванків, нічого собі черевань (чи не сам Данко казав раз, що всі співаки добре виглядають?), всувається до класи.

— Чи торік співав хто з вас у хорі?

— Ніхто!

— Ага, це тогорічна "третя"! Ну, то почнемо за азбукою! Андрійчук, до мене!

І так якось відважно за прикладом цієї Андрійчук за чергою одна за одною вставали, підходили до стола і затягали:

— До-ре-мі-фа-соль-ля.

Черевань прикладав долоню до вуха і розділював їх з легким серцем:

— Сопран. Альт. Другий сопран.

Або: "Ти, доню, прийдеш на другий рік". (Дивне, що говорив "ти" дівчатам).

Або й ще гостріше:

— Слухай, тобі мама не співала до колиски?

Дівчата не дуже брали собі до серця його приємні чи прикрі слова. Ті, що їм мама не співала до колиски, повертались від стола, показували класі великий язик, призначений в дійсності для вчителя. Дарка цього не могла розуміти, як можна так сорому не мати? Оріховська зовсім не пішла до стола. Вона завжди любить щось таке, як не всі!

Заявила з лавки, що співає першим сопраном і професор повірив їй. Тепер неминуча черга на Дарку.

— Попович!

І Дарка не встала. Не могла.

— Нема її у класі? — спитав учитель. Зараз загуло:

— Є... є... о, в бічній лавці сидить! Коло Оріховської!

— Чому ти не встаєш, коли тебе кличуть? — не розсердився, тільки дуже здивувався професор. Дарка мовчала.

— Ти перший рік у школі?

І знов класа відповіла за Дарку хором:

— Перший! Перший!

Хтось докинув з задньої лавки:

— Вона з села приїхала!

— Що тобі? — спитав професор і підвів Дарчине підборіддя вгору.

Дарка примкнула повіки і мовчала.

— Що з нею? — звернувся вчитель до класи. Класа, яка гуділа досі, мов заведена, тепер не знайшла, що відповісти.

Тоді встала Ориська (а таке невидне у Веренчанці виглядало!) і, трохи загикуючись, виложила:

— Вона не має слуху, і через те їй соромно перед паном професором. Але вона дуже хотіла б співати в хорі.

Учитель засміявся десь аж з черева:

— Хто сказав тобі, що вона не має слуху? Ти чула, як вона співає?

Ориська призналася, що вона ще не чула, щоб Попович співала, але кожний знає, що Дарка Попович не має слуху.

— Хто тобі це казав? — спитав учитель самої Дарки.

— Татусь. Як мене вчив.

— Ага, зараз побачимо… Тра… ля… а… Ану, співай за мною.

Дарка вже не прошена, а сама певна, що вона теж потрапила б так заспівати, відкрила рот і затягла собі: Тра-ля.

І вчитель — не брат, не сват, а цілком чужий, незнайомий чоловік — зрадів:

— Ану ще раз спробуй… ану ще раз… — підганяв Дарку. Дарка завмерла: вона вже не зуміє вдруге так заспівати. Цілком певно — ні! Чому він не хоче цього зрозуміти? Чого так настоює, коли це тільки погіршить перше враження.

— Тра… ля… ля…

Цей раз учитель вже не зрадів. Навіть повертів головою. Хіба Дарка не знала, що таке буде? Але глянув на Дарку і, може, жаль йому стало її, бо сказав:

— Твій тато трошки помилився. Знаєш що, мала? Я тебе візьму поки що на пробу до хору, себто ти пів року будеш тільки прислухуватися, як ми співаємо, а потім попробуємо знову? Згода? Задоволена?

Учитель викликав уже на букву "р".

Дарка прилягала до лавки, напівпритомна від виру почувань. Найрадніше вибігла б кудись за місто і впала в суху траву, і качалась би по ній, качалась би, як молодий, щасливий звір. А так — тільки щипала себе за руки та литки, щоб зрозуміти цю радісну новину, що вона, вона співатиме у хорі! І, хоч як це непристойно, вона заплющує на години очі, щоб тільки побачити в своїй уяві Данкове здивоване, мило розчароване обличчя, коли вони зустрінуться на репетиції хору. Щось якби полоскотало Дарку на потилиці. Повертає голову: Стефа Сидір посміхається до неї тріюмфально. Дарка дивиться на неї закохано, а її великі блискучі очі, аж вогкі від великої радісної новини говорять:

"Ти гарна... гарна, подружко, ти навіть не догадуєшся, навіть не думаєш, що для мене значить те, що я буду близько до тих, які мають з музикою до діла... Звідки ти можеш знати про це, гарна квітко, що ця музика... це єдине, що мене може розлучити або поєднати з Данком? Але ти нічого не знаєш про Данка... ніхто тут не знає про Данка..."

— В середу хор жіночий, а щоп'ятниці — мішаний, — закінчує професор.

Дарка не має відваги зачекати на Стефу Сидір і разом з нею зійти із сходів гімназійного будинку. Ніколи цього не робила досі. Стефа одягає шапочку до шибки у вікні. Дарка у припливі великого, переможного задоволення хапає Лідку за шию:

— Лідко, хочеш повернемо із школи на морозиво... хочеш? Я маю тридцять і п'ять леїв.

Лідка думає практичніше:

— Краще халви купи!

Буде і халва! Будь ласка! Може, ще хтось має якесь бажання? Може, ти, Орисько? Може, ти, "рибко" Оріховська? А може, ти, гарна Стефо, хочеш ущасливити мене і прийняти що-небудь від мене в цей небуденний день? Всі, всі дістанете, що хочете! Дарка в такому п'янкому настрої, що зняла б себе сорочку, дерла б на кусники і дарувала б кожному стрічному по шматинці.

Лідка з Ориською беруть Дарку всередину (справді треба уважати на цю дівчину, бо вона, як непритомна), беруться під руки і так ідуть утрійку тротуаром, розгукані, як хлопчиська, шукати крамнички з халвою і морозивом.

Ориська хоче відлучитися від них: не лицює ж так дівчатам поводитися на вулиці! Якби так, не дай Боже, хтось із професорів побачив їх у такому стані?

Але Дарку і Лідку обурює це: тепер вертатися додому? Дарка просто ображена: у таку хвилину думати про професорів і станцію?

Ориська, найбільше бувала, заводить усіх до якоїсь крамнички "через сіни". Тут так темно, що, звиклі до сонячного світла, очі не в силі помогти ногам і ноги попадають на якийсь столик. Мало що не перекидають його. Хочуть направити свою помилку і попадають на якогось чолов'ягу при ньому. Дарка чує чиюсь заблукану, чужу руку під своєю пахою і скрикує голосно. Господиня "цукорні" підносить штору з єдиного вікна, і Дарка бачить, що вони потрапили на якихось "ґранічерів"[22]. Хлопці (якісь такі ще молоді, що аж дивно, що вже військові!), нітрохи не збентежені тим, що трапилось (Ориська перекинула одному з них якусь оранжаду чи якусь там біду!), сміються до дівчат і просять, так сердечно просять по-румунськи залишитися з ними і випити по склянці холоднику. На дворі така пекельна спека. "Poftim, poftim, frumoase domnisore" ("Прошу, прошу, гарна панночко"). В Дарку вскочив уже бісик, і вона… хоче залишитися. Так! Хоче залишитися з цими незнайомими хлопчиськами і випити склянку холоднику! В неї сьогодні такий день, що нехай і весь світ стає догори ногами. Тоді Ориська (яке щастя, — думала пізніше Дарка, — що Ориська одна не здурніла!) підносить свою гарну голівку і питає, як тільки в Підгірських це вміють:

— І ти сідала б з гранічерами до одного стола, Дарко? Дарка хапає Лідку за руку, і вони вибігають з таким же гомоном, як і раніше, на вулицю.

— Ориська мала рацію — тільки ні слова кому-небудь про це!

Тоді Лідка погоджується завести їх до цукорні Крамоліна, на Руську. До цього льоху повела б їх радо, бо... бо... там завжди можна за п'ять леїв "фіру" морозива дістати.

— Добре! Гаразд! Ідемо до Крамоліна!

В половині Головної вулиці пригадує собі Дарка, що тут десь під номером "77" живе її добра знайома пані Робертова. Може б, дівчата хотіли з нею відвідати її? Ориська знов стає в опозицію: як, тепер, саме опівдні? — Нічого. Дарка тільки подзвонить, спитає її дві слові і більш нічого. Вкінці Ориська погоджується. Дарка веде їх на перший поверх ліворуч.

— Тут вона живе!

— Бійся Бога, Дарко, — опам'ятовує її Ориська, — та ж тут живуть якісь Енґлі. Не бачиш таблички?

Але Дарка вже подзвонила, і тепер не залишається нічого, як тікати сходами з першого поверху, і то не як-будь утікати, але аж так, щоб "патинки губити". Адже хтось відчинить двері і впізнає, що це учениці з "лічеул українъян"[23] з "у. л." на беретиках.

Ориська близька плачу. Вона дякує за таке частування, дякує за товариство. Це нічим добрим не скінчиться. Недаром то кажуть: übermut ist nicht gut[24].

Дарка ледве переблагала її, щоб ще пішла з ними до Крамоліна на морозиво. Вони будуть уже поводитись зовсім серйозно. Добре? Ну, добре? Певно, що "добре", бо й нема що казати, морозиво морозивом, і нагода піти поласувати не трапляється щодня.

В цукорні Лідка "по-панському", по-німецьки замовляє три великі порції. Ориська хвилинку ще слідкує з недовір'ям за Дарчиною

поведінкою, але, переконавшись, що Дарка зовсім серйозно збирає язичком з ложечки рожеве морозиво, заспокоюється. Лідка з Даркою за кожним разом, як хтось минає їх столик, починають балачку "Wenn ich in Wien war"[25], але це тільки бавить Ориську. Треба платити — аж тут Дарка не може знайти своїх грошей. Перекарткувала всі книжки, повитрясала з торби все, що було, включно до вчорашніх окрушок із хліба, обмацала всі кишені, а грошей нема. Нема і кінець, гроші ж не шпилька.

— І що тепер буде? — спитала Ориська.

Дарка доброї думки:

— Я, певно, згубила їх або там, в тій пивничці, або, як ми летіли з сходів… Нема іншої ради, тільки, ти, Орисько, мусиш заставити один свій золотий кульчик.

Орисьці стають сльози в очах:

— І треба було цього всього, Дарко? Я ж не можу заставити кульчик… бо раз, що його не можна зняти, а, по-друге, це пам'ятка по моїй хресній мамі… Я не можу, Дарко!

— А ми тут до вечора не можемо сидіти! Я кличу панну, Орисько!

Дарка дзенькнула ложечкою до підставки — і вмить з'являється коло їх столика панна, вся у білому, мов медична сестра.

— Ми платимо. Три великі порції.

— Тридцять леїв!

Ориська схоплює Дарку за руку:

— Дарко, я не буду!

— Вибач, — звільнює Дарка свою руку, виймає з кулака вимучені банкноти і платить.

— Ти свиня! — не може стриматися "добре вихована" Ориська.

— Ні, Орисько, я тільки дуже, дуже щаслива!!!

Ориська миттю прощається з ними, бо Лідці і Дарці до хати лише кілька кроків.

— Що ми скажемо твоїй мамі, де ми були дотепер? — запитує Дарка.

Лідці не треба довго шукати за викрутом:

— Не знаєш що? Мали задачу на останній годині! Слухай — звертає Лідка мову на щось інше, — я не радила б тобі дружити з Сидір.

— Чому? Що ти маєш проти неї? — вражена й здивована питає Дарка.

Лідка сміється своїм небезпечним сміхом:

— Вона може бути небезпечна для тебе!

— Що ти кажеш? — не розуміє Дарка.

— Те, що чуєш! — сміється ще дужче Лідка.

Дарка не має охоти розпитувати більше. Не хоче псувати собі цього безтямного, прекрасного дня у своєму житті.

IV

Перша година у вівторок — румунська. Кожного вівторка Ориська має матовий ніс і широку оксамитну стрічку попід косами на голові. Ориська обожає вчителя Мігалаке. На годині, як вірний пес, вона дивиться йому у вічі, і кожна зміна на його лиці чи в його голосі віддзеркалюється в її покірних очах. Дарці розповідає, що їй по ночах сниться та кімната і хата, де він живе: там стіни з червоного оксамиту і під стелею високо співають золоті птахи. Дарка не має зрозуміння для таких слів і не може приховати свого обурення:

— Орисько, я тебе знаю, переді мною не маєш потреби "вдавати"! Тобі так залежить на Мігалаке, як на торічному снігу! Хочеш мати "форте біне"[26] з румунської, а перед класою граєш турка!

Тоді спокійна, побожна Ориська (кожне друге слово — це в неї "гріх") вибухла святим гнівом, майже грішним обуренням:

— Як ти можеш таке говорити! Як ти можеш про мене так думати! Так, так... я хочу мати в нього "форте біне", але не тому, що ти думаєш. Зовсім не тому... Може, як я буду пильно вчитись, він заговорить колись до мене під час перерви... Може... Яка десь щаслива його мама, що може щодня бачити його за обідом, що стелить йому ліжко...

Тоді Дарка замовкає. Не може брати слово у справах, на яких не розуміється. Бо ж темною, як комин, є для неї сама можливість захоплюватись своїм на кільканадцять літ старшим "професором", а що важливіше від тих кільканадцять літ, — то це факт, що це ж "бельфер", який ніколи не то, що не відзаємнить її почувань, але навіть, може, і не заговорить до неї іншим голосом, як до кожної іншої учениці.

Румун і цього вівторка приходить на хвилину перед дзвінком. Перші його слова до класи — справжня новина:

— Професор Міґулів повернувся вже із з'їзду істориків і сьогодні буде вже у вас нормально — історія — на другій годині.

Дарка навчилася вже оцінювати вартість учителя, себто, чи він "добрий", чи "злий", на підставі того, як його приймає класа. Класа прийняла цю новину з радісним вигуком. Це незаперечний знак для Дарки, що цей "новий" — добра людина і неуважна до свого предмету, досить байдужа на шкільні приписи, милосердна чи безрадна. Класа, видно, воліє його годину від заступництв, а заступництва — це були або години самого Мірчука, або Порхавки — від природи, або Мігалаке — всі "з ласки", і ніхто не брав їх серйозно.

Учитель впхав руки до кишень і став широко, ніби подвійна драбина:

— Це гарно, домнішори, що так радієте приїздом професора Міґулева, але я думав, що знайдеться бодай одна між вами, яка буде жалувати за "Ballade ei Idile"[27] такого гарного, великого поета, як Кошбук[28]. Я не хочу вірити, щоб ні одній домнішорі не подобались його балади. Я навіть певний, що знайдеться хтось між вами, що їх прочитає і на годині колись розповість товаришкам, може, й по-українськи, про творчість поета. Такі невразливі домнішори на поезії?

Це був визов, водночас глум і погроза. Признатись до правди, признатись, що не можуть подобатись поезії, будь вони собі ідилії чи балади, хоч би не знати і якого великого поета, коли не розумієш як слід їх змісту, це ж було рівнозначне із двійкою при кінці цілої четвертої класи.

— Як то, в цілій класі не подобаються нікому поезії Кошбука? А це що?

Він ще з посмішкою на устах, але вже забарвлений тою червоною люттю, що в ньому накипіла, зробив салонний півоборот вліво і вправо. Фальшива посмішка, що показувала нічого більше, тільки кінчики зубів,

наче в мерця, була страшна при цих очах, що не ховали зовсім свого глуму і бажання помсти. Дарка прилягла грудьми до лавки і тремтіла.

"Це нічого... зараз котрась встане і скаже, що ми не розуміємо по-румунськи так добре. Адже не я одна, що не розумію... адже я не одна в класі"... — хотіла заспокоїти саму себе, але вмить відчула, що вона, мабуть, тремтить мимоволі. Ціла ж класа тремтить, і її трепет — це тільки рух малого коліщатка в загальному механізмі. Професор стоїть далі в цій салонній, але загрозливій політурою чемности, позі і чекає: "Нікому, нікому не подобаються такі високомистецькі поезії?"

Класа мовчить спантеличена. Дарка відчуває в цій ніяковій, ніби збайдужілій мовчанці якийсь ледве чутний акорд бунту: для чого саме вони мусять вчитися надобов'язково цих поезій? Звідки, до біса, має взятися замилування, чи симпатія до цих румунських, незрозумілих віршів?

В серці тліє дуже слабкий вогник надії, що може, може... з третьої лавки "вибухне" Коляска якимсь дотепом і розпорошить цю напружену атмосферу, рятуючи себе та всіх? Але навіть Коляска — тепер тільки маленьке коліщатко, що обертається разом із головним мотором. Учитель рвучким рухом, безсилий, щоб бодай про око запанувати над собою, повертається до стола. Тоді, якби звільнена від безпосереднього впливу його лютих очей, встає раптом Оріховська. Ще не вхопила вона як слід рукою лавки, як встала за нею й Орися Підгірська. Учитель повертає голову до Оріховської:

— А, домнішора... — його гарне обличчя стає ще гарніше від широкої усмішки. — Слухаю вас.

Оріховська відкидає своїм рухом голову взад і обзивається поважно, без спеціяльного натиску, по-німецьки:

— Прошу пана професора, ми дуже мало розуміємо вірші Кошбука і тому прошу нам не дивуватись, коли ми не захоплюємося ними.

— Так? — спитав по-румунськи. — Так? То прошу сідати, домнішоро Оріховська.

Оріховська говорила в імені цілої класи, і виразно було чути, як вона своїм виступом бере всю цю безвинну провину тільки на свої плечі і що тільки вона одна приймає всі її наслідки. Учитель дав знак рукою, щоб сідала, і лютим поглядом дав їй зрозуміти, що він не забуде їй цієї "послуги".

Ориська чекала на свою чергу.

Дарка зразу відгадала зміст Орисьчиного слова. Стиснула міцно, аж до кісток, кулаки під лавкою і думала з напругою, аж до непритомности, уперто переконана, що її думка та її сильна воля просвердлить Орисьчину свідомість і спам'ятає її.

— Орисько! Не роби цього… сідай… уже сідай… сідай, Орисько! Не говори нічого!!

— Що ви скажете? — якось безбарвно запитав Мігалаке Ориську.

У класі настає така закаменіла тиша, що чути, як п'ятнадцять дівчат вдихає і видихає повітря із своїх легенів.

Дарка не бачить Орисьчиного лиця, але воно не переказало б їй краще мук, які терпить її серце, ніж це роблять її долоні. Вона стискає їх до болю і корчить так, що не видно пальців, тільки малі кулаки якось конвульсійно вгризаються в себе.

— Я слухаю вас, домнішоро Підгірська, — ніби заохочує, але в дійсності нетерпеливиться і підганяє Ориську Мігалаке.

— En vrean[29], — заговорила вкінці Ориська. В той мент Дарка так раптово сіпнула її за спідничку, що Ориська аж захиталася. Хтось просвистів застережливо чи, може, в подиві від відваги Дарки: "Пссс!"

Учитель не помітив цього руху.

— Коли вам тяжко по-румунськи висловитись, то можете це зробити по-німецьки так, як домнішора Оріховська, — додав з іронією.

Дарка кусала собі губи.

— Ориську, не говори… сідай, бійся Бога, сідай.

Але запізно. Запізно думати, запізно просити та погрожувати, бо ось Ориська говорить вже по-румунськи:

— Я розумію "Балади та ідилії" Кошбука, і вони мені дуже подобались!

Сталося. Стеля не впала нікому на голову, учениці сидять всі на своїх місцях.

Образи короля і королеви висять на стінах там, де висіли. Дійсно, нічого не сталося. Одна тільки зміна зайшла, якої не було ще перед секундою: кожна учениця дивиться просто себе й не має відваги глянути в очі своїй сусідці.

Мігалаке не каже сідати Орисьці, не дякує їй за цю небувалу увагу до румунської поезії, тільки регочеться. Так фальшиво (навіть Дарчине немузикальне вухо вловило цей фальшивий тон), що Ориська присідає відразу в лавці, як печеричка.

Мігалаке ще регочеться і питає серйозно Оріховську:

— Домнішоро Оріховська, а що ви скажете на це, ви, що маєте самі "дуже добре" на кожному свідоцтві? Як ви собі це пояснюєте, що домнішора Підгірська, приватистка, вміє і розуміє більше від вас румунську? Ну? — це його жидівське, улюблене "ну" робить у цьому місці заворотний закрут.

Оріховська встає. Тільки на пів тона блідіша, як звичайно:

— Прошу пана професора, я не вмію менше, як наші учениці вміють, — підкреслила це слово "наші".

Румун ударив себе рукою по чолі:

— Чи ви хочете сказати, що я не вмію добре вчити? Домнішора Поповіч, ви теж училися приватно, чи ви розумієте Кошбука? Стривайте, ви, здається з одного села? Обидві з Вренчені? І той сам учитель вас учив. Ну, да. Скажіть мені, ви розуміли те, що ми читали з "Балад і ідилій"?

Оріховська, як уже зайва, сіла. Встала Дарка і зразу відчула чотирнадцять гострих вколень по цілому тілі, ніби всі ці пари очей, що пробили її, були, як кинджали. Вона була майже приготована на це запитання і згори знала, що заперечить йому. Щоб рятувати класу? Щоб поставити вчинок Ориськи в ще поганіше світло? Щоб відмежувати її, врешті, при всіх від себе? Ця обставина, — що вони з одного села, — незважаючи на всі їх різниці, робила їх в очах класи якимись сіамськими сестрами. Ні-ні. Вона не задумувалась аж так над цим. Просто йшла за найближчим голосом своєї вдачі, яка не терпіла лизунства та брехні. На таку відповідь наставилася Дарка ще перед хвилиною. Але тепер одне оте презирливе Оріховської "наші" смагнуло її гордість, як батогом. Не підлабузнюватись, бо й так скоріше чи пізніше вийде на денне світло те, що вона менше вміє румунську від найгіршої в класі! — не брехати у власній обороні, а тільки показати, що ці дві з Веренчанки, ці "чужі" своїм знанням можуть всіх "наших" за пояс заткнути. О, насолодо

перемоги! — горять Дарчині очі. — "О, помщена зневаго, що є солодше від вас?"

— Ну, домнішора?

Їй здається, що чотирнадцять пар очей збіглося в одну точку і печуть, так печуть, що хочеться закрити руками голову і втікати кудись чим скоріше від цих тортур. Дарка не впізнає свого голосу — такий чужий він їй видається:

— Я теж мало що розуміла з того, що ми читали.

Сказала і відразу впала на лавку. Так миттю покинули її всі сили. На все її тіло вдарив рясний піт, і вона зразу стала легко безвільна від нього. А може, тільки від тієї замряченої свідомости, що сталося так, як і слід? Вже з заплющеними повіками чула, як наче з якоїсь віддалі румун питався:

— Що вона сказала?

Хтось (чи не Коляска?) перекладав йому Дарчині слова по-німецьки, потім ще хтось повторив по-румунськи. Щось холодне й тверде стиснуло її за руку: рука Оріховської. Не віддала їй цього привіту, але чула, що по ненависті до Оріховської вже й місце застигло. Румун говорив до класи (чи це могло ще Дарки торкатися?).

— Домнішора Оріховська зробила мені перед цілою класою докір, що я не вмію вчити. Можливо. Це другий рік моєї шкільної практики. Але ми перед хвилиною довідалися ще про щось: ми мали класичний приклад того, що найкращий професор не зможе багато зробити, коли учениця не любить предмету і не хоче навчитися його. От маємо приклад — домнішора Підгірська і домнішора Поповіч. Панове професори такої думки, що Поповіч краще орієнтується в навчанні, а проте вона не любила румунської — і що з того вийшло? Вийшло з того таке, що

слабша учениця на цілу голову переросла в цьому предметі цю ніби то кращу. Пан корепетитор, може, був молодий "кавалєр", і йому не годилося "панні" Дарці звертати увагу… до того йому платили за те, але в школі… в школі трохи інакше дивляться на ці справи.

Дарка слухала цього базікання з деяким здивуванням: "Пощо ще ці кулі, коли ворог впав уже, смертельно поранений від першого удару?"

Мігалаке ходить еластичними кроками в нових лакерованих туфлях, і нема способу заткати йому рот:

— В школі є прості, дуже прості засоби на учениць, яким не хочеться любити якийсь предмет. Тут не те, що вдома — мама і тато, тут ніхто не буде примушувати до науки… Домнішора Поповіч переконається про це сама. Так, так…

Чи для погрози іншим, чи знов посилаючи одну кульку у плечі покійника, він заглянув у свій записник, посміхнувся до себе і сховав його з міною: "запам'ятаємо собі!"

Урок тягнувся довго і безнадійно. Учитель "вирвав" Ориську кілька разів. Вона за кожним разом відповідала, дійсно, краще за інших, але так і видно було, що це не давало їй великого задоволення. Рівно з дзвінком Мігалаке виховзнувся із класи.

Класа на один миг зберігає спокій, як їздець, що пускається чвалом. Потім знімається такий галас, така курява голосів, що Дарка не може розрізнити, котрий вигук до кого належить. Понад усі "фаґаси", "підлизайки", "паршиві вівці", "бойкоти" пробивається один високий, по-німецьки забарвлений голосок:

— Пфуй! Пфуй! Пфуй!!!

Ориська сидить на своєму місці — червона від того кип'ятку, що ллється на її голову, і зовсім не захищається. Її очі, кольору старої бронзи, мають вираз людини, що страждає не за власні провини. Вони в якійсь екстазі болю дивляться перед себе, так неземно, якби удари сипались на неї тільки тому, що подружки не бачать її очей, тільки її згорблені плечі.

Класою стрясає громовина, коли мала Кентнер стає перед Ориською і з погордою плює на бік. Хоч не на Ориську, але перед самим її лобом. Тоді Ориська вибухає призбираним плачем:

— Чого хочете від мене? Чого ви напосілися на мене?

Може, якби тепер, коли хмара обурення пересувається понад голову Ольги Кентнер, Ориська призналась, що вона зробила це тільки єдино з любові до Мігалаке, справа прийняла б інший характер. Але Ориська цього не сказала. Тоді Оріховська коло печі заплескала в долоні:

— Товаришки! Вчинок Кентнер був не гідний гімназистки. Тому, що Оля не має кого перепрошувати, я пропоную, щоб як штраф за невідповідну поведінку ні одна з нас ані словом не відізвалася до Кентнер три дні. Хто за цим?

Більшість була за Оріховською. Більшість схвалила думку, що "нема кого перепрошувати". І знову Оріховська як одна з тих, що стояли у проводі класи, провела мур між "своїми" і "новими". "Свою" можна було покарати, але "своїй" треба теж і простити. На зайду можна плювати, і "не буде в кого" просити пробачення. Ориська вже не плакала. Сперлася обидвома ліктями на лавку і схлипувала. Очі її знову не були в класі. Стефа Сидір моргнула до Дарки:

— Ходім трохи пройтися, бо тут можна здуріти!

Але проходитись не було вже коли, бо на першому поверсі роздався дзвінок, і треба було з порога завертати до лавки. За якийсь час втихло на коридорах. Тепер знову дудонять кроки вчителів — тих, що поспішають, і тих, що мають час. В напрямі четвертої класи довго не чути ніякого стукоту. Врешті дуже повільні, ведмежі кроки.

Клямка цокає, відхиляються двері, але вчителя не видно ще. Що, він поправляє собі шкарпетку під дверима чи що? Вкінці стає у дверях велетень, що закриває собою вхід аж до горішніх одвірків. Дарка ще ніколи не бачила такого велетня. Вона не бачить нічого, тільки рухому сіро-буру скелю перед собою, що поволі посувається до стола. Згодом набирає відваги придивитись уважніше шпилеві цієї гори. І диво: лице в цього велетня, як у кожного іншого, ясно-сині, ще синіші на червоному тлі обличчя, очі, може, навіть симпатичні.

— Сідайте, та й дайте мені трохи спочити.

— Прошу пана професора, ми вже так затужили за паном професором!

— Дайте спокій, Коляска… Я тільки раз повірив у щось таке, і тепер каюся до самої смерти.

Вийшло дотепно. Але не можна сміятись із професорової жінки! До того ж, не була це для нікого тайна, що між Міґулівими "не було життя".

— Прошу пана професора, а було багато істориків на з'їзді?

— Чи Яси більші від Чернівців?

— Прошу пана професора, чи то правда, що там виноград по п'ять леїв кіло?

— Прошу пана професора, чи дійсно там жінки лакерують собі нігті на зелено?

Учитель витер краплистий піт з лиця.

— Раджу вам, а спеціяльно вам, Коляска, свої дотепні запитання сховати на іншу годину. Мені не закрутите ними голови, і я й так не подарую вам уже ані мінути з години історії. І так я мушу подумати… гм… як би то зробити, щоб наздогнати занедбаний матеріял? Гм…

Він заклав руки на спину і почав у задумі міряти класу від таблиці до вікна.

Дарка глянула на Стефу Сидір і перехопила себе на чомусь, про що досі не знала: обидві і тільки вони обидві мали навскіс пов'язані бантики на мундирах. Здавалося їй, що це її власна ідея в'язати так бантик, а тепер бачить, що це — запозичене у Стефи. Ба, що більше: навіть цей закрут волосся поза вухо — Стефин.

"Коли хтось когось любить, то все хоче мати щось від нього", — думає Дарка. Для неї немає вже вагань, що вона Стефу любить з усіх подружок найбільше. Це незугарна думка, бо те, що вона відчуває до Стефи, не можна порівняти з нічим. Так, як сонце не має для себе порівняння.

Учитель уже щось задумав, бо зупиняється коло стола. Гора мусить опиратися, щоб не схитнулася.

— До історії треба купити собі підручники. Ви знаєте, що я навіть не питаю учениці, яка не має книжки. Я радив би вам, — Міґулів любить "радити", — теж не пускатися на штучки, як ви це вмієте: що вас по дві вчиться "разом" з одної книжки. Це нічого не поможе, бо книжка мусить бути. Цього року будемо вчити всесвітню історію. Гм… матеріял великий, а ми і так уже майже місяць пропустили. Треба буде щось

придумати. Є підручник, навіть дуже добрий, українською мовою, але він і задорогий, і завеликий для вас… а ми мусимо поспішати… Може, порадимо собі ось як: ви купіть собі підручник румунською мовою Ніколіци, частина третя.

Як би хто сипнув порохом по класі — таку він зняв метушню:

— Ми не будемо розуміти по-румунськи!

— Прошу нам задати побільше, але з українського підручника!

— Не хочемо… маємо досить румунської команди при фізкультурі! — гукнула Оріховська так неопановано, що кілька учениць оглянулись на неї. Учитель вдав, що не чує ані не знає, від кого походять ці слова, і дивився на класу добросердною усмішкою. А класа, втративши дійсну причину до занепокоєння, втихла.

— І чого ви підняли такий рейвах? Я прекрасно знаю, що ви не будете розуміти з румунського підручника. Небагато ви "розумієте" і з української книжки, чи як думаєте, Кентнер? Чи ви мене розумієте, що мені краще було б викладати по-українськи, але не дамо собі ради і тільки! Щодо того румунського підручника, то я думав таке: я розповім вам спершу по-українськи, про що йде мова, щоб ви мали загальне поняття про справу, а в румунському підручнику підкреслю вам тільки три-чотири найважніші речення, і ви їх завчите мені напам'ять. Це було б усе! Коли прийде пан візитатор, то я вже так буду вас питати, щоб ви вміли відповісти. Я раджу вам погодитися на це ще й з такої причини: на з'їзді істориків тепер, в Ясах, був і чернівецький візитатор, та він заповів при всіх, що цього року буде класти спеціяльний натиск на історію. Коли прийде пан візитатор, то, хоч законно ми маємо право вчити історію українською мовою, проте ви мусите відповідати панові візитаторові по-румунськи. Хто не зможе чи не схоче, то буде мати справу з паном професором Мігалаке, бо візитатор запитає пана Мігалаке, як він навчає румунської, що учениці не вміють склеїти ні одного речення. Я радив би

вам послухати мене. Тільки ви не думайте, що ці речення, які ви мусите визубрити напам'ять, зможете мені калічити чи стогнати... О ні, панни! Це вже мусить дійсно напам'ять бути!

Це була остання точка умови. Учитель подивився по класі: слова його зробили своє. Примана була завелика, рахунок у користь класи очевидний, точки умови заясні, щоб боятися якогось підступу. Риску ніякого, навпаки, певна виграна.

Лідка хоче ще щось наддодатково спитати:

— Прошу пана професора, але ми маємо вміти тільки те, що ви нам зазначите в книжці. Не, щоб ви нас двічі питали: раз по-румунськи, а потім ще раз, ширше, вже по-українськи.

Цей запит виходить по-дітвацькому, і від нього стає несмачно. Класа одержала такі добрі умови, що торгуватися ще — це вже хамство. Виходить ще й таке, що вчителя "хапається за слово", чи як? Ні, ця Дутка дійсно вже забагато дозволяє собі! Так, певно, думав і вчитель:

— Мені здається, Дутківна, ви гаразд чули те, що я говорив. Це повинно для вас вистачити.

Лідка сідає засоромлена. Тоді знов встає Оріховська. Ця теж має червоні плями від скронь до вух. Класа насторожується. Оріховська скаже щось нове. Мала Кентнер морщить чоло: "хай би вже так було, як постановлено". Голос Оріховської не виходить так рівно, як звичайно, коли вона говорить:

— Ми будемо пильно вчитись історії, прошу пана професора, але ми просили б таки, щоб ви викладали її нам по-українськи.

Класа заворушилася: "Що? Що?!" Коляска кидається туди і сюди: "Де більшість? Як більшість думає, бо ж вона не знає, яке їй становище зайняти? Хоче бути з тими, що виграють, а не програють!"

Лідка не тільки не приховує свого незадоволення від цього нерозумного виступу Оріховської, але, навпаки, шепотом і неспокійною, повною обурення поведінкою розсіває його, де тільки може. Хоче завербувати якнайбільше однодумців, щоб врешті дати по лобі цій нерозумній думці. Здуріла Оріховська? "Рватися" до книжки тоді, коли сам професор дає нагоду легше завчати предмет.

Стефа Сидір цвіте. Її очі, як два соколи, в'ються десь понад класу, понад голови всіх незадоволених, розчарованих, щоб тільки не каламутити собі радости та тріюмфу від геройського виступу Наталки. Так повинно було бути. Так сталося. Гаразд. Дуже добре.

Романовська, яка весь час промови вчителя, поводилась байдуже, тепер шукає Наталчиних очей, щоб переказати їй, що вона з нею і за нею. Може, вона повинна була зразу заявитись за цією думкою, але, Господи, ніхто не зможе їй закинути, що притакувала словам Міґуліва. Вона від самого початку була "проти", тільки просто не була певна, чи ще хтось тієї ж думки, що вона. Учитель заклав руки за спину і дивиться по класі. Видно, лихий. Дарці аж дивно, як те обличчя змінилося. Все ж говорить він спокійно, але тільки до Оріховської:

— Якби всі були такі здібні, як ви, Оріховська, то будьте певні, що я й не починав би був з підручником Ніколіци. На жаль, не можна всім пристосовуватися до одиниці, тільки одиниця мусить погодитися з вимогами більшости. Так є і завжди так буде, Оріховська. Вважаю, що справа вже вирішена, і немає чого більше говорити на цю тему. Прошу сідати!

Коляска, яка ще перед хвилиною, вагалася, тепер уже рішилася. Вона блискає своїми дорогоцінними зубами до Лідки, мовляв, можна

було передбачити, що "ми" виграємо. Дарка глянула на Оріховську. Що це? Що з нею? Та ж її справа впала, чого ж вона з таким тріюмфом дивиться на всіх? Дивно. Дуже дивно!

Під час перерви підходить Стефа до Дарчиної лавки. Дарці починає живіше стукотіти серце:

— Коби я тільки не почервоніла… — вговкує себе Дарка. Та Стефа не до неї цим разом. Ні. Обіймає Оріховську (Оріховську?!) за шию і каже впівголоса:

— Добре казав Орест, що то не з'їзд істориків, а сіґу…

— Псс! — моргнула на неї Наталка так, що Дарка зразу догадалася, що вона застерегла Стефу перед її приявністю. Зараз вийшла з класи і пішла собі на коридор. Зробила, може, це явно підкреслено, але ж хіба вона могла інакше? Коли Стефі миліша, ближча за неї Оріховська, то вона, Дарка, не буде накидатися із своєю приязню. О ні! Вона не дозволить себе теж ображати: обривати з пів слова перед Даркою, мов перед дитиною! І так завжди… так завжди… — там, де ми любимо, там нас не люблять. Стефа обіймає Оріховську, яка, напевно, погорджує нею, а боїться відкрити крайчик свого серця перед Даркою, яка любить її, як ніхто, може, в класі. І чи не смішно назвати людське серце "чуйним"?

До класи повертається Дарка з таким "важким" серцем, що від цього тягару у грудях починає аж голова боліти. Немає майже ніякого значення навіть те, що вчитель природи Порхавка поставив Дарчин зільник за зразок цілій класі.

— Попович забере нам усю любов пана професора до нас! — так сказала Коляска.

Учитель Порхавка був у доброму настрої того дня:

— Тобі, Коляска, мабуть, буде досить любові того чепурного панича, що з ним я бачив тебе попід руку.

Учитель Порхавка виговорює слова поволі, поокремо, відповідно наголошені. Вражіння від цих слів повинно бігти східцями догори, догори і дійти аж до того ступня, звідки нема вже куди йти далі. Тоді учениця Коляска мусить каятися й просити пробачення. Але всі відчувають найважніше, як і сама Коляска це відчуває, що вчителеві зовсім не йдеться про нарушення шкільних правил чи оборону доброї слави гімназії. Яке може бути відношення до цих справ у природника! Можна сподіватись, що коли б він міг висловити свою думку, то вона теж відбігла б від шкільних правил і моралі для дозріваючих дівчат.

Учитель Порхавка має щось інше на меті. Щось зовсім інше. Ціла класа, разом із Коляскою, знає про заміри вчителя і хоче допомогти йому в його бажанні. Чому ж не мала б раз заграти комедію учениця Коляска, що вона боїться вчителя Порхавки, що тремтить перед ним, щоб він не зрадив її тайни перед директором і батьком? Добрий вчитель Порхавка не скоро матиме нагоду зазнати того приємного почуття, що і його також хтось боїться. Коляска робить такі перелякані очі, що Дарка сама не знає вже, що думати про справу, й так сердечно, нахабно, благає допомоги в учителя.

— Прошу пана професора… я дуже прошу вас… не говорити нікому про це. То був кузен мого шурина… прошу пана професора, якби ви зустрілися з татком… прошу нічого не згадувати… ані панові директорові… Мені зараз обнизили б поведення. Прошу пана професора… я дуже прошу…

Порхавка хотів би, ой, як хотів би, якнайдовше любуватись таким станом, але ця Коляска так благає, так розпачливо благає, що йому стає жаль дівчини.

— Ну…. сідай… уже… сідай… і не думай собі на другий раз… що мене тільки комахи інтересують, що я не бачу, не чую, що навколо діється. Що? Ти хочеш тепер мені концерт влаштувати? Ну, обітри ніс і сховай хустину… Ти чуєш, Коляска? Ну, не плач… Якось то буде… Ну, не бачив тебе я загалом в Дорна Ватра, згода?

Але Коляска ніби зразу не може повірити в таке щасливе закінчення справи. Хоч вона вже сіла, але не відриває хустини від очей. Щоб не перешкоджати в навчанні, вона падає грудьми на лавку і довго ще "відхлипує" свій страх і сльози.

Учитель Порхавка має вже досить доказу свого авторитету в класі. Так. Не треба знову ж, щоб учениці вважали його за людину без серця.

— Коляска… та ж кажу тобі, що я тебе не "бачив" в Дорна Ватра. Розумієш?

Його рожеве, як у новородка, лице моргнуло до Коляски, мовляв: "Дурненька, чого ж ти не хочеш повірити мені?"

Дзвінок застає всіх у найкращій гармонії. Навіть Колясці повертається рівновага духу. Коли професор забирає свій плащ, вона хоче ще одне знати. Тільки це одне:

— Прошу пана професора, а вам сподобався кузен мого шваґра?

Порхавка погрожує їй по-батьківському рукою. Коляска вже за його спиною посилає йому повітряний поцілунок.

V

Після останньої години Стефа підійшла сама до Дарки:

— Ти мусиш колись прийти до мене, — сказала сердечно. Не були це ані перепросини за попереднє, ані залицяння, ані чемність. Це була дружба, така, що думка і слово тримає в одній долоні. Дарка зразу це відчула:

— Добре. Як хочеш, то я прийду сьогодні до тебе. Виробимо собі математичну задачу на п'ятницю.

Стефа потягла своїми гарними пальцями по лобику:

— Ой! Сьогодні ні.

— Чому? — вихопилося Дарці, й вона зразу пожалкувала цього.

Стефа обняла Дарку за плечі (як вона пахне, вся ця дівчина!):

— Коли ми маємо бути добрими приятельками… то я не хочу тобі неправди говорити… Я це кажу до того, що я не можу тобі сказати, чому ти не можеш прийти сьогодні до мене.

Дарчині очі вже зовсім стали вогкі від нового розчарування: "Коли сьогодні не можеш прийняти мене, то пощо було згадувати про це?" — дорікають Стефі. Все ж Дарка не хоче, щоб Стефа догадалась про ранку в її серці, і сміється:

— Я знаю, яка це причина. Ти маєш "рандеву" з якимось хлопцем.

Стефа не бентежиться:

— Ти помиляєшся… це щось серйозніше. Колись може зможу і з тобою про це поговорити. Поки що це тайна, якої мені не вільно зрадити.

— Але як буде можна, то скажеш мені, яка це тайна… так? — не питає, а просить Дарка. Для Стефи це зовсім природне:

— Ясно, що скажу тобі! Бувай!

Стефа збігає із своїми книжками, але на передостанньому ступні зупиняється, бо згори дає їй якийсь знак Оріховська. І Дарка чує на власні вуха, бо не може не чути, стоячи за спиною Оріховської, як та передає їй:

— Отже, о шостій!

Значить, цю "тайну" Оріховська таки знає. Значить, Оріховська ближча її серцю. Значить, на п'ятнадцять дівчат у класі Дарка не має ані одної щирої душі. А це все разом значить, значить… що "людина" найрадше втікла б від цієї школи, від цих товаришок, від цих Лідок, Орисьок, навіть від цих гарних Стеф кудись у світ за очі.

Дарка хоче сама йти додому, тому виходить остання з класи. Під тягарем своїх думок сходить униз поволі, ступінь за ступнем, але зараз на п'ятому ступні зупиняється, втягає віддих на запас і швидко перескакує по два ступні нараз: Данкова ясна чуприна тільки що вийшла з класи і подалася до входових дверей.

Сьогодні такий лиховісний день. Що то буде, Божечку, що буде, як ще й Данко чкурне тепер у браму, ніби не побачив, не впізнав її? Вже ж раз говорив їй, що учням заборонено заводити балачки з дівчатами! Та Данко не втікає від неї.

— О, Дарко! — каже своєю звичкою і зупиняється. — Скільки ви годин мали?

Дарці застряв віддих у грудях, і вона не може відповісти на таке звичайне питання.

— Можна тебе провести кусник? — питається Данко.

"Може йому здається, що він не зі мною говорить", — думає здивована Дарка.

— Спізнишся на обід, як підеш зі мною, — дивиться на його втомлене лице ніжними, материнськими очима Дарка.

— Дурниця, — каже він рухом голови і руки водночас, але таким, що Дарка признає йому рацію: це дійсно дурниця.

— Ти не гніваєшся на мене, що я до тебе не показуюся? — запитує і зараз оправдується: — Ці репетиції в Музичному інституті страх, як багато часу забирають мені!

— Коли ти дійсно не маєш часу, то чого я маю гніватися на тебе? — каже обережно Дарка. Слух Данка став вразливіший, як колись.

— Зіпсувало тебе місто, Дарко, — сміється Данко, — і ти вже не віриш мені.

Дарка воліє про це не говорити. Вона ще трохи і готова робити собі докори, що не він її, а вона його занедбує. Що знає вона, наприклад, "тепер" про нього? Що вона знає з його думок і планів?

— Знаєш, з дому писали, що на Великдень буде шлюб Улянича з панною Софійкою. Погуляємо собі, Данку? А ти хотів би бути гімназійним професором так, як Улянич? — закрадається до сховища його думок Дарка.

Данко на таке запитання має тільки пригорщі сміху:

— Що тобі Бог дав? Я… я… мав би колись бельфером бути? Ти часом щось таке смішне скажеш, Дарцю. Знаєш, чим я хотів би бути? Я хотів би колись бути мандрівником! "Глобтретером" — обходисвітом! Розумієш, що це значить?

Дарка не розуміє цих двох нових слів, хоч виразно вичуває їх безодню. Обходисвіт? Вічний мандрівник? А що з нею буде?

Та Данко сам уже спростовує сказане:

— Це тільки така моя мрія. Кожний мріє про щось таке, що ніколи не станеться. Хіба ти ні, Дарцю? Я буду музикою-скрипалем. Я вже сказав це собі, і так воно й буде. Ти побачиш… колись будеш про мене в газетах читати!

— Я повинна і без газет знати про тебе, — злегенька натякає Дарка.

— Авжеж! Ми завжди будемо собі друзями, хоч би я і від'їхав звідси. Завжди писатиму до тебе з дороги.

"Тільки це… з усіх моїх мрій тільки це?.. Данку золотий"… — починає пхинькати Дарчине серце.

— І що тобі з того прийде (не зважується сказати "нам"), як ти будеш славним скрипалем?

Теж питання? Данко мало що не розсердився за нього на Дарку. Ще питатися, що йому з того прийде, як він буде славним скрипалем! А те, що про нього говоритиме і писатиме цілий світ! А гроші? А подорожі від столиці до столиці? А багаті бенкети на його честь? А те, що його ласки запобігатимуть найбільші достойники? А музичні вечори по королівських дворах? Знаєте! Ще питати, що йому з того прийде!

— О, будь! Будь славним скрипалем! — вже сама штовхає його Дарка на цей шлях слави.

— Ти думаєш, що це так легко стати славним? І що ти можеш розуміти з цих справ? — заслонюється Данко перед її допомогою й порадами. Може, навіть тому, щоб пізніше не мав потреби ділитися з нею своїми успіхами. А може, — гордий — хоче сам пройти цей шлях. Треба знати Данка Данилюка! І Дарка не напихається більше із своїм голосом у цій справі. Вона знає, що тепер треба мовчати. Мовчати і чекати, а там якось усе складеться. Так поступають усі розумні і благородні жінки.

— О, Дарко, відколи ти співаєш у хорі? — пригадує собі Данко раптом їх зустріч на репетиції і своє здивування: — Чого ти сказала мені тоді на вакаціях, що ти не маєш слуху?

— Бо так уже є, що я не можу співати на сцені, — дає Дарка відповідь, що однаково добре може підходити до правди, як і до брехні.

— Я десь у лютому, а може, і скорше маю виступ у Музичному інституті. Раз граю у квартеті, а другий раз тільки в супроводі фортепіяну. У квартеті грають самі хлопці. Фортепіянний супровід дали одній учениці з "Лічеул ортодокс"[30]. Румунка. Вона вже тепер боїться. Дівчата ніколи не є відважні.

Дарці пригадується одне сумне недільне пополудне:

— Чи вона, ця учениця, називається Джорджеску?

Данко не любить, коли добиратися до його справ, але цей раз він задоволений, що Дарка знає:

— Так, ти може знаєш її? Так, її звати Джорджеску, Лучіка Джорджеску.

Дарка хотіла б щось більше довідатися про цю ученицю, але не має відваги спитати.

Така перелякана своїм щастям, що боїться його сполошити одвертим запитанням.

— Вертайся вже, Даночку, — каже з виглядом закоханої дівчини. Може, ця зустріч, коли тепер перерветься, видасться йому закоротка, і він схоче перенести все недоказане на інший, умовлений час… Але Данко не розуміє її. Ніколи не розуміє її. Як же вони зможуть колись жити?

— Я підійду ще кілька кроків і вернуся. Не хочу, щоб ти через мене на обід спізнилася. Добре тобі на станції, Дарко?

— От, як на станції, — зовсім прив'яла Дарка.

— За Веренчанкою не тужно тобі?

— Вертайся вже, Данку, я піду сама. Чого ти маєш через мене спізнятися?

— Дарко!

Дарка хватає його за обидві руки, хоч на дворі білий день:

— Я тільки так кажу… я тільки так, Данку… Я ж хотіла б, щоб ти ніколи від мене не відходив, але так не можна… Сам знаєш, що не можна.

Данко звільнює свої руки від Дарчиних пальців, але очі в нього розкохані та уста тремтять від хвилювання.

— Моя маленька дівчинка, — шепче їй пестливо, — іди тепер додому і будь доброї думки.

Вони подають собі сердечно руки, якусь хвилину тримають свої долоні міцно одна в одній, врешті розлучають їх. Щасливі, ще із слідами тепла на своїх долонях.

Дарка за звичкою глянула на ратушевий годинник. Не повірила своїм очам. Пристала, розглянула уважніше. Потерла рукою по лобі й повіках: як це сталося, що вже три чверті другої? Адже так вони мало сказали одне одному, майже нічого не сказали, а кудись пів години втекло! Поки забіжить додому — на три четвертини спізниться. Нехай там. Уже заходить у хвіртку і ще не знає, що має відповісти, коли її спитають, де була. А, може, і з ким була? Це ще гірше. Це просто страшне! Бере за клямку від кімнати і ще не може намацати в пам'яті хоч би одного, дрібного, як макове зерно, оправдання. Аж коли відчиняє двері і потрапляє на приготовану на сенсацію Лідчину міну, знає відразу: не буде ні перед ким оправдуватися.

— Цілую ручку!.. — Дарка дуже бажає собі, щоб голос вийшов, як звичайно, але він якось не виходить.

Пані, замість відповіді на привіт, запитує, ніби про якусь дрібничку, що про неї тільки мимоходом згадується:

— Оввa, а ви де так засиділися, панно Дарусю?

Дарка не дивиться на пані, але уявляє собі, що з неї мусить десь аж пара бухати від досади:

— Я бачила, як вона… — уже летить з вивaленим язиком Лідка. Дарці щойно тепер приходить на думку, що ця мавпа мусіла за нею підглядати. Пані замахується руками:

— Лідко, дай спокій, я тебе не питаю. (Ніби Лідка не розповіла їй усього!) Потім знов до Дарки:

— Де, де ви були, панно Дарусю? Бо, бачите, коли татко давав мені вас на станцію, то просив, щоб я уважала на вас. Тому хотіла б я знати, де ви були цілу годину після виходу з школи.

"Ну, ну, — поправляє Дарка її в думці, — тільки не перебільшуйте. Не годину — тільки три четвертини".

— Я була з "кимось" з нашого села, — зухвало цідить слова Дарка.

— Що значить з "кимось", панно Дарусю? — Я хочу знати: з ким і де?

Лідка перелистовує якусь книжку, але Дарка добре бачить, з якою притаєною цікавістю слідкує вона за її словами. "Що за фальш"! — думає.

Та цього досить, щоб зразу стати у простій поставі, зухвало, самопевно, аж до нахабства:

— Яка комусь справа до того, з ким я була? Я напишу про це мамці… знають його.

Одним махом скидає з себе опікунчу руку пані й, визволена, зловтішно усміхнена, сідає собі навпроти на отоману. "Оввa, можуть тепер її і на двір викинути!" Панині лиця бліді, мов з тіста, наливаються вмить червонилом:

— Дуже гарне свідоцтво даєте про себе, панно Дарусю! — говорить пані і виходить з кімнати, затріснувши за собою двері.

Дарці враз стає прикро: не повинна була так скипіти. І що тепер буде? У пані вона не буде просити пробачення, хоч би її за те і з хати прогнали. Таку вже має вдачу, чи ж це її вина? Скорше, це вина матері, що її такою народила. Ні, пробачення вона просити перша не буде, але як пані заговорить, хоч би одне слово, то буде вже чемна і привітлива. Це повинно вистачити. З рідною мамухою починалися від цього всякі "перепросини". Та ось пані повертається з кухні з листом у руці і кладе його перед Дарку:

— Листонош ще зранку приніс…

Дарка бере лист до рук, але не може його відчинити, бо пальці відскакують від нього, мов від кларнета: лист заадресований батьковим письмом. Досі завжди писала мама. Навіть коли тато дописував щось в листі, то адрес був завжди мамин. Що ж тепер сталося? Боже, що сталося там, дома? Врешті якось відчинила конверт, і випав з нього лист. Такий малюсінький, як візитний білет. Дарка прижмурила очі, аж кров затанцювала на її обличчі.

— Що сталося! Хтось, може, дома хворий? — кинулась пані.

— Дарко! Дарко! Що сталося? — гукала над вухом Лідка і кинулася до листа. Дарка мусіла признатись, бо й так були б видерли лист з рук і самі прочитали.

— Я мушу мерщій додому їхати…

— Але чого? Чого?

— Бо мені народилася маленька сестричка.

— І татко пише, щоб ви зараз приїхали? — ніби дивується пані.

— Татко цього не пише виразно, але я ж мушу побачити, яка вона, сестричка. Хоч це мав бути хлопчик…

Тоді пані, може, навіть із заздрости, що їй не народилася маленька дівчинка, сказала щось зовсім недотепне.

— Нема на що ще дивитися! Як приїдете додому на Різдво, то буде вже сміятися до вас.

— А я таки сьогодні поїду! Може, для "когось" нема на що дивитися, а мені цікаво, яка моя сестричка на вигляд!

Цього пані було вже забагато, і вона гримнула гостро:

— Не говоріть дурниць! А втім, поїзд гроші коштує, звідки їх візьмете? Я не маю, щоб вам позичити.

І хоч Дарка знала вже, що не поїде, вона ще стояла на своєму. Таку вже якусь цап'ячу вдачу має.

— Але ж я мушу їхати!

Та Дарки ніхто вже не слухав. Пані пробурмотіла щось під носом по-німецьки, що мало означати в перекладі на нашу мову: "Піп у дзвін — чорт в калатало" — і вийшла з кімнати. Тоді Дарка з розмахом (щоб Лідка бачила!) розклалася писати лист до мами. Хотіла тільки настрашити Лідку, що пише "скаргу" до своїх батьків на неї і на її маму. А в дійсності вона вже зовсім розтаяла від вістки про народження сестрички.

Найдорожча Мамухо і дорогий, коханий Татусю!

Дуже хотіла б я побачити нашу маленьку дівчинку. Дуже-дуже, але я знаю, що поїзд коштує, і не можемо так витрачати грошей, тому навіть не думаю про те, щоб поїхати тепер додому.

Прошу мені зараз відписати, на кого вона похожа. Які має очка. Яка вона велика. Чи дуже плаче? Я хотіла б їй щось купити від себе, коли приїду на Різдво, тільки не знаю що. Мені досить добре. Два рази на тиждень є лєґуміна, а в неділю завжди щось солодке. З Лідкою не сварюся, але вона не є моя товаришка від серця. Мамо, Ви на мене іноді нарікали, але якби ви мали таку дочку, як Лідка, то аж тоді були б бідні. З Ориською теж не живу в дружбі, бо ніхто в класі не хоче її за товаришку. Вона підлизується професорові від румунської і всіх через те пхає в біду. Не знати, що з нею буде, бо досі майже ніхто до неї не відзивається. Прошу про це не згадувати пані Підгірській, бо ще скажуть, що я навмисне так наговорюю. Мене люблять всі професори, а найбільше професор Порхавка від природи. Тільки тому румунові не можу догодити. Я ходжу співати, бо мене сам професор вибрав до хору. Ще тепер не вільно мені співати, аж по півроці, але всі думають, що я теж співаю. Данко дуже здивувався, коли побачив мене між співачками. Якби мамуся бачила, які він мав здивовані очі! А я така щаслива, така щаслива, що я не гірша від інших. Прошу тільки не зрадитися перед панею Данилюковою, що я "ніби" співаю.

Тепер хотіла б я Вам, мамусю, сказати щось на вушко, але в листі це неможливе, тому вже мушу написати: у нас в класі є одна дуже-дуже гарна (краща за Ориську, краща навіть за Лялю Данилюк!) дівчинка. Звати її Стефа Сидір. Мамухо, я не знаю, що я дала б, щоб вона тільки захотіла бути моєю найліпшою подружкою. Але не такою, як Ориська, чи як Марця була. Але такою, мамухо, на ціле життя, до самої смерти, такою, як я читала в тій книжці, знаєш, що привіз був мені під ялинку вуйко Муха? Стефа прихильніша до мене, як до інших, але має якісь тайни, якісь побачення, що про них не хоче чи не може мені сказати, а це все мене болить. Мамухо, все, що ти скажеш, так стається. Справді, ще не було так, щоб не сталося так, як ти передбачила. Прошу тебе, скажи, що Стефа буде моєю найкращою подружкою. Чи бабуся зібрала

так, як я просила, насіння з тих фіолетових айстрів? Прошу поздоровити від мене Марцю. Цілую ручки мамусі, бабуні і татові.

Дарка.

Лідка стоїть при тому самому столі, що й Дарка, і з сумом дивиться на оцю Дарчину писанину. Скільки разів Дарка підійме очі від паперу, її погляд завжди наколюється на смуток у Лідиних очах.

"Вона боїться, щоб я на іншу станцію не пішла. Де тепер її мама візьме серед року нову квартирантку?" — злорадісно пестить свої думки Дарка. Вже послинила краї конверта, вже рукою прибила, а Лідка все ще не знає, що в цьому листі і пів словечка скарги немає. Ще тільки побігти до поштової скриньки. Дарка, щоб нагнати більшого страху Лідці, сягає вже рукою за двері шафи по шапочку…

— Лідко, — не витримує вкінці, — мені добре у вас на станції. Я не хотіла б іншої станції.

Замість належних поцілунків і якогось дуже теплого слова, Лідка, не міняючи пози, проціджує крізь зуби:

— Дай мені спокій… Ти думаєш, що я не маю про що думати, тільки про тебе? — З цього зрозуміла Дарка, що з нею ніде не рахуються. Навіть на платній квартирі.

VI

Як кожного, так і цього ранку сонце після сьомої висихає останні живі кольори із скатерті на столі. Пахне свіжою ("правдивою", а не якоюсь там Кнайпа) кавою, і пані в нічному кафтанику мастить хліб маслом до школи та наказує, щоб не залишати паперу від хліба в школі. Папір — пергаміновий, купований на аркуші, тож треба зберегти його.

Дарка плює в коробочку, щоб рештками пасти почистити черевики, і вперше, відколи ходить до школи, має велике, сердечне бажання запізнитись. Хоче прийти до класи в цю пору, коли вже всі в лавках, коли заборонено голосно вітатись і повертатись до своїх сусідок. Дарка боїться зустрічі з Ориською. Боїться її ласкавих, наївних очей. Сама має страх перед тією зміною, що зайшла в її відношенні до Ориськи за того пів дня і неповну ніч. Дарка не забобонна. О ні. Чи ж не виграла три роки тому двадцять і п'ять леїв від вуйка Мухи за те, що принесла йому ввечері цвіти з бабиного гробу? Але тепер починає вірити, що слина малої Кентнер має силу закляття: Ориська вмерла, перестала існувати з тої хвилини, коли Кентнер плюнула на неї. Ніколи Дарка не зможе довірити тайни свого серця людині, на яку хтось плюнув. Ніколи не зможе почванитись своєю товаришкою, мовляв, оця гарна дівчина з кучерявим волоссям — це моя найкраща подруга.

Татусь оповідав (аж дивно, чому то тепер на станції так часто згадують про те, що колись випадково розповів тато чи мама?), що один його товариш застрелився від сорому, коли брат вдарив його в лице при якійсь жінці, — Дарка підозріває, що, річ ясна, він у цій жінці кохався.

"То був "гоноровий" хлоп", — похвалив його безумний вчинок тато.

Та хто на станції не може спізнитись до школи. Пані буде так довго крякати, що час утікає, так довго буде тобі ступати по п'ятах, що для святого спокою вилетиш з хати, мов камінь із пращі.

Дарка, хоч як вона бажала собі цього, таки не запізнилася до школи. Здалека побачила Стефу Сидір, оперту до одвірка четвертої класи.

— Я маю тобі щось сказати, Попович, — і відділила Дарку від Лідки.

Дарці мов би хтось поклав на плече дуже важку руку. І те офіційне "Попович", те причікування і ця серйозна міна не ворожили нічого доброго.

Сидір відводить Дарку на сам кінець коридора.

— Чи ти знаєш, що ми (хто "ми"? — питає себе Дарка) рішили бойкотувати Підгірську? Це твоя найближча подруга… Я не знаю… бачиш… але я радила б тобі піти за класою… бо інакше це може погано для тебе вийти…

Дарка, задивлена в Стефу, думає про щось зовсім інше: "Ти… ти… будь моєю найближчою подругою… Ти… я більше нікого не хочу…"

Але Стефа чекає діловито на відповідь.

— Чому? Чому не бойкотуєте Кентнер, що плювала на неї? Я знаю Ориську… вона направду не думала зле… вона тільки дурна з тим своїм Мігалаке… чого ви збираєтеся її так карати?

Стефа схрещує свої пальці:

— Боже, як ти нічого не розумієш… Чи ти не розумієш, що якби вона була таке зробила на годині Мірчука, Порхавки, Спілого чи навіть Міґуліва, то ми тільки сміялися би з дурної кози? Але так, хіба ж ти не розумієш, в яку біду впхала вона цим своїм виступом цілу класу? Ти хіба не знаєш Мігалаке! Та ж він тепер дихати не дасть тобі й Оріховській! Якби це зробила німка, то чорт бери… але українка — це щось нечуване! І це в нашій гімназії.

Стефа така обурена Орисьчиною поведінкою, що її гарні пальці тріскотять у суглобах, мов би хтось ламав білі палочки.

Дарка застукана Стефиним обуренням. Вона напружує свою думку, щоб збагнути суть цілої справи. Стефа, вся обурена, каже їй зробити, як усі. А Дарка не може (її п'ятнадцять років занадто підзорливі, занадто недовірливі, занадто самопевні) обурюватися злом, коли вона сама, вона сама, не визнала це за зло, не відчула до глибини душі. Ясно, що це

негарно виломлюватися з-під товариської солідарности, безперечно, що такий вчинок заслуговує на кару, але... але, як їх зрозуміти, буцім то якби Ориська таке саме зробила на годині хоч би Мірчука, то тоді такий прогріх був би тільки смішний. Гріх — і смішний! П'ятнадцятилітня Дарчина душа живе в домику з простих ліній і не розуміє, як то гріх може мати два обличчя. Може бути тільки одна правда, тільки одна мірка на цю правду, як одна тільки справедливість на землі!

Стефа бере її за плечі:

— Ти не розумієш, що так, як вчинила Підгірська, не повинна зробити ні одна українка? Не розумієш, що це ганьба для всіх учениць-українок?

Ах! І заки її думка, незвична до широких доріг, може зважити тягар провини Ориськи супроти учениць-українок на цілому світі чи тільки у самих Чернівцях, перед її очима стає у повному світлі власна кривда, якої вона зазнала від Мігалаке. О, тепер вона вже все розуміє! Аж тепер розуміє, як непростимо провинилася Ориська, підлабузнюючись такому, такому "постолакові", такому... Мігалаке!!

— Нічого мені і не кажи... Я так, як усі...

Стефа дивиться на мить їй у вічі:

— Я хотіла б з тобою колись серйозніше поговорити про деякі справи... Тепер іди до класи і вважай!

Дарка не встигає запитатися, коли і про що хоче побалакати з нею Стефа, бо ця штовхає її до класи. Дарка миттю зміркувала, що гамір класи пливе собі безжурною річкою, оминаючи Ориську, мов острівець. Усі, якби дістали раптом більма на очі, не бачать, що в бічній лавці сидить ще вчора їх мила (гарних всі люблять!) товаришка Орися Підгірська.

Ориська сидить на своєму місці рівно, складно, мов порцелянова лялечка. Дарка сідає на своє місце між Оріховську й Ориську. Нічого не хоче, тільки, щоб тепер задзвонили на годину. Та ба! Шкільний дзвінок тільки тоді вміє спішитись, коли треба під час перерви математичну задачу відписати.

Дарка не розглядається ані ліворуч, ані праворуч. Мов спаралізована дивиться вона перед себе і бачить, як золотисте (Боже, як нагадувало воно їй "попівський" сад і Веренчанку!) яблучко мандрує від Ориськи і стає собі на "струнко" перед Даркою.

— На, маєш, — шепче ще Ориська.

Дарка любується якийсь час виглядом яблучка, пригадує собі в уяві його смак, нагадує собі місце в садку, де живе мама і сестри цього яблучка, бере його за кінчик і пересуває пів метра по лавці ліворуч, перед сам носик Ориськи.

— Ти гніваєшся, Дарко? — тривожно смикає її Ориська за лікоть і заглядає у вічі.

— Дарко! — голос Ориськи скаче з таких нерівних височин, що, здається, ніби ось-ось розіб'ється на дрібні сльозинки.

— Дай мені спокій, ти… підлизайку! — сіпнулася Дарка, і в той мент хтось скричав:

— Попович, не обзивайся! До кого ти говориш?

Ориська якби щойно тепер зрозуміла своє становище в класі. Вона рвонулася на ноги, спалахнула багром, мов би вулкан вибух в її нутрі, підняла руку і, як стояла оперта об лавку, так зсунулася на неї. Потім уже, не дивлячись ні на нікого, з долонями при скронях, вона заговорила якимось визволеним голосом:

— Плюйте… плюйте всі на мене… можеш і ти, Дарко, плювати… Плюйте, я все стерплю…

У класі раптом стало тихо, аж страшно. Хтось, здається Коляска, гукнула:

— Комедіянтка! — але слово це не сполошило тиші, а ще й піднесло всю її повагу.

У Косован такі очі, якби дивились на божевільну. Ні, Ориська не божевільна. Дарка це найкраще знає, тільки як вона пояснить це їм усім? Вони всі аж скакали б з люті, коли б знали, з якою радістю, з якою насолодою, можна сказати, приймає Ориська всяке терпіння.

Навіть не тому, що Орисьчин батько — священик, навіть не тому Ориська така побожна.

Вуйко Муха сказав був раз, що всі музикальні люди є дуже близько Божества, бо ніщо так не нагадує молитви, як музика. Ориська грає на фортепіяні з дитини. Але це "дивне" почало творитися з нею щойно в Чернівцях. Це теж тільки Дарці відомо. Може, колись-колись Дарка розкаже мамі, як то вони з Ориською заблукали були одної суботи до уніятської церкви, на саму проповідь священика-ченця. Зразу було смішно так! Хоч як це негарно, а таки смішно, що сотні людей навколішках слухають проповіді. Ориська штовхнула розсіяну Дарку, щоб подивилася, як якась жінка товче головою об кам'яну підлогу… Але згодом були вони обидві навколішках, а по Орисьчиних лицях плили неперервним струмком сльози. Коли опинились на вулиці (було вже зовсім темно), тоді вперше призналась Ориська, що хотіла б так терпіти, як Христос. Дарка більше налякалася, як здивувалася:

— Ти не видержала б тих мук. А найгірше, що якби ти раз вмерла, то вже не воскресла б.

Та Ориська не хотіла вмирати. Хотіла жити і терпіти за Христа. Спитала ще Дарки, чи жиди справді беруть християнську кров на маци? Вона не має багато тої крові. Ціле життя пила тран (а це хіба найкращий доказ), але якби жиди хотіли її схопити на маци, то вона не боронилась би. Коли Христос міг за нас життя своє віддати, то вона може жертвувати кількома чарками своєї крові.

Так казала Ориська. Може, й тепер їй здається, що своїми терпіннями здобуде таку ласку… таку ласку в Христа, що він натхне Мігалаке прихильністю до неї?

Звідки можна знати про чиїсь думки, коли уста мовчать? Ориська підіймає голову, роздивляється по класі: ніхто, ніхто не збирається плювати на неї?

В класі поволі зростає гамір. Звідки взявся цей переполох, ця скам'яніла тиша? Кому здавалося, що Підгірська збожеволіла? Може, грає комедію, може, хоче своїм горем викликати в них співчуття і пробачення… Але ж це не така важлива причина, щоб аж звертати увагу на неї!

Дарка стоїть на межі гамору, що закреслює щораз то ширші круги, й Ориська, яка не рухається з місця. Вона зазнає дивного вражіння, ніби сидить на червоному конику на каруселі, а той крутиться все скоріше… все скоріше… аж до втрати свідомости…

Зате на станції (тепер уже каже вона — "вдома") чекала Дарку приємність: коло тарілок одним ріжком під шматком хліба лежав лист від мами.

— Зупа стигне, панно Дарусю!

Дарка торкнулася пальцями листа, і пальці почали тремтіти. Вона досягла очима змісту листа, й очі заповнились по береги сльозами.

— Мама… мама моя… мамуха!.. — заспокоювала себе в душі цим найсердечнішим з усіх словом. Мама писала своїм гарним, зрівноваженим письмом про все, що діялося вдома. Так точно і справедливо, як тільки мама це вміла. Все, що мама написала, все це була правда. Ні кришки перебільшення чи недоговорення. Тому кожне мамине слово так просто трапляло до серця. Мама радіє, що її доня, Дарка, погодилася з новим життям у місті. Так треба для Дарчиного добра. Та мамина дитина не повинна відчувати себе там самотня. О ні! Мама завжди думкою біля неї. Увечері, коли вже вся хата спить, мама просить Дарчиного янгола-хоронителя, щоб опікувався нею. Із Славочки (це нічого, що замість хлопчика народилася дівчинка!) — велика красуня. Має Дарчині ясні очі й таткове чорне волосся. О, цей малий "ціпендрак" — це велика пані! Уявіть собі тільки: вона потребує для себе окремої кімнати! Треба було випорожнити "малу" бабусину кімнату. Колись, так, колись, як Славочка підросте, мама буде обидві свої доні однаково одягати. Одне тільки мама від цілого серця бажає собі, щоб її доні, її діти, завжди у згоді жили й любили одна одну. Пані треба слухати і не вередувати. Треба привикати в житті і до невигід. Розуміється, що бабуся зібрала насіння з фіолетових айстрів. Не радує маму те, що доня так мало згадує про Ориську. Хто ця нова товаришка, ця Стефа? Що ж мама може радити, коли мама не бачила її на очі? Одне тільки мама, напевно, знає: недобре змінять часто товаришок. Минулої неділі було весілля Марійчиної Докії. Поздоровлення Марці мама передала. Ні, ні, як доня не бажає собі, то мама не говоритиме про Дарчин спів. Чи Дарка зустрічається там з Данком? У школі, певно, пригадували, що професори нерадо дивляться на те, як учениці ходять з учениками, навіть коли вони добрі знайомі, як Данко з Даркою. Нехай і Дарка цього не робить. Буде час на балачки, як приїдуть на Різдво. Добре? Чи Дарка церує панчохи? А чорний фартушок, чи ще не принищився? Потім багато-багато щирих поцілунків. Маминих поцілунків.

— Панно Дарусю, зупа…

Дарка без надуми сьорбнула ложку зупи, але ледве-ледве проковтнула, хоч зупа була зовсім "до людей".

— Я не можу їсти… дякую…

Пані схвилювалася:

— О, це вже знов щось нове, панно Дарко? Чому не можете їсти? Де ви обідали? Прошу тільки…

Може, хотіла сказати "без комедій", але зиркнула на Дарку пильніше й урвала:

— Ви чого плачете? Лідко, що сталося?

Дарка прикрила засоромлено долонями очі:

— Прошу мене лишити… Мамця до мене писала… Я не можу тепер їсти. Я пізніше… — вона сміялася, щоб доказати, що це ніякі химери, і плакала, бо не могла опанувати свого розніжнення. Не силкуючись навіть опанувати своїх нервів, Дарка сперлася головою до стола і стрясалася ціла від недалекого внутрішнього щасливого плачу. Пані з Лідкою на пальцях вийшли з кімнати.

VII

Хтось ляснув батогом, і дні рушили перед себе, як жваві лошаки, залишаючи тільки мутний порох за своїми копитами. Порох цей звільна присипав загострені контури не одної події. Не одну чорну годину припорошив сивий пилок забуття. Ориська наче далі плила самітнім острівцем посеред класного озерця. Але вже ніхто не обурювався, ніхто не ламав рук, навіть не дивувався, як та чи інша товаришка позичала в Підгірської ножик чи спитала, до котрого речення Міґулів велів вивчати історію.

Ориська робила таку чи іншу товариську послугу в покорі і не шукала стежок, якими могла б знов наблизитись до класи. Не потребувала тепер їх, може, ще більше, як вони її. Мігалаке приходив, як завжди, на уроки, напарфумований та елеґантний, як "фордансер". Години свої він провадив на досить свобідній мотузці. Оповідав дотепи і питав звичайно тільки тих, що самі зголошувалися до відповіді. Були такі години, на яких було чути тільки покірний Орисьчин голос. Мігалаке, що зразу не помічав цих жертвенних доказів обожання, тепер приймав з явним задоволенням Орисьчине хвилювання і запобігливі, послужливі відповіді.

Стефа Сидір відповідала усміхом Дарці, скільки разів та повертала на неї свої розніжені очі. Їх приязнь дійшла вже до того, що Стефа запросила двічі чи тричі Дарку до себе додому. У "гофратів" мерехтіло все блиском і достатками.

"В такому багатстві тільки родяться такі королівни, як Стефа", — подумала Дарка.

А все ж, те щастя, яке давала їй приязнь Стефи, ніколи не було повне, ніколи не було хоч би без легкого болю.

— Я прийду до тебе завтра, — впросилася раз Дарка.

І Стефа зраділа. Видно було, як вона щільно пригорнула Дарчину руку до себе, але зараз задумалася:

— Завтра у мене зайняте пополудне... Хіба позавтра, добре?

Ці недоскази, ці за сімома замками тайни шукали виходу на денне світло, підкопувались, як підземні джерела. Дарка, може, була б уже рада, якби переловила Стефу на якійсь неправді, якійсь підмаскованій нещирості. Але годі було. Раз якось просила Стефа Дарку піти з нею до парку. Хотіла назбирати собі осінніх листків до моделів на годину

рисунків. Жовтень докочувався вже до половини. З парку пахло леготом осені і першими позлітками дерев. Містом поміж мурами із дзенькотом трамваїв пробігала осіння туга. Дівчата йшли попід руки і мовчали. На Семигородській, проти шпиталю, протяв їм дорогу Данко із скрипкою під пахою. Він ледве доглянув Дарку в поспіху. Уже пройшов, але вмить обернувся й привітав її, весело усміхнувшись.

— Ти його знаєш? — ніби здивувалася Стефа.

— Або що? — не знати чого стривожилася Дарка.

Стефа загадково похитала головою:

— Нічого… Гарний хлопець і гарно на скрипці грає… Я тільки раз його чула, але… — урвала якось несподівано так, що можна було собі самому доспівати: "ніколи вже не забуду його гри".

Дарка не питала більше. Дарчин турботливий голос міг би зрадити її. Стефа сама докінчила.

— Але волочиться з тою румункою… і шкода, якби мав він для нас пропасти.

Вістка вбиває Дарку так, як убиває людину грім чи наглий параліч: їй не стає віддиху, і вона нездатна до якого-небудь руху. Ще кілька кроків тягне за собою ноги. Потім пристає, щоб поправити собі комір коло плаща. Ніби-то мусить віддихнути і відпочити.

— Та румунка… вони вчаться разом… більше нічого, — оправдує Дарка несміло перед Стефою і своїм серцем.

Стефа немилосердна (хіба її це болить?!):

— Чого захищаєш його, коли добре не знаєш справи? Як то… щодня вчаться? А тепер, гадаєш, куди він полетів? На "Ґартенґассе"[31], до вілли Джорджесків! Все, що трапиться у нас щось здібніше… щось краще… обов'язково йде в чужий табір.

Ця заввага тільки підсилює Дарчин біль: невже ж аж так погано з Данком? Невже ж аж така небезпека?

— Звідки він? — хоче знати Стефа.

Вона не розуміє, що Дарці тяжко тепер говорити, що вимовити одне слово тепер для неї так, як постріленому в легені:

— Таки з мого села. З Веренчанки.

— Його батьки — українці?

— Тільки батько, бо мама німка.

— А твої?

— Мої? — в найбільшому здивуванні питає Дарка. — А хто мали б бути мої батьки?

Стефі забаглося тепер говорити про щось, що анітрохи не підходить до Дарчиного настрою:

— Бо, видиш, можна зватися українцем, а ним не бути… От, хоч би як Підгірська. Що інше свідома українка… та ніколи б так не зробила…

Дарка отетеріла: що за нова напасть?

— Адже мій татко — свідомий українець, чого ти таке мені говориш?

— Звідки ти знаєш, що твій татко — "свідомий українець"? — засміялася Стефа.

Дарку вкололо це насмішкувате питання. Її особисте горе, що спало так несподівано на неї, не дало їй змогу проаналізувати змісту цього слова "свідомий" і "несвідомий українець". Знала так само, як, наприклад, що плюс і мінус в електриці притягаються — і кінець, знала без пояснень, що бути несвідомим українцем — це щось ганебне. Запам'ятала собі, хоч ген пізніше дочовпалася змісту сцени, як на самому початку приходу румунів на Буковину, десь у дев'ятнадцятому році, пан Хорвацький, друг і товариш батька, сидів у них в кімнаті і з розпукою питався раз у раз:

— І скажи мені, Миколаю, чому вони мене не арештували? Скажи сам? Та ж я не маю тепер лиця до Чернівців показатися! Ні, ти скажи мені, чому вони саме мене не арештували? Я тебе прошу, друже, якби ти часом почув, що щось говорять на цю тему, то, ради Бога, роз'ясни людям, що я в цьому нічого не винен. Тяжко, чоловіче, на старі літа з порядної людини помелом ставати… І мусіли вони мене якраз не арештувати!

Сцена ця мигнула тепер через Дарчину голову, вона відповідала зухвало Стефі:

— Адже мій татко був арештований, як прийшли румуни. Як не віриш, можеш спитатися кого хочеш!

— Татка арештували були румуни, а ти так легко пристала на те, щоб Міґулів замінив українську мову на румунську?

Дарка отетеріла: що за нова напасть?

— А ти не дозволила? — спитала вже з люттю.

— Ні, я була проти. Ти забула? — але вмить, якби зміркувала щось, заговорила привітливо:

— А ти хотіла б учитись української історії? Про козаків, про гетьманів… про українську літературу… одержувати до читання історичні повісті по-українськи… Хотіла б?

— Хто б цього не хотів!

— Коли так, то гаразд… Я тебе познайомлю з людьми, що будуть давати тобі такі книжки… тільки ані слова нікому про це… Ані слова, Дарко!

— Я нікому не скажу. Можеш мені вірити… А тепер я вже піду, — мусіла відправити Стефу, бо ранка в серці знову відкрилася, і так хотілося, так дуже хотілося бути самій.

*

Бувають такі дні при кінці жовтня, що здається, ніби дні ці поскидали з себе осінні плащі і проходжуються тільки в літніх, з розстібнутим коміром сорочках. Тоді вдруге випускає парості трава і людське серце живіше оббігають хвилі неспокою. Про сонце в такі дні й не згадувати. Воно таке лагідне та сумирне, що, приплющивши повіки, можна чути на обличчі дрібненький біг його мікроскопічних ніжок.

У такий день прийшов Данко до Дарки. Так несподівано, як приходить гарний сон до людини, а потім зникає, залишивши тільки тугу за собою. Дарка попросила Данка на балкон. Вона хотіла, щоб ні одна його частина, ні один звук чи навіть відгомін його голосу не дістався чужій хаті і чужим людям, для котрих він тільки "перший-ліпший".

— Я думала, що ти вже не схочеш мене бачити… — щось ніби докір, ніби визов. Данко пошукав за її очима, а, знайшовши їх, націлив простісінько свої в них:

— Чому ти таке думала? Ми маємо тепер нового професора від математики. Потім ці репетиції в Музичному інституті! Дивись на мої пальці… Вони геть задубіли від струн!

Дарка торкається дійсно згрубілих на пушках пальців його рідних, коханих рук і чує водночас, як хтось стукає у віконце її серця: "Донька префекта… донька префекта…"

— Ти дальше граєш із тією Джорджеску? — питає на око спокійна, пам'ятна на кожний тон Стефиної балачки про доньку префекта.

Та Данко відповідає так спокійно, як вечір приймає ніч у свої обійми.

— Очевидно! Я ж казав тобі вже, що виступ відбудеться десь аж з початком лютого.

Дарка забуває за свою жіночу обережність, яка ніколи не показує своїх цілих ріжків, і питає:

— І ти приходиш до неї до хати? Вона — дуже гарна? Данко сміється дрібним, як морський пісок, сміхом:

— О, це "велика пані"! — Але докінчує серйозно: — Але вона грає! Ти мусиш колись послухати її! Вона так смішно по-німецьки говорить!

— І тому ти її любиш? — хоче засміятися Дарка, але сміх відбивається об серйозне Данкове лице і засоромлено ховається в кутках очей.

— Я тільки люблю слухати, як вона грає. Не бійся, знайдуться такі, що будуть її любити!

Стефа говорила правду про Данка й Лучіку. Він навіть не заперечує того. І ця його правдомовна, нічим не приодіта одвертість болить її найдужче. Боїться вже запитати, чи він, дійсно, так, як говорила Стефа, буває у Джорджесків щодня. Бо коли скаже "так", то це не буде ані їй навмисне, ані на те, щоб увести її в заздрість. Це буде сама правда.

Дарка напружує кінчики свого серця і торкається ще одної струни Данкової душі, яка повинна б озватись бажаним голосом.

— За мною взявся бігати той Рахміструк з сьомої… Знаєш його?

Струна, шарпнута по самій середині, навіть не бренькнула.

— Чого не знаю? Такий русявий, в селянській одежі. Правда? — відповідає без волоконця заздрости Данко. Далекий від того, щоб бодай на мить припустити, що Дарка, саме Дарка така, як вона є, може подобатися ще комусь.

— Що робить Ориська? Як ти почуваєшся в школі? Зжилася з товаришками? — ставить такі питання Данко, що Дарка починає тривожитися, чи він не нудьгує в її товаристві. Та коли питає, треба відповідати.

— Ориська? Ориська так поступила, що її ціла класа не хоче знати. Страшний з неї підлизайко, і ще знаєш до кого? До Мігалаке! Мені направду аж сором, що вона з Веренчанки!

— Дійсно Ориська так провинилася? — занадто зацікавлюється Орисьчиною долею Данко. Тому власне Дарка буде про інше говорити:

— Моєю подругою є тепер Стефа Сидір. Знаєш, котра це? Данко прищурює око так, як любить робити це вуйко Муха, коли "під гумором".

— Еге ж, знаю. Можеш їй навіть передати поклін від мене.

— Ви знайомі? — питається скоро Дарка, бо пригадує собі зустріч їх усіх трьох в парку.

— Майже знайомі… Панна Стефа хотіла мене пізнати… а я такий нездара… якось проґавив нагоду.

Данко дивиться в серйозне, збентежене Дарчине лице з такою самою напругою, потім розсміюється примирним, щасливим сміхом:

— Ой, ти… ти… дітваку!

Дарка відвертає тепер голову й очі від нього. Данко бентежиться.

— Що тобі? Дарко, ну, що таке?

— Нічого… направду, нічого… я така дурна!

— Ти мусиш мені сказати, — каже він голосом, що зразу робить його на десять літ старшим.

Дарка силкується посміхнутись:

— Що я тобі скажу? І пощо тобі казати? Щоб ти сміявся з мене?

— Дарко!! — вже погрожує він, і вона аж тепер признається.

— Бачиш, ти знову… добрий до мене, а я думала… — дурні сльози знову заслоняють світ перед очима, і Дарка не може докінчити йому своєї думки: "Бо я думала, що ти зовсім пристав до тієї румунки".

Дарці чогось тепер уже не соромно за свої сльози. Нехай Данко бачить і знає. Якби могла, то серце своє вирізала б з грудей, щоб він сам міг подержати його у своїй руці і почути, як воно б'ється для нього. Данко виймає з грудної кишені злежану, невживану шовкову хустину й м'яко, ледве торкаючись срібних кульок, виловлює нею Дарчині сльози. Обидвоє сміються при цьому добросердною усмішкою, що вибачає й обіцяє. Дарка дивиться на нього своїми чистими, промитими слізьми, розжалобленими очима і хоче, щоб він сам догадався те, чого вона йому не сміє сказати:

— Дай собі спокій з тією румункою, Даночку… Ти, може, сам не догадуєшся, чого ти її щодня мусиш додому проводити… Я боюся… я чогось боюся, що ця донька префекта стане твоїм і моїм нещастям, Даночку.

Данко впізнає, що Дарчині очі переживають щось:

— Не вільно дівчині бути сумненькою тоді, коли нема причини для цього… Подивися на мене, Дарцю. Так! А тепер усміхнися!

"Будь тихо, дурненьке, — каже Дарка свому серцю — будь тихо! Він не полюбить тамтої, хоч би тому, щоб мені не зробити прикрости. Хіба ти не бачиш, як він дбає про твій спокій, дурненьке?"

— Що ти думаєш в неділю робити? — питається Данко.

Дарка боїться вийти з якимсь готовим планом. Ану ж Данко схоче умовитися з нею на неділю?

— Бо я вибираюся з товаришами на прогульку на Цецин. Їдемо роверами!

— Хто ці товариші? — цікава Дарка щось більше знати.

— Мої товариші? О, це "файні" хлопці!

І Дарка знов мусить погодитись з тим, що існує багато справ, багато людей, багато часу, які належать виключно до Данкового світу — до "його" власного світу, що розділює їх одне від одного.

Надвечір'я золотою драбинкою спускається на дахи міста. Вулиця спроквола переходить у шепіт. Данко підіймається і каже собі шепотом:

— Я вже піду.

І Дарка відчуває, що з цим словом відривається один за одним атом її серця, але не має сміливости пробувати затримати його.

— Сервус!

— Сервус! — і не проводить його навіть на коридор. Не хоче зустрітись із ким-небудь з домашніх.

Спирається обіруч на балкон і бачить, як Данко на порозі вулиці поправляє собі комір, завертає на п'яті і пускається вниз Руською. Перед церквою скручує праворуч. "Ні, дорога до Джорджеску не сюдою", — зітхає з полегшею Дарка. І раптом звідкись — несподіваний приплив гарячого жалю, хвиля докорів і каяття: "Як могла вона відпустити Данка від себе так без одного сердечного слова? Чому не гукнула ще з балкону до нього? І потім дивуватись… дивуватись, що Данко шукає товариства тієї румунки! Тієї… по-циганськи музикальної румунки! А Стефа… ні, ще ближча, ще рідніша, ще більш пожадана стала вона для неї. За те, що

звернула свою увагу на Данка. Хіба ж це не говорить про спорідненість їх душ?"

— Дарко! Де ти? — шукає її Лідка.

Дарка прилягає до поруччя. У півсутінках майже зливається з ними. Лідчині кроки дуднять в коридорі, а потім зовсім стихають. Ніч тихенько розсуває засув від своєї комори.

VIII

Перше листопада з голими галузками обчімханих дерев вигулькнуло якось так поквапно, що якби не приїхав був тоді татко, то Дарка не повірила б, що вже 1-е!

Татко, як усі інтеліґенти, що живуть на селі, урвав пів дня від господарки, хати, школи й землі і хотів за того пів дня привезти з собою в село пів міста. Так! Треба було за тих кілька годин, від ранішнього до пополудневого поїзду: оббігти кілька разів вгору і вниз сходи в "шульамті", повідвідувати всі українські редакції (це ті вістки з села, що їх до звичайного громадянина не допускала цензура), заглянути до єдиної української книгарні Гливки, випити чай в українському ресторані в надії, що, може, зустріне там когось з давніх товаришів, потім мамині справи (довгий-довгий список), а при самому кінці — Дарка. Тому, що Дарка була на самому кінці у списку всіх важних справ, для неї залишилося найменше часу.

Татко на тлі чужого середовища і відмінних обставин був зовсім інший від того татуся у Веренчанці. Якийсь несміливий чи, може, тільки робив таке враження. Дарка помітила, що тут, де стільки чепурних старших панів, якось занадто виразно світив голим хребтом татків хутряний комір. І капелюха з такими широкими крисами не носить тут ніхто з добре одітих, старших панів. Давніше це відкриття розсмішило б Дарку. Вона не завагалася б жартувала з татком на цю тему. Сьогодні

болить її оця таткова бідність. Проте їй анітрохи не соромно за таткову немодність. Навпаки! Якби від цього стало легше таткові, якби це мало яке значення для нього, то вона готова була б узяти його під руку, піти з ним на саму Панську увечері, коли найбільше елеґантних пань і панів проходжується там, і говорити кожному:

— Дивіться... цей немодний пан — це мій татусь... Але я не соромлюсь його... О ні! Хочете, то я поцілую його!

— Прошу дуже-дуже поцілувати від мене мамцю, бабцю і... Славочку, — передала свій привіт додому. Прощаючись на вулиці, не могла притулитися до татка, тільки погладила рукою витертий комір таткового футра так, якби це було його серце.

Відчула вперше жаль до Славочки, що затримала маму у Веренчанці. Мама теж не має нового футра, але мама має молоде, свіже обличчя, і тому мама ніколи не може нещасно виглядати. Так, це правда. По зустрічі з мамою завжди якось веселіше жити. Ціле щастя в тому, що після першого (1-го листопада припало в четвер) була репетиція мішаного хору. П'ятниця — це був єдиний день у тижні, що мав за собою шість попередніх днів і ночей, переповнених сподіваннями і всякими можливостями. День, що хвилював, доводив до безголов'я і обіцював так багато, що майже завжди обманював, бо майже кожної п'ятниці Данка тягнули товариші за собою, а Дарка мусіла задовольнятись товариством Лідки, що плела цілу дорогу ні пришив, ні прилатав. Та, проте, це найбільше очікуваний, вимріяний день в цілому тижні. Було так розкішно стояти собі з вухами, як два вогники, і любуватись думкою, що там десь, за десятками плечей і голів, є хтось невимовно дорогий, що дивиться на ці самі, що і ти, предмети, слухає цих самих голосів, дихає цим самим повітрям. І від цих почувань збиралася вдячність до світа і людей. І вдячність до вчителя Іванківа, що дозволив їй приходити сюди, що зрівняв її з усіма тими, яких доля обдарувала слухом, що хоче з неї "людей" зробити.

Сьогодні вчитель Іванків якийсь інший, як кожної п'ятниці. Не квапиться роздавати голоси. Він виходить на підвищення поодалік фісгармонії і жде. Та вже міг би починати говорити, бо в класі стало зовсім тихо. Може, більше із здивування до дивної поведінки вчителя, як з пошани до його особи. Відомо, що спів — це не такий предмет, щоб за нього аж поважати вчителя.

Учитель Іванків спирається правою рукою об стіл і каже (незвичайним відгомоном відбиваються його слова):

— Коли я ще був учнем, так, це було в сьомій класі, довелось мені брати соло в шкільному концерті, на якому був присутній сам президент. За Австрії Буковиною правив президент так, як у Галичині намісник. Я дуже боявся тоді за себе. Але коли я відспівав свою партію, я зараз відчув, що мій спів зробив враження. Мій професор від співу сам прийшов і подякував мені. Тоді хтось із товаришів доніс мені, що зі мною хоче говорити сам президент! Я догадався, що йому подобався мій спів і він хоче сказати мені слово признання. Я хотів, щоб президент якимось чином довідався, що це співав українець. Тоді ще не було української гімназії. І я рішив, навіть якби мене не питали про це, сам розказати президентові, хто я. Я був такий перейнятий цією думкою, що видавалася мені майже зухвалою — заговорити до президента непитаним, що коли президент спитав мене: Wie heisen Sie?[32], я відповів одним душком: Ruthene[33].

Спростовувати не було часу. Коли сьогодні опівдні довідався я від директора, що до нашого міста має приїхати пан міністр освіти і наша гімназія має разом з іншими привітати міністра співом і показати, що вона може дати з себе, мені прийшов на думку цей інцидент з моєї молодости. Я ще скажу вам щось таке, що вас, напевно, не тільки порадує, але й наповнить гордістю так само, як і мене: наша гімназія — єдина школа з усіх національних меншин, якій дозволено на тому святі відспівати свої народні пісні. Я хочу, щоб наші пісні не тільки сподобалися панові міністрові, але щоб ми зачарували його красою нашої пісні, і щоб вона дзвеніла йому вічно в вухах, і щоб він там, у

столиці Великої Румунії, оповідав казки про нашу пісню, щоб ті казки дістались до вух самого його величности короля! Я хочу, щоб вашими устами Буковина дала знати про себе його величності королеві. Говорю це до вас як українець до українців і думаю, що ви зрозумієте мене! На це свято проєктується конкурс одної румунської пісні. Я, ваш професор, кладу вам в обов'язок вийти першими на цьому конкурсі! І те перше місце має здобути не "лічеул патру"[34], як офіційно називається наша гімназія, але "лічеул українъян"! А тепер до праці!

Іванків був схвильований. Захопився власними словами. Захоплення це розлилося теплими хвилями по класі і затопило, здавалося, собою мозки й серця учнів. Вони не обіцювали, не вигукували своєї згоди, не присягали, але це видно було по тій збитій в одно густій лаві, по їх рішучій поставі, що вони зуміють постояти за честь своєї гімназії і добре ім'я українського народу. Дарка почула, як по спині пробігло в неї дрібними, мурашковими лапками щось гаряче. Це був сором. Сором, що вона не зможе своїм голосом спричинитися до перемоги. Це ж ганьба — в такий момент не мати голосу!

Учитель зійшов з підвищення, наблизився до фісгармонії і роздав ноти конкурсової пісні.

— Але ж це зовсім легке! — вилетів звідкись оклик.

— Побачиш, яке це буде важке, коли схочеш бути першим! — відповів учитель.

Репетиція того пополудня пройшла в поважному, як ніколи, настрою. Всі старалися уважати, і вчитель не потребував сердитися, ні впоминати в половині такту.

Данко із цієї репетиції пішов негайно з товаришами (хоч як дуже хотіла розпитати його Дарка, як було на тій прогульці!), але сьогодні

менше її боліла така неувага з його боку. Думки були зайняті чимось іншим: ішлося про престиж всього українського народу на Буковині!

На розі Головної Дарка вгледіла Івонка у склепінні одної брами. В сердачку, притулений до одвірка, чекав на когось.

Торкнула Лідку за плече.

— Перейдімо на другу сторону вулиці! Там є Рахміструк… не хочу з ним зустрічатись!

Лідка з недовір'ям заглянула Дарці в очі:

— Не вдавай… не вдавай, Дарко… адже це твій хлопець. От, не тріпайся… "бери" Івонка, бо сама знаєш, що на Данилюка нема що розраховувати. Рахміструк, бігме, "взявся" за тобою… чого хочеш? Зле тобі колись "докторовою" бути?

Дарка увільнила свою руку і навскоси перейшла вулицю на другий бік. Звіддалі чула на собі Івонкові очі.

"Може, колись і Данко вистоюватиме так безнадійно по брамах, — мигнула думка, — тільки не для мене"…

*

На другий день, як би хто підпалив на всіх чотирьох рогах гімназію вісткою про приїзд міністра. Вона оббігла наспіх всі класи, лавки, від учениці до учениці. Термосила за вуха, відчиняла очі, розбурхувала цікавість, піддмухувала самолюбство, воскрешала надію на успіхи, шуміла, гула і клекотіла по всіх закутках гімназійного будинку. Вона вивалювала гуртками учениць на коридори: тут ішли наради, зарисовувалися проєкти, виринали способи оборони.

Дарка бачила, як нерухомі очі Оріховської просвердлювали кожний гурток, а вуха, здавалося, видовжувались, щоб схопити нитки розмов поодиноких гуртків і пов'язати їх в один узол. Вона ані не підтримувала радости учениць, ані не гасила її. Ходила поміж учениці штивна, замкнута в собі, з глибшою, як звичайно, рискою на переніссі. Дарка випадково перехопила її повний порозуміння погляд з Стефою Сидір, і в ту ж мить стало їй ясно, що існує якийсь дуже близький зв'язок між оцим стриманим відношенням до справи Оріховської і цікавістю, з якою розпитувала про ці речі Стефа Сидір. Щось таємне (зрештою, як і ціла Стефа) ховалось перед Даркою між цими двома дівчатами, чого Дарка не могла ані догадатись, ані дослідити.

Дві учениці, добрі співачки, що перестали ходити на спів через якесь непорозуміння з учителем, тепер під натиском товаришок мали знов записатись до хору. Адже українська гімназія мусить виграти! Серед проєктів виринуло цікаве питання: хто буде брати соло? Відомо ж, що в одній українській пісні приходить сопранове соло.

— Ох, Попович, — примліває Гірська з VI-ої, — ти знаєш, що сказала Шнайдер вчора? Вона каже… — це неможливе, але вона так каже! — що я могла б теж те соло взяти.

Очі Гірської вже не питаються, але просять підтвердження цього здогаду.

Дарка не розуміється аж так добре на музиці. Не може передбачити всіх вимог такого репрезентативного соло і тільки спочутливим серцем відповідає:

— Але ж, напевно, будеш ти співати, хто ж би інший?

— Ох, Попович! — і більше нічого, але хіба ж цього мало? Учитель співу подає до відома, що до оркестри, складеної з найкращих музик усіх гімназій, з української піде Ілюк і Данилюк Данко…

Дарка не може не чути, як за спиною шушукаються всі незадоволені, всі зависні: чому тільки два скрипалі з цілої гімназії? Чому тільки ці два?

Але ці холодні бризки незадоволених не в силі пригасити того вогню сподівань, що спалахнув у Дарчиному серці. Вона захищається перед цією неймовірністю, прищурює очі, але "воно" за заслоною повік перед дійсним світом виростає до казки: міністр звертає увагу на особливого, русявого скрипаля. Хіба ж не будуть відбивати Данкові очі на фоні смаглих облич румунів? Смичок у білих пальцях цього скрипаля хвилює міністра. Він хоче особисто познайомитися. Говорить з ним і відразу відчуває в ньому майбутню славу. Тепер нема вже чого шукати Данкові в Чернівцях. Мусить їхати у світ. Бухарест, а потім — переїзд із столиці до столиці, бенкети...

Дарка захищається перед цими огненними мріями, вертить головою вліво, то вправо, але це нічого не помагає: добра русалка накладає їй на голову корону з самих самоцвітів. Дарка дивиться в дзеркало: та ж вона Данкова жінка! Господи, яким прекрасним можуть зробити життя бідної учениці оці добрі русалки!

IX

Добра русалка таки не в силі відвернути чорного крила, що нависло над гімназією. Події, що зарисувались були на гімназійному небі на початку самого шкільного року, тепер оживали, вставали і наступом ішли на гімназію... Конференція![35] Конференція! Конференція!

Слово це наганяло стільки страху, що його, на думку Дарки, можна було б заступити словом "татари! татари!".

Учителі, ці самі "кохані професори", що досі тільки читали (хоч це і негарно, але дійсно можна було їх порівняти до "гицлів", як засідались з арканом на невинних собачок!), щоб "вирвати" ученицю, тепер ходять з

бундючно-діловими мінами, і треба їх аж прохати, щоб хотіли питати перед конференцією.

Щось неймовірне!

Коляска вже третю лекцію ходить за професором Мірчуком, як курчатко за квочкою, і безнастанно ціпкає:

— Прошу пана професора… прошу мене питати… прошу мене питати…

Професор Мірчук, буває (не за кожним разом), поверне своє залізне лице і відповість таким самим залізним голосом:

— Коляска була вже питана. Записано. Вистачить.

— Я все вмію. Маю всі слівця, — проситься Коляска і, ніби ненароком, висуває перед нього зошит з гарячими, як кров живої людини, маками.

Мірчук відвертається від порога:

— Учениця, яка не вважає за відповідне держатися шкільних приписів і першого дня науки приходить собі в суконці до школи, найкраще, якби перестала ходити до школи.

Колясці не до жартів від цих слів. Вона з розпукою обертається до класи:

— Кіндер[36], може, пригадує собі котра з вас, коли я була останнього разу питана? Що я не вміла? Я вам кажу, ну, я вам кажу, що той бельфер готов ще мені двійку всадити… Здурів старий! Кіндер, я не можу принести додому більше, як дві двійки. З історії й фізики — буде з

мене… Попович, ти була вже у нього питана на конференцію? — хоче знати Міці, як стоїть справа її товаришки недолі.

Так, Дарка була вже питана. Це пригадує собі ціла класа. Дарка нагадала собі ще щось більше: таємний зошит з рожами, що помандрував до неї аж з третьої лавки і врятував її із становища, в якому тепер знаходиться Коляска.

Стефа без слова йде до таблиці й певними, спокійними штрихами рисує грізного, з бровами, як у казкового Прудивуса, професора Мірчука.

Під цим образом друком два слова, параграфи з Мірчукового кодексу:

"Записано. Вистачить".

— Додай йому ще роги! Я тебе прошу: дорисуй йому ще роги! — захлистується сміхом Кентнер.

— Нарисуй мені копію в чорновику. Я мушу його такого мати! — просить Романовська, колекціонерка фотографій кінових артистів і карикатур учителів.

— Роги! Конче ще роги! — аж тупотить ногами Кентнер.

— Achtung![37] — скрикує пів хвилини запізно Косован, бо Мірчук уже бачить себе.

— Хто це нарисував? — питається ділово.

Ті дві, що були при таблиці, як сполошені горобці, пурхнули на свої місця.

— Я витягну з того наслідки, — заявляє нарешті Мірчук. Ніхто навіть не дивується такій заяві. Само собою, що так повинно бути. Мусить навіть бути.

— Чи учениці знають, що це рівняється зневазі вчителя?

Певно, що знають, чого ж би інакше "зображували" шановну особу вчителя.

— Як авторка не признається, то я піду до директора і наслідки впадуть на цілу класу.

У класі стає моторошно. Сидір повинна б признатися, до біса! Дехто повертає голову в її сторону. Мірчук не знає жартів!

Що ти на це, Сидір? Нічого. Вона має свідків, що схоплювалася двічі, щоб признатись, але Міці Коляска моргнула, щоб не рушалась. Знаками натякнула їй, що "в разі чогось" вона всю вину візьме на себе. Як має вже мати двійку з латини, то бодай нехай знає за що!

— В такому разі, нехай директор подивиться на таблицю (якось тяжко йому вимовити "на мене") і сам вирішить, до яких вибриків допускаються в класі типи, що давно повинні знаходитися поза скобками шкільного життя!

Натяк виразний, як білий день. Коляска зухвало висуває голову вперед і дивиться просто на Мірчука своїми скісними, визовними очима: "Прошу, дальше, я слухаю! Прошу!"

Але професор не має що більше говорити. Встає і з розгоном виходить з класи, не зачинивши навіть дверей за собою.

Тоді схоплюється Стефа і кількома помахами губки стирає з таблиці карикатуру.

— Ах! — зойкнула Романовська, — ти, певно, не вдаш уже мені такого в зошиті!

— Тепер нехай приходить директор! — набирає відваги аж тепер мала Кентнер, — Що побачить?

— Чекай, здається вже йдуть.

Тоді миттю Коляска перескакує через лавку і похапними, недоладними рухами на свіжій ще від вогких язиків губки таблиці накреслила осла з вухами, такими довгими, як ноги. На хвіст уже не стало часу, бо в коридорі було чути голоси Мірчука та директора.

— Рятуй нас, Мати Божа, — заголосила Ориська і закрила лице долонями.

Перший до класи ввійшов директор (Мірчук — схвильований, злий — став собі поодалік). Елегантний, як закордонний дипломат, він із суворими бровами приступив зразу до речі. Був уже поінформований про суть провини, не мав сумнівів щодо того, хто з учениць допустився цього каригідного вчинку. Директор дивився непримирно просто на класу. На таблицю не глипнув ані разу. Видно було, що в нього не має двох думок щодо того, що Коляска встигла вже стерти сліди свого злочину. Зрозуміло, що він довірятиме словам пана вчителя, навіть якби тепер на таблиці не було ні одної риски.

— Хто дозволив собі цей жарт на особу пана професора? Коляска, може, ви скажете нам?

У класі стало тихо, що можна було не мак, а полову сіяти.

— Я питаюся вас, Коляска, хто дозволив собі цей грубий, каригідний жарт?

Він зробив рукою рух у сторону таблиці, і класа завмерла.

— Це ж нечувана нахабність — брати собі за предмет своїх пустот особу пана професора! Я вас навчу!

Директор не докінчив речення, бо рівночасно з його останнім словом рознісся спазматичний, довго, насильно стримуваний сміх. Це сміялася мала Кентнер. Затикала собі уста і ніс, душилася, щоб не вибухнути. Нарешті все те прорвалося, і вона, пірвана цим сміхом, не могла вже опанувати себе.

Директор і Мірчук крутнули головами на таблицю. Дарці видалось, що Мірчук в одній секунді замінився в сіру піраміду піску, що на очах розсипається в порох. Директор порскнув сміхом (і справді не можна було не сміятися з цього осла з вухами до землі і без хвоста), але миттю заволодів собою, ніби затягнув його кашель, він відкашельнувся, стягнув грізно брови і, поки відчинив рот, Коляска вже сама встала:

— То я нарисувала, прошу пана директора.

— Я з вами не маю нічого більше говорити, бо від сьогодні не вважаю вас ученицею нашої школи. Забирайте свої книжки та йдіть додому. Поговорю з вашим батьком. Завтра нехай він прийде до мене до канцелярії.

— Завтра неможливо, прошу пана директора, бо завтра татко має комісію. Може, позавтра?

— Мовчіть і виносіться геть з класи! — директор був щойно тепер направду лютий.

Коляска в покорі зібрала книжки (виглядало так, що вона давніше спакувала собі їх), поклонилася чемно обидвом панам, а вже від дверей гукнула товаришкам досить голосно:

— До побачення, кіндер!

Директор стиснув кулак, ніби хотів дати ще штовхана на дорогу цій роззухваленій учениці, але згодом спокійно розтулив кулака. Певно нагадав собі, що оце "до побачення" могло бути звичайною формою прощання.

— Поводьтеся спокійно! Я маю з паном професором дещо поговорити, — наказав ученицям з четвертої класи і вийшов, забравши розболілого від обурення Мірчука.

Тепер класа "кинулася" на Кентнер. Вона вже не сміялася. Стояла з винуватими, ще вогкими від сміховного плачу очима й оправдувалася, як уміла:

— Забийте, заріжте... посічіть мене на кусники, я не могла... Слово чести, я не могла... як я подивилася на того осла, а директор ще як сказав, що то "пан професор", то в мені щось трісло.

— А тепер через твій сміх виженуть Міці зі школи. Приємно тобі буде?

Кентнер приблідла.

— Не бійся, Ольго, — з серцем заспокоїла Стефа Сидір малу гріховницю, — не виженуть Міці! Пан Коляска дасть тисячу леїв на фізичний кабінет, Міці перепросить Мірчука, і все буде гаразд.

— Ая, буде гаразд... — по-дитячому опиралася при своїм нещасті Кентнер, але сама бачила, як дуже заспокоїли її і всіх слова Сидір.

— Це янгол, не дівчина, — шепнула Романовській Дарка про Стефу. Стефа, мабуть, почула цю заввагу на себе, бо почервоніла раптом.

Наблизилася до Дарки, закинула їй руки на шию і притулила її до своїх запашних, як свіже сіно, грудей.

Дарка почула, як її гарячого лиця торкнулося щось гладке, оксамитне, і цей поцілунок, навіть не устами, а тільки поверхнею лиця, значив для неї більше, як усі слова, більше, як присяга.

Здавалося Дарці, що над їх головами злетіли два білі голуби і замість них обмінялись поцілунками, шепнули-воркнули собі щось до вушка і полетіли далі…

Справді, так виглядало, якби Дарці хтось украв мову. А проте її перші слова до Стефи, "найліпшої товаришки", не були такі ясні, як вони обидві бажали б собі цього.

— А тепер уже скажеш мені, куди ти ходиш у четверги пополудні?

Стефа заткала їй уста долонею. (Дарці знов пригадалося свіжо-скошене сіно. Чи є на світі така колонська вода?).

— Не говори так голосно! Тепер уже не буду мати тайн перед тобою. У четвер будеш уже все знати, а поки що — мовчи. Мовчи, як гріб, — кладе ще раз свою долоню на Дарчині уста гарна Стефа.

Тепер Стефа бере Дарку за стан і заводить її до своєї лавки. Чергові й останні дві години — рисунки. Єдині години, коли можна міняти місця. Професор рисунків, відомий у Чернівцях художник, займається тільки тими ученицями, які цікавляться цим предметом. Учениці рисують з довільних моделів.

— У нас так, як в академії, — каже Стефа, що і там була з батьком.

Дарка з цікавістю, що межує з подивом, дивиться на виповнену Стефину теку з рисунками.

— Так багато… Коли ти все це нарисувала? Стефа розв'язує блакитні стрічки теки:

— Нема такої днини, щоб я не рисувала… Нічого іншого не роблю… Тільки рисую та малюю. Хочеш подивитися на мої шкіци?

І вона розкладає здовж цілої лавки обличчя людей, дерева, доми, звірята, цвіти, людські руки, самі профілі, роги вулиць, далекі обрії…

— О, яка гарна! Хто це? — займає Дарчину увагу голівка якогось дівчатка.

— Це татко купив раз на вулиці в одного хлопця гіпсову голівку… Я її відрисувала… Татко купив її, бо хлопець казав, що голівка зветься "Сліпа дівчина". Дивне, правда? Адже всі людські обличчя з гіпсу виглядають так, наче б були сліпі…

— А це? Хто це? Стефа!! — аж скрикує голосно Дарка і дивиться просто Стефі у вічі, щоб та не мала часу підфальшувати, підміняти правди.

— Ти впізнаєш? — радіє Стефа-художниця.

— Так, це ж профіль Данка.

Аж тепер Стефа бентежиться, аж тепер, коли промайнула перша радість молодого художника, радість, що твір так живо нагадує оригінал, аж "впізнати".

— Данилюк брав уроки гри на скрипці в професора Лєві. Від нас з першого поверху було добре видно, як вони грали обидва на партері. Ти знаєш, де живе професор Лєві? Ні? Просто проти нашої вілли. І мені прийшла одного дня думка нарисувати його профіль. Ти не вважаєш, що

Данилюк має дуже характеристичний профіль? Така гострогранчаста борода — це дуже характеристичне для всіх артистів.

Дарці вихоплюється необережно:

— Данко казав передати тобі привіт. Він казав, що ви мали познайомитися…

Стефа червоніє так, що аж Дарці стає неприємно.

— Ні… ніколи так не було… з тим привітом, то хіба жарт. Все одно ти подякуй йому. Ні, не дякуй, не треба… то хіба жарт, ми ж незнайомі.

І вона скоренько, заки ще Дарка встигла надивитись, збирає людей, міста, руки, профілі, звірята, цвіти, сліпу дівчину, Данка — і ховає до теки.

— Пусте! — сміється Стефа й бере Дарку за обидві руки. — Правда, що пусте? — хоче перемінити у щось жартівливе своє схвилювання, свою таку очевидну радість, що раптом спалахнула в ній.

"Боже! Та ж вона любиться в Данкові", — усвідомлює собі якось в один мент Дарка.

І той наглий перестрах, що його підпалює ця свідомість, уже хвилиночку згодом переходить у щось дуже тепле й сердечне: якась незбагнута тайна зависла над ними троїма, тайна, що звела її із Стефою і кинула одну одній в обійми.

Після молитви просить Стефа Дарку:

— Проведи мене сьогодні додому. Я пішла б з тобою, але в нас точно о першій обід.

За брамою школи стає дивно ясно. Тією прозоро-білою ясністю, що будить у душі щось незвичайно м'яке. Перший сніжок!

Безшелесно злітають з висот білі конфетті і, ледве торкнувшись своїми крильцями землі, гинуть в калюжах. Ті, що причепились до рам вікон, ліхтарень, берегів тротуару, як холодний, білий мох, пригадують іще своє існування. Бадьоріші чіпалися гострих голівок залізних штахетів і одягали їй у чепурні, черкеські білі шапки. Дарка відкинула голову взад, наставляючи лице під сніжинки: перший сніг!!

Перший сніг як перший поцілунок, завжди розколихує в душі людини якусь сумовиту радість, що їй ще поети не винайшли імення. Стефа зняла рукавичку і витягнула назустріч молодим сніжинкам теплу руку: надлетіла їх пара і, ледве торкнувшись теплої руки, перестали жити.

На гайворонську Стефину гривку надлітають сніжинки і значать її білим віночком з дуже зрадливого самоцвіття.

— Боже, як гарно, коли паде перший сніг… як гарно… — лепече Дарка.

Стефа із сніжинкою на віях:

— Сьогодні якийсь особливий день… чи не так? Все щось нове і все таке гарне… Як прийду додому, буду грати… на фортепіяні Schneeglöckchen[38].

Дарка не розуміє гаразд: чи це назва квітки, чи може, справді, десь є такі дзвіночки, що тільки тоді озиваються, коли паде сніг…

— Я ні на чому не вмію грати. Мамця думає, що я не маю слуху, і не хотіла посилати мене на фортепіяно… Не вмію ані так малювати, як ти (хотіла ще додати: ані половину твоєї краси не маю!), але я все так

відчуваю… Так відчуваю, тільки переказати цього не вмію нікому… Та і кому це може бути цікаве?

Голос Дарки, як цей сніжок, безшелесний і пестливий. Стефа тулить її до свого плеча.

— Я дуже, дуже рада, що ти моя товаришка. Моя найліпша подруга. Я завжди мріяла про таку, як ти, дівчину, щоб могла так все відчувати, все розуміти… Правда? Часом так хочеться мати когось близького коло себе… часом так хочеться комусь дещо розказати, правда? — і, ніби на доказ, питається:

— Скажи мені, але так щиро… зовсім щиро: Данко Данилюк направду казав мене вітати? Направду?

Голос Дарки заломлюється, можна сказати, перестає жити, коли вона вимовляє оце:

— Так…

— Так? — ще раз хоче чути потвердження цієї великої, радісної новини Стефа.

І Дарка знову добуває із себе оце смертельне:

— Так…

— Ходи! — не пам'ятає себе з радости Стефа, — ходи до мене… Я заграю тобі Schneeglöckchen. Ні, таки ходи…

Дарка стоїть і дивиться на Стефу. Так дивиться, якби вся її душа злетіла до тих очей і перетопилася там в один сердечний вогонь. Врешті спромоглася на слово:

— Не піду тепер до тебе… у вас, десь тепер, обід… Па! Іншим разом, добре?

— Не йди! Не йди ще! — гукає Стефа, — Зачекай, я тобі заграю!

Але Дарка не чекає на музику з Стефиного вікна.

X

Таємний четвер має перед собою досить стрімкий поріг — середу. Останній урок румунської. Остання передконференційна година. Тому треба вчитись, вчитись, вчитись… Ще один, ще два дні, а потім, потім попросить Дарка пані, щоб дозволила їй раз виспатись дванадцять годин. Ах!

Румунська читанка з повитягуваними, ослячими вухами, вимучена і непривітна, наводить тільки сонність. "Міоріца"[39] — ця чарівна овечка не може ніяк так заворожити, щоб той вірш з трьома "чабанами" знайшов собі місце в Дарчиній пам'яті.

Pe un picior de plai,

Pe o gurs de rai…[40]

— читає Дарка й думає водночас: "Це мальовило на стінах — має найменше п'ять літ".

Iata vine-n cale,[41]

— "Мої черевички зовсім втратили форму. В чім я піду на Різдво до церкви".

Se coboara la vale.[42]

— "Так біло всюди… Десь у нас у садку вже є сліди зайчих ніжок"…

Вона пересідає від вікна в куток отомани, з отомани — до печі, а звідти — знову під вікно. Але ті три череди овець із своїми чабанами ніяк не могли зійтися в Дарчиній голові.

— Вірш мусить влежатися в пам'яті, — вигребує думку, що її не раз повторяв татусь, коли вона ще приватно вчилася.

За вікном "біла сила" — сніг — зовсім перемогла "чорну силу" — землю, — думає Дарка, наче б комусь казку оповідала. Вечір, не призвичаєний до засипаних снігом доріг, припізнюється того дня.

— Лідко, а якби я "здала" вірш Івасюкові, то мала б з української "дуже добре"?

Лідка завжди все знає, коли йдеться про шкільні справи.

— Так, бо ти мала задачу "дуже добре".

Дарка колись-колись вчила для таткової приємности Шевченкове "Посланіє до живих і мертвих". Тепер, аж дивно, у пам'яті мало що пропадає! — повторює його собі ще раз і ще раз, а за третім разом може вже йти перед пана професора.

На ранок знає Дарка "Міоріцу" напам'ять згори вниз. Наче добрі карлики за ніч повкладали їй строфи в голову.

— Лідко, ану питай мене! — не може з дива вийти Дарка.

— Добре, добре… бо цей вірш, здається, буде питати Мігалаке "на класи"!

— Може питати собі. Може до товариства покликати і самого директора. І самого міністра.

В середу, як звичайно, перша година — румунська. Хоч, властиво, не повинно так бути, щоб найнеприємніший предмет класти на першу годину і відразу знеохотити ним учениць до решти предметів.

Лідка добре казала: ще не втихли від скрипоту лавки, як до класи ввійшов Мігалаке із записником. У класі в млі ока стало так тихо, що можна було чути, як за піччю павук пряде свою сітку. Мігалаке скинув плащ (на першу годину в середу він приходить завжди у плащі), вийняв з-під поли румунські зошити. Класа стримала віддих. Але це ще не все: він виймає і відчиняє свій записник. Класа завмерла. Цей румун хотів би всіх подушити, бо поволі (яке йому діло, що шістнадцять учениць перестало віддихати!), поволі відчинив записник, перейшовся з ним по класі туди і назад, підсміхнувся до значків в ньому, підморгнув до класи, хоч нікому тепер жарти не в голові, перечекав і нарешті озвався:

— Питатиму тільки тих учениць, щодо яких маю сумніви. Не хотів би я, щоб котра-небудь з вас відчувала себе покривдженою. Ті учениці, що понаписували задачі на "дуже добре", теж не будуть питані… Задача була вже така легка, що коли ще й її не потрапила котра домнішора написати бодай на "добре", то я справді не маю з нею про що більше балакати. Тоді поговоримо при кінці року при панові директорові…

Виклавши своє "вірую", він розглянувся по класі, яке враження зробили його слова. Ті, що були певні свого "посереднього", могли тепер свобідніше віддихнути. Засуджені на двійку з румунської були бодай забезпечені перед новими тортурами. Тепер усі муки непевности, всі побоювання за виграну, всі муки очікування звалилися на голову тих кількох "сумнівних".

— Домнішора Оріховська!

Наталка схопилася з червоною, як листок півонії, плямою на лиці. Не тому, щоб боялася чого-небудь. Кажуть, що за чотири роки не було такого випадку в класі, щоб Оріховська не відповіла вчителеві. І не було такого випадку, щоб Оріховську приділювати до ряду "сумнівних". Дарка глянула на Оріховську: лапчастий листок півонії зазначився ще виразніше на лицях, зате береги ніздрів пожовкли, як у мерця. Руки лежали на лавці, як окремі, відірвані від решти тіла, предмети — штивні, восково жовті.

— Ви, домнішора Оріховська, на початку року зробили мені докір, що я не вмію добре вчити.

Всі сподівались, що відважна Оріховська заперечить цій очевидній напасти. Але вона не обізвалась. Не ворухнула навіть очима. Дивилась, як і раніше, румунові на краватку.

— Докір такий — дуже немилий для професора… Особливо, коли цей професор має тільки рік практики за собою… Але ви не бійтеся, що я буду мститись на вас за це. Між румунами є й шляхетні, домнішора Оріховська!.. На сьогодні був завданий вірш "Міоріца". Я знаю, що ви вмієте його бездоганно напам'ять, домнішора Оріховська, але знаю й те, і ви це знаєте, що ви вмієте декламувати. А від учениці з четвертої гімназійної вимагається вже й декламації. Так, домнішора Оріховська, коли б я хотів, то я міг би вам дати "погано" з самої декламації. Очевидно, я цього не зроблю. Не зроблю тому, щоб доказати домнішорі, що румуни зовсім не такі лихі люди, як вона собі думає. Оцією вашою відповіддю, коли б я хотів, міг би я попсувати вам ваше традиційне "дуже добре". Тому ви скажете нам тільки дещо про рід поезії, до якого належить цей вірш, і кілька слів — про його будову. Коли пригадаєте собі, то скажете ще нам і те, де ми знаходимо в румунській літературі його наслідування.

На око — питання просте і легке. Учитель, що має нагоду помститись на учениці за якусь там уразу, несподівано виявляється шляхетним і, як у казці для розумних дітей, за зло платить добром. Все

це було б таке звичайне, коли б та учениця вміла бодай говорити свобідно по-румунськи. Тільки ті, що їх примушувано вчитись чужою мовою, знають, наскільки легше вивчити цілу сторінку напам'ять, ніж сказати "власними словами" два речення. Цих кілька фраз, завчених і присвоєних, що ними зверталися учениці четвертої класи до вчителів-румунів, у такій відповіді не можна використати. Навіть, коли б Оріховська пригадувала собі що-небудь з того, що питає її Мігалаке (в цій хвилині присягнула б на життя батька та матері, що про таке вона не чула з його уст!), то все одно дістала б "погано" з граматики. Сяк чи так, присуд на неї вже підписаний. За секунду буде виконаний. Все ж її думка шукає якогось виходу. Її мозок працює. Чути в повітрі, що він не сам один. П'ятнадцять істот напружують свою волю і пам'ять, щоб хоч "для себе" пригадати собі щось з тих річей: коли це було, як?

Врешті Оріховська з визволенням тре рукою по лобі. Є.

— Пан професор не згадував про це.

Класа віддихає. Розв'язка така проста, але на неї може дозволити собі тільки найкраща учениця в класі.

Мігалаке спирається ліктем об стіл так, що його обличчя набирає солодку, скісну позицію:

— Чи ви справді не пригадуєте собі, чи рахуєте на мою коротку пам'ять?

Оріховська вже в першій половині речення схоплює думку і червоніє вся так, якби внутрі її відчинилися жили і залили її гарячою кров'ю:

— Я ніколи не пробувала рятуватись неправдою...

І, не чекаючи дальших запитань, сідає. Коли б вона цей рух виконала скоро, трохи заскоро, то це виглядало б на визов учителеві. Відомо ж,

що учениці не вільно так довго сісти, як довго вчитель питає її, або тільки задумується, чи кинути учениці ще якесь питання. Але Оріховська сідає спокійно. Можна сказати, чемно, без образи для вчителя і самоприниження. І лице в неї спокійне, безвиразне. Може, тільки на один тон рожевіше, як звичайно.

Мігалаке якось нервово розглядається по класі: "Чи дійсно всіх так покинула пам'ять?" Ще трохи і він сам попаде в сумнів: говорив він про щось таке чи тільки мав намір?

— Ніхто не пригадує собі? — ще раз питається класи.

Класа дивиться на нього тупим поглядом. П'ятнадцять мозкових апаратів застрайкували, а без них пам'ять безсила. Коли Оріховська, сама Оріховська, не пригадує собі, то... цього досить, щоб вимовити у себе, що про щось таке ніколи інші не чули.

— Домнішора Підгірська, ви теж не пригадуєте собі, що я говорив про будову вірша "Міоріца?"

Ціла класа повертає очі на Ориську. Ця встає бліда, з напіввідчиненими устами, непритомна з переляку. Беззвучно робить кілька порухів губами, наче ловить повітря, і не сідає, а сховзується по побічниці на лавку.

— Подивіться у свій румунський зошит, — завзявся Мігалаке. Ориська бере слухняно зошит, але пальці так тремтять у неї, що вона мусить цілою долонею повертати картку за карткою. Мігалаке присідається до Ориськи (попліч з ученицею!) і сам слідкує за кожною карткою. Так найкраще, бо Ориська, напевно, не відрізняє букв. Раптом затримує Орисьчину руку, коли та хоче сягнути по нову картку. Чекайте: 2-го жовтня ц. р. професор Мігалаке пояснював формальну сторінку вірша п. з. "Міоріца" ученицям з четвертої класи. Кладе свою випещену руку на Орисьчин зошит:

— Чи й тепер не пригадуєте собі нічого, домнішора Оріховська?

Оріховська встає і раптом сідає:

— Ні.

Зате класу пронизує якийсь промінчик. Іде шепіт від лавки до лавки: "Стривайте, тільки стривайте, чи не було це тоді, перед руханкою? Ага, чи не говорив тоді Мігалаке щось про якісь народні рими? Ах! Можливо. Як же ж, дуже можливо! Тільки це було от так, мимоходом. Навіть не казав записувати своїх слів. Та що там! Половина учениць була вже в гімназійній аулі. А на черговому уроці він не згадував навіть про те. Це вже найкращий доказ, як мало ваги прикладав він до цих своїх кількох завваг про "Міоріцу". Аж раптом сьогодні, коли йшло про Оріховську… Нечуване!"

— Домнішора Оріховська, чи не будете відповідати?

Оріховська знову скоро встає і сідає:

— Я не вмію.

На це слово якраз і чигав пан учитель вже цілої пів години. Пів дорогої, передконференційної години він присвятив для того, щоб почути це слово від Оріховської.

Тепер він з тріюмфальним обличчям звертається до класи:

— Ви чули, що відповіла мені домнішора Оріховська, яка має претензії до найпершої учениці в класі? Домнішора Оріховська перед цілою класою признається до того, що вона непідготована з матеріялу. Нехай же не має до мене жалю за те, коли я на конференції зроблю згідно із своїм сумлінням. Самі ви бачили, що я хотів домнішорі Оріховській полегшити відповідь, бо я розумію, що значить — не знати

іншої ноти на свідоцтві, крім "дуже добре". Та найкраща воля вчителя може розбитись об таку відповідь, як я оце одержав від домнішори Оріховської.

Він витирає чогось шовковою хустиною обличчя і нахиляється над журналом. Дарка дивиться на густі мички волосся і думає трохи що не вголос: "Тепер Наталка повинна б підійти до нього і плюнути йому в саме лице". Але ані Наталка, ані ніхто інший в її заступстві не зважуються на це.

Мігалаке підводить голову і Дарка на мить зникає з лиця класи: тепер черга на її букву, на "п".

— Домнішора Романовскі, нарисуйте нам ці три шляхи, якими йшли молдован, унґурян[43] і той, із Врачні[44].

— Ой, чому ж він мене не питає? — присувається із своїм тривожним шепотом Дарка до Ориськи. До Ориськи, бо Оріховська відгородила себе від класних справ і товаришок рівчаком на переніссі, мов середньовічним муром.

— Бо ти маєш "посередньо", — підшіптує їй Ориська і щаслива, що Дарка заговорила до неї, присувається ближче до Дарки.

— Направду? — торкається Дарка губами Орисьчиного лівого уха.

— Псс! Так!

Тепер Дарка повірила. Тепер, коли захистила власну голову (велику правду каже народ: сорочка ближча від кожуха), вона всіма своїми нервами переймається нещастям Романовської. Цей румун хіба збожеволів сьогодні дорешти: казати визначувати шляхи, якими колись мандрували (а може й не мандрували?) три чабани-бурлаки. Так питати може тільки Мігалаке!

Романовська держить великий, новорозпочатий кусник крейди, як цукерок, і з усмішкою дивиться на вчителя: "Чи вона має таке питання брати серйозно, чи, може, це тільки жарт молодого ще професора?" її очі спокійні, усміхнені. Занадто не вірить вона в серйозність запитання, щоб боятися.

— Що я маю робити? — питається весело.

Мігалаке відповідає ділово:

— Нашкіцуйте кордони Роминії мари[45], закресліть Молдавію, зазначіть, де Румунія межує з Угорщиною, визначіть Врранчу, а потім скажете нам вірш і покажете на карті, куди мандрували трей чобань[46].

Білий, гранчастий цукерок у пальцях Романовської починає тремтіти. Востаннє посилає запитний погляд Оріховській. Ця знизує плечима: абсурд. Всі постаті у вірші леґендарні, недійсні, як же ж можна визначувати їм на карті шляхи?

Романовська глипає ще раз на Мігалаке. Він чекає. Заклав руку в кишеню, висунув одну ногу наперед і чекає. Тоді непевна рука найкращої рисівнички на цілу школу нарисовує щось, ніби дуже невдалий, розлізлий бублик.

— Що ви рисуєте, домнішора Романовська?

— Румунію.

Мігалаке закладає ще і другу руку в кишеню і поволі з очима вперед, як два роги, підходить до Романовської:

— Як ви сказали? Я не дочув добре…

— Румунію, так, як пан професор казали, — ніби дивується, ніби оправдовується Романовська.

Мігалаке майже вирвав їй крейду з рук:

— Можете не рисувати. Учениця, яка не знає, як називається держава, в якій вона живе, яка не вміє елементарно означити границі тієї держави, може йти на місце.

Але Романовська і думки не має йти на місце. Цупко стулила крейду в кулаці і не поступається. Вона підготована з матеріялу, і її повинні питати. Це її право. Мусить знати, за що має одержати це неминуче "інсуфічєнт"[47]. Га, розуміється, вона прекрасно знає, так само прекрасно, як і вчитель, за котру відповідь дістане вона те "інсуфічєнт".

Але Романовська належить до справедливих. Хоче, щоб цей акт кари чи помсти відбувся формально.

— Я підготувала урок, прошу пана професора. Прошу мене питати.

— На місце!

— Прошу мені сказати, з чого я дістала "недостатньо". Мене будуть дома питатися, я мушу знати, що я маю відповісти… — її голос починає вже втрачати свою рівновагу.

— Ага, ви конче хочете знати, за що? Бо мені так хотілося, бо мені сподобалося виказати вас на конференції з румунської. Можете це переказати своїм батькам. Можете покликатись на мене, я не відцураюсь своїх слів. Розумієте тепер?

Романовська виконує блискавично відрух, мовби збиралась кинути крейду, але за секунду кладе крейду на підставку, повертається рвучко

і біжить до лавки. Очі по береги виповнені слізьми, але ці сльози настільки мужні, що не скапують.

Класа вже не чекає нових несподіванок: Оріховська і Романовська переможені. Що ж може ще бути страшне чи цікаве? Нічого. Справді нічого більше. А все ж приходить несподіванка, коли Мігалаке таким собі звичайним голосом викликує Косован:

— Домнішора Косован, задекламуйте нам "Міоріцу", бо якось сьогодні не йде нам з нею.

Косован декламує вірш рівно, безпристрасно, як зозуля з годинника.

— Дуже гарно. Прошу сідати. Тепер, домнішора Підгірська, роздайте румунські зошити.

Ориська з червоними вушками, зашаріла від щастя, яке її зустріло, безшелесно розносила зошити, як Божі дари.

Дарка розгорнула свій зошит і зразу закрила його окладинкою.

— Я маю "форте біне", а ти? — витягнула шию Ориська.

Дарка зморщила лоб. Самопевність Ориськи шмагнула її, як ремінний батіг.

— Я маю "мінус суфічєнт"[48], зате з української задачі маю "дуже добре"! А це важливіше!

— Пс! — остерегла хвилинку запізно Ориська, бо Мігалаке вже почув.

— Що ви кажете, домнішоро Поповіч?

І, не чекаючи на Дарчине оправдання чи вияснення, почав сміятися сам до себе.

— Сідайте, сідайте, домнішора Поповіч, бо шкода часу!

— Я маю "мінус суфічєнт", що тепер буде? — звірюється Оріховській Дарка з усією щирістю свого страху.

Оріховська бере її під лавкою за руку:

— Я маю велике "форте біне", але це одне й те ж.

"Але я не була питана, — заспокоює саму себе Дарка, — адже я не була усно ані разу питана… Я могла усно вміти на "дуже добре", тож навіть якби я мала задачу "недостатньо", то він не сміє мене виказати на конференції. Це було б безправство… ні, навіть тому румунові, що нікого не боїться тут, навіть йому цього не вільно робити. Татусь міг би звернутись до директора, до візитатора, до самого міністра. Я ж не була питана… ані разу питана, — захищається відчайно перед маревом "недостатньо".

— Я не була ані разу питана, — каже врешті впівголоса Оріховська і знов чує відповідь, яка нітрохи її не заспокоює:

— Я ж була питана, і що з того? На одне виходить.

Чистилище триває аж поза дзвінок. Врешті, коли ноги під лавками починають ставати щораз більше нетерпеливі, а лавки зачасто поскріплюють, Мігалаке виходить. На порозі поправляє плащ, що зсунувся йому з одного плеча і каже, що домнішори не повинні так квапитись. Багато з них має час і ще насидяться у четвертій класі, і нарік. Еге ж!

Як тільки Мігалаке зникає в коридорі, четверта зала вмовкає. Всі в німому, нерішучому очікуванні дивляться на Оріховську. Їй сталася найбільша кривда, вона послужила за найяскравіший приклад, як у цій, своїй, рідній школі потоптано постолом всяку справедливість, прогнано правду на очах всіх...

Але треба бути дитиною Буковини, щоб зрозуміти, що ця українська гімназія була інша від усіх на світі. Це був не тільки будинок із шкільним інвентарем і площею. Ті люди, що вчили, — це були не тільки вчителі з дипломами, параграфами і журналами.

На довгі роки перед війною цей самий будинок був символом централізаційної германізаторської політики Австрії, а люди, що в ньому навчали, безоглядно і послідовно йшли до тієї єдиної мети. Історія нічого не пускає повз вуха: об ці мури розбилося не одне існування, не одне людське світле майбутнє розсипалося на крихти, не видержавши напору цісарської політики.

Потім (історія любується інколи в раптових закрутах), одного дня з нагоди смерти чи вступлення на престол когось з цісарсько-королівської родини, на українській державній гімназії побіч чорно-жовтого[49] замаяв і жовто-блакитний прапор. З того часу війнуло від цих мурів іншим духом. Сюди почали приїжджати селянські діти, ті, що говорили рідною мовою "булька", але по-німецьки не сказали інакше, як "алзо"[50]. Приїжджали непригotовані, як слід, в чоботях з підковами і залежаних кожухах, але від чого була "українською" гімназія? Все тут можна було "щось зробити". Не шляхом протекціонерства і візитних карточок послів (це були ті неповторні часи, коли записка від депутата вистачала, щоб непригotовану дитину прийняли до гімназії або пропустили при матурі!), але на основі тієї сердечности і добросердечности, що запанувала тепер в цій школі. Творилися нові сили в народі, народжувалися нові цінності, устійнювалася традиція.

А потім — приватна гімназія, вже за румунів. Дівчата могли були, коли їх не приймали до державної гімназії, розбрестись по чужих:

німецькій, румунській, навіть жидівській школах. Але для чого була традиція? Притулилися в цій самій гімназії, прийнявши тільки для форми назву приватної школи. Залишилися ті самі вчителі, ті самі лавки, те саме подвір'я, ті самі звичаї... І раптом хтось, хто по закону не має навіть права навчати, непокликаний, небажаний топче традицію кількох поколінь, плює на ту сердечність, яка завжди панувала в цій школі між учителями й ученицями, і намагається цю школу зробити чужою, ненависною...

Ще ніколи самоволя вчителя не була така безоглядна! Правда, в історії української чернівецької гімназії записані чорним вуглем імена кількох учителів — одного філолога, одного математика і ще одного, — які любили долю учня важити у своїй долоні... але навіть у них кожне "погано" було бодай "про форма" законне. Ще ніколи в цих мурах не впало з уст жодного професора таке цинічне, визовне:

— Дав я тобі двійку, бо мені так хотілося, а ти можеш іти на скаргу до Бога.

Сьогодні від цього румуна-недоучки падає цей удар. Удар, який може викликати тільки дві, протилежні собі реакції: придавити до самої землі або роз'юшити до боротьби.

Тому тепер усі дивляться на Оріховську. Від неї повинен піти знак. Вона, і ніхто інший, має бути тією, що перша має дати гасло.

Дарка тихенько, незалежно від подій, питає себе, що буде тепер з нею і не чує відгоміну на свій запит. Вона теж почуває те саме, що і всі: вона тільки готовий до походу солдат, який чекає на наказ, куди йти... Дарці хочеться ще глянути саме тепер в Орисьчині очі, але їх не видно, бо їх нема. Ориська так глибоко прислонила їх повіками, так міцно, так щільно обгородила чоло і скроні долонями, що Дарка бачить тільки розділ посередині Орисьчиної голови.

Оріховська підводиться на ввесь зріст, і всі, крім Орисьчиної голови, повертаються до неї. Вона тре рукою чоло, ніби випогіднює його, відвертає голову взад і повертає до класи усміхнене обличчя. Так, Оріховська сміється!

Але ж це не те, чого чекали від неї. Мала Кентнер з жалісним, розчарованим лицем повертається на всі боки: що це?

В останніх лавках хтось шарудить папером під лавкою — шукає за другим сніданком.

Вся напруга, все важливе й смертельно небезпечне приснуло від цієї усмішки Оріховської. Навіть Стефа Сидір, зв'язана з Оріховською якимись таємними, нерозгаданими узами, у здивуванні морщить свій гарний, як цяцька з цукру, ніс.

Оріховська, не скидаючи усмішку з уст, промахує собі рукою дорогу до печі. Тут її місце. Звідси, як з балкону, бачить вона перед собою всіх. Тут, з цього місця, хоче вона сказати щось до класи. Винятково тепер хоче вона сказати щось до класи, ота маломовна, вища понад "юрбу" Оріховська. Вона закладає руки за спину і недбалим, анітрохи не "важним" голосом питається насамперед Кентнер:

— Ти хотіла б, Ольго, щоб я плакала? Сміхун з тебе! Та ж Мігалаке не дав мені "недостатньо" з румунської! Він — "файний хлоп", правда, Підгірська? І знає, що я вмію те, що він каже нам уміти… Але треба було якось покарати мене за те, що мені не сподобалися румунські поезії… Навіть Романовська по сьогоднішній двійці буде в Мігалаке підписуватися "Романовскі". Мігалаке знає, що робить. Я певна, що якби він зараз повернувся до класи і спитав, кому подобається те, що ми вчимося румунської, мов папуги, то три четвертини класи підняли б догори руки…

— Не маєш права ображати нас! Яким правом говориш, що ми… що ми всі… ти не можеш знати!

Косован ніколи не була добрим промовцем, навіть тоді, коли урок знала напам'ять, а тепер хвилювання зовсім попутало їй язик.

Оріховська серйознішає:

— Тебе направду ображають мої слова, Косован? Це добре… Можливо, що трапиться нагода показати Мігалаке, що ми його любимо так, як він нас. Побачимо, скільки тоді з вас пам'ятатимуть ще про сьогоднішній день. Ти, Романовська, не сміши себе і не посилай батька на скаргу до директора, бо тут директор є Мігалаке — не Кваснюк… зрештою, це все одно…

— Директор — українець… — замітила скоренько Кентнер. Хтось розсміявся з цієї очевидної правди. Тільки Оріховська здивувалася:

— Так?

— І ти будеш мати "недостатньо" на свідоцтві? — по-лукавому була цікава Лідка.

— Або що? Ми тільки поміняліся нотами з Підгірською. Не дивіться на мене, як на диво яке. Ідіть, провітріться, бо зараз на годину задзвонять.

Але всі, розчаровані, обмануті у своїх сподіваннях, не рушаються з місць. Навіть ті, що люблять спокій і порядок над усе, хочуть впевнитись, що "все буде, як досі".

Тоді Стефа Сидір вдарила долонею по лавці в цю цікаву тишу:

— Що ви позамінювалися в каміння чи що? Гайда на перерву! Наталко!

Вона бравурним рухом потягла за собою Оріховську. І Дарка бачила, як ця недоступна, горда Оріховська відвернула вбік своє лице й заламала пальці.

— Коби я могла так терпіти мужньо, як вона… Коби я могла цього навчитися… — подумала собі Дарка. Стояла сперта до одвірка, і ніхто не звертав на неї уваги. Вона воліла думати про Оріховську, воліла гострим рильцем роз'ятрювати своє самолюбство, яке раз у раз ранила Стефа, ніж думати про сподівану двійку, що нависла над нею. Тільки про це — не чути, тільки від цього чим-небудь і ким-небудь відігнати свої думки!

На "українській" знову трапилася мала подія. Маленький, нічим незамітний прищик на людському організмі, до якого ніхто не прив'язує значення, який навіть не болить, аж — згодом виявляється, що це рак.

Коли дівчата подали вірші на приватні уроки, професор Мірош ще раз прочитав назви творів та прізвища учениць.

Тоді встала Оріховська:

— Зайшла помилка, прошу пана професора, я подала не "Причинну", а "Кавказ".

Учитель Мірош глянув у список ще раз:

— Оріховська, ви подали "Причинну".

— Ні, прошу пана професора…

Професор Мірош відклав окуляри і список:

— Чому не хочете зрозуміти мене, Оріховська? Вам дістанеться доволі на цій конференції і без "Кавказу"...

Оріховська залишилася непримиренна:

— Коли так... то прошу мене загалом скреслити...

Учитель без дальшого слова взяв олівець і одним почерком перекреслив впоперек записник. Потім, не дивлячись на класу, пішов до вікна, сперся руками об раму й так стояв мінуту, дві, три, чотири... Класа теж, ніби завмерла. Навіть ті, що нічого не зрозуміли, ані не запримітили, заховувались із якимсь шанобливим спокоєм. Класу заповнила тиша, немов при ліжку важко хворого. Є в ній німе порозуміння, взаємне співчуття і підбадьорювання.

Учитель повернувся до класи зовсім опанований. Урок пішов звичною стежкою.

— Самі не знаємо, хто нам приятель... — шепнула Оріховська Дарці.

Дарка глянула на Оріховську: чи це до неї? До неї, до Дарки?

Еге ж, бо Оріховська, ще раз кивнула їй головою. Дарка почула, що Оріховська в цій хвилині зрадила їй тайну і тією тайною зв'язала в якийсь нерозгаданий спосіб себе з нею.

Давно вже не було таких важких, томливих днів, як ця середа.

XI

А втім, не треба бути несправедливим. Скоріше треба думати, що всі милі несподіванки висять в долі на шнурочку, як забавочки для чемних дітей. Добрий янгол тільки вряди-годи відірве якусь забавочку від

шнурка і кине на землю на потіху засмученим людським серцям. Бо чи ж нема чиєїсь доброї руки в тому, що Данко прийшов до Дарки саме тієї самої важкої середи пополудні?

Прийшов в мокрих черевиках і довго маніжився в коридорі, поки згодився зайти до кімнати: треба шанувати працю господинь. Направду, Дарці в ту мить пригадалася Данкова мама, ця німкеня, що більше шанує порядки, як нерви своїх найближчих. Це слова вуйка Мухи. Данко із справою. Так. Прошу: Ляля вже давненько написала була листа до Дарки з Відня на його адресу, точніше кажучи, в його листі, а він досі не мав часу передати його Дарці. Тепер, Богу дякувати, в них уже по конференції…

Дарка бере маленький білетик до рук і читає ці дрібненькі, як мачок, букви і посміхається. Тій Лялі там, у Відні, хіба здається, що тут цвітуть ще айстри і сонце ані на волос не змінилося з того часу, як вона від'їхала. Як можна так втратити почуття часу! А проте… яка кохана, яка золота ота далека Данкова сестра!

— Що пише Ляля веселого? — ставить дивне питання Данко. В Дарки, мабуть, дуже здивовані очі, коли Данко каже: — Я ніколи не читаю чужих листів.

Тепер Дарка засоромлюється:

— Ляля цікава знати, як ми всі тут живемо, чи ходимо ще на спільні проходи… а чейже ми роз'їхалися… і зима тепер.

До хати ввійшла Лідка, і треба було говорити про щось інше.

— За шість тижнів їдемо додому, Дарцю, — сказав голосно Данко, а потім, ніби придивившись краще їй, зауважив:

— Ти щось мені змарніла! (сказав при Лідці: "мені").

— Вона, може, не хоче чогось їсти? Оця Дарка… — звернувся до Лідки, ніби Дарчин опікун, ніби хтось близький, що має право про ці справи розпитувати.

— Та де там! Дарка дуже чемна!

Щось у лісі здохло, що Лідка бодай раз похвалила Дарку. На цьому розмова з Лідкою урвалася. Просто носом було чути, що всі троє вони тут не у своїх ролях, не на своїх місцях. Може, тому, що Лідка стирчала між ними, як кістка в горлі: адже вона не мала зеленого поняття про Веренчанку, про Лялю, загалом про те все, що пережилося за минулі вакації. І хоч Лідка зі свого боку старалася якось підтримувати розмову, вона рвалася, рвалася, аж нарешті урвалася — не було про що говорити. На щастя, Лідка саме тоді загадала віднести Газету (в тому числі писали про міську раду, куди належав і Лідчин вуйко!) до пана Крамера, бо пан Крамер комплектує всі номери "Морґенблят"[51], а числа з вівторка не можна вже купити в цілих Чернівцях.

Тоді Данко (він добре визнається на таких речах!) попросив Дарку:

— Може, підемо панну Лідку провести?

Дарка завертілася за плащем. Данко знайшов його і подав плащ раніше Дарці. Намацуючи порожнечу рукавів, почула Дарка, як Данкові гнучкі пальці під плащем в поспіху натрапили на її плечі і палко на одну мить притулили їх до грудей. Шапочку одягала Дарка вже цілком червона.

Надворі, хоч ще ледве п'ята, ступає м'яко, як кіт по болоті, чорний вечір. Данко бере дівчат під руки, каже одній і другій приємне слівце, і так ідуть втрійку охоче, з гумором по цьому білому, пірнастому кожушкові. Щойно тепер відчувають обидвоє веренчанецькі, які близькі вони одне одному, які пов'язані спогадами і тугою за селом. Тільки Лідка

з цього всього нічого не може зрозуміти. Розмова йде про ніщо інше — тільки про конференцію і… недалекий Данків виступ.

Данко жартує, але тому, що жарт цей нагадує дуже правду, для Дарки він прикрий. Данко каже:

— Як будеш на конференції мати двійку, то не бери собі її дуже до серця. До всього треба привикати…

— Ви, коли будете грати на тому концерті, дивіться публіці понад голови… бо ви чули, що казав Іванків: ми мусимо перші бути. Ви тільки вважайте! — не може стримати себе Лідка, щоб не показати перед Данком, що і вона щось на тих речах розуміється! Смішна! Так, якби Данко вперше на сцені виступав… або якби сам цього не знав!

— Ви вже не журіться, — відповідає Данко з певним себе спокоєм, — ми, напевно, будемо перші! Напевно! Тоді інакше будуть на нас дивитися ці румунчики з першої гімназії. Ви знаєте, що вони якось не хотіли нас на лід пустити? Було б дійшло до порядної бійки, коли б професори не вмішалися! А тепер їх чорт забере, як ми їх переможемо!

Він сміється переможним сміхом, і всі троє ні сіло, ні впало приспішують ходу. А все ж на душі стає свобідніше, як Лідка зупиняється перед брамою пана Крамера.

— Ви не чекайте на мене, бо мене там, певно, задержать.

— Ich glaube, du wirst nichts dagegen haben![52] — відповіла Дарка. Лідка зупинилася здивована, хотіла щось запитати, але тільки знизала плечима і зникла у хвіртці.

— Нарешті ми самі, — каже Данко таким особливим шепотом, що Дарка знає, що цього вечора має статись щось надзвичайне. Їй починає здаватись, що цей візит, той Лялин лист, той перший, саме той, по

конференції, день — це тільки кладочка до того незвичайного і чарівного, яке має у своєму серці для неї Данко.

Увесь під враженням якоїсь розспіваної, переможної радости Данко, можна сказати, зухвало бере Дарку за плечі й повертає у протилежний бік від помешкання Дутків.

— Мені не туди дорога додому, — легенько захищається Дарка.

— Твій дім там, де я, — сміється Данко, підіймає собі і Дарці вгору коміри від плащів і жене кудись перед себе, розштовхуючи прохожих ліктями так, як це робиться тільки у великій юрбі. Він просто не тямить себе.

Тільки відступають вони трохи від бистрих очей ліхтарень, як цей божевільний Данко бере Дарку під руку. Забув, що він учень, а вона — учениця, чи що? Притискає так Дарку до себе, що вона трохи кроку не губить.

— Йому слава в голову вдарила, — опам'ятовується Дарка, але розлучитись з цим коханим, владним плечем не має сили.

З бурого неба починають надлітати ліниво мохнаті пластинки снігу. Щораз їх більше, щораз густіше, аж ось перед очима не видно нічого, крім мерехтливої заслони. Пластинки заліплюють очі, забілюють коміри, вплітаються між хвостички Дарчиного волосся, врешті холодними сльозинками течуть по теплих обличчях. Поміж жовті смуги ліхтарень і виставових шиб дзвенькотять дзвіночки. Дзвіночки тепер нагадують чомусь Різдво на селі. Данко сміється, що вони цілком, як ескімоси. І ці два чернівецькі ескімоси ідуть в цю сніговію — розрадувані, притулені одне до одного, непам'ятні на шкільні правила, заслухані тільки у дзвіночки і стукіт власних сердець.

Дарка, справді, не знає, де вони тепер. Сніг закрутив світом, що ніяк не розбереш, де ти. Здається, людей поменшало на вулиці. І гамір наче б менший. І доми ніби якісь нижчі, а може, це тільки їх так сніг присипав?

Раптом Данко обертається, бере обидвома своїми "дорослими" руками Дарку до себе і тулить її голову так щільно до своїх грудей, так щільно, що Дарка чує запах його одягу. Вона не має зовсім чим дихати. Хоче бодай уста добути на світ. Тоді Данко, наче тільки чекав цієї хвилини: заслонює знову повітря до Дарчиних уст. Цим разом уже не грудьми, але своїми губами. Натрапивши на Дарчині уста, вони ще за чимось неспокійно шукають по них. Дарка чує їх гарячий, лоскотливий подих у кількох місцях нараз. Вона не пручається, не відриває голови, не віддає їм поцілунків, думає тільки, як за ґратами свідомости: "Вже сталося… Боже, і це вже сталося…"

Данко врешті пускає її жартливо:

— Тепер ти вже моя "наречена".

Дарку починає боліти цей несерйозний тон. Цей веселий голос! Не повинен він у таку хвилину сміятися. І їй стає раптом, так раптом, якби хтось згасив світло перед очима, сумно. Але він іде поруч неї — її хлопець, її Данко, — і вона мусить вибачити йому його необачний сміх. Думає тихенько, щоб він про це ніколи не довідався: "Властиво, він добре сказав, що відтепер я вже його наречена… Коли між нами аж до того дійшло…"

Хоч їй здається, що Данко в такому розгуляному настрою, що поцілував би кожну дівчину, яка навинулась би під руку в таку дивну хвилину. А все ж: що сталося, те вже є, і цього ані заперечити, ані завернути не можна.

Данко теж замовкає. І вони йдуть щораз то поволішим кроком, щораз то ближче попліч так, що Дарка починає зазнавати дивного вражіння, ніби їх тіла, їх щоки, їх очі зливаються.

— Я не знаю, де ми? — запитує навмисне Дарка, щоб переконатися, чи її голос належить ще до неї, чи вже теж змішався з Данковим.

— Я зараз випроваджу тебе… зараз будеш вдома, — відповідає їй Данко тим самим шепотом.

Тепер Дарка починає лякатися того, що зайшло. Але почуття цього гріха робить її тільки зарозумілою.

— Боже, що зі мною?

Іде кудись за Данком ще два кроки, спускає повіки, щоб знову і знову пережити вражіння від свого радісного, зарозумілого гріха.

"В неділю піду до сповіді… Як я могла… Боже, як я можу ще радіти цим…"

Данко на прощання цілує Дарку в руку. Не так, як звичайно цілується. Ні, нічого не стається тепер, як "звичайно": він обертає Дарчину руку й цілує її в саму жолобину долоні. Це майже те саме, якби він ще раз поцілував її в губи. Дарка, зачарована цим дивним поцілунком, не може з місця рушитися, хоч вони вже перед її брамою. Данко дивиться хвилинку на неї, потім бере її м'яко за плечі і штовхає в браму. Дарка виразно, зовсім виразно чує, як ці пальці, торкнувшись її плечей, теж втрачають свій звичайний спокій. Особливий вечір, особлива хвилина.

У півтемній брамі Дарку охоплює такий дошкульний, безпритульний смуток, така сердечна потреба плачу, що вона не зважає ні на що,

притулюється в кутку до стіни і плаче беззвучно тими гарячими, повними слізьми, що облегшують серце.

В цьому куточку застає її Лідка. Лідка сприймає її зразу за якусь заблукану жебрачку, бо не впізнає її, а потім лякається Дарчиного вигляду, коли впізнає її:

— Що з тобою, Дарко? Що тобі? Ти щось загубила? Зробив тобі хтось щось погане?

Дарка ховає лице в плечі доти, доки не розкриває їх, як двоє крил і не падає Лідці на шию. Вона обціловує в безтямі все здивоване Лідчине личко:

— Лідко! Якби ти знала, Лідко! Якби ти знала, який день в мене сьогодні!

— Сказав тобі Данилюк, що любить тебе?

Дарка заперечує головою: "Ні, ні". А це значить стократ щось краще… П'яна пережитим, Дарка, незважаючи на правила доброго "виховання", звалюється у "спільній" кімнаті на отоману, і їй здається, ніби вона лежить на хмаринках і летить кудись у засвіти.

Рано Дарка будиться з ясним, хоч не з'ясованим щодо своєї причини, почуттям, що сталося щось важливе. У вразливих людей буває це дуже часто: забувають про причину події, забуваються про неї саму, а відчувають тільки саме вражіння, сам його запах — приємний або неприємний.

Подивилася через вікно на сніг і миттю собі усвідомила: "Адже вчора "те" сталося між мною і Данком…"

Потім здивувалася, що за ніч, тоді коли вона спала, коли про ніщо не думала, так багато змінилося навколо. Довго не мала сміливости назвати поцілунок його дійсним словом, а думала про "подію", в якій брала участь, про "те", що зробило її ніби старшою, ніби втаємничило в одну нову загадку природи.

"Моя мама тільки те знає більше від мене, що мала діти..." — блиснула думка, і Дарка відчула, що Данків поцілунок вона носить не тільки у своєму серці, але й у своїй крові.

Лідка бризнула на неї водою, Дарка не віддала їй так, як би це була зробила іншим разом:

"Відтепер... мушу серйозніше поводитись", — думає поважно.

XII

На дворі трусить той самий сніжок, що вчора ввечір. Зима бродить по коліна у снігу, а сніг той, мов упертий хлопчисько: що його за день зіпхають з тротуарів, то він за ніч знову вернеться.

Дарка зустрічає, як звичайно в цю пору, учениць і учнів.

"Вони навіть не догадуються, що вчора сталося... їм на думку не приходить, що оце вітає і минає їх Данилюкова наречена..."

Хоче чимскоріше застати Стефу Сидір у класі. Але, коли тільки добачує на тлі плащів на вішалі її мармуровий профіль, ховається з своєю радісною новиною в сам глиб серця. Як же ж може розповісти про "те" дівчині, яка малює Данкове лице! Але і нікому іншому, крім Стефи, не може розповісти про це. Вона почуває, що її похмілля протверезиться, розпливеться, коли не поділиться ним з Стефою.

— Коби ти знала, Стефо, коби ти знала!.. — ховає своє лице поза Стефину спину.

Але це — не те. Щось у ній горить, щось кричить, щоб усе, все розказати...

— Скажи мені... ти ж мені можеш сказати... — ніжно притримує її голову на своїх плечах Стефа.

— Я така щаслива, Стефо! Коби ти знала... вчора, — її голос переходить у палкий шепіт, — вчора проводжав мене Данко Данилюк, і коби ти знала...

Стефині руки легенько сховзуються по Дарчиних плечах.

— Не говори мені більше... Ти думаєш, що я не догадуюся? "Пощо я їй сказала! Пощо зробила я це!" — трохи не кусає собі пальців Дарка.

Стефа намагається, ах, як намагається не дати пізнати по собі ніякої зміни. Звільняється від Дарки і каже звичайним, як до товаришки, голосом:

— Сьогодні о четвертій прийду до тебе і підемо кудись... Пам'ятай...

"Яка я підла... А вона, моя квітка, яка вона шляхетна. Я зробила їй прикрість, а вона "хоче втаємничувати мене у свої тайни"... — карає себе докорами Дарка.

Пополудні приходить Стефа на пів години скоріше. Зачиняє двері, коли годинник вибиває два рази.

— Бери плащ і ходи, — каже Стефа коротко. Це значить, що не можна розбалакувати у вухатих стінах.

На тротуарі Стефа переходить на лівий бік:

— Ще маємо час, — каже так, мовби Дарка знала про що йтиме річ.

І тільки всього. Дарка дивиться збоку на Стефу: "Якби не мій язик, якби не моє дурне серце, що не вміє потихеньку радіти, то я вже все знала б… Стефа не мовчала б так, як тепер…"

І знову ця дошкульна мовчанка, що не знає секунд, а години.

Врешті (вони вже при кінці Панської) Стефа бере Дарку під руку (але не є це той теплий, сердечний рух, що колись!), мабуть, хоче мати її ближче себе, щоб вітер не розносив далеко того, що говоритиме:

— Я маю з тобою про щось поговорити, але ти повинна дати мені слово чести, що нікому про це ані слова…

— Даю слово чести…

Мабуть, Дарка заскоро зазначила свою готовність, бо Стефа якось недовірливо глянула на неї:

— Щоб так твоя мама була здорова і жила, Дарко?

Мама? Дарка із страхом подивилася на Стефу: чи може бути на світі аж така велика тайна, щоб ручити за неї життям мами? А якби так, не дай Господи, в нестямі вихопилося необережно якесь слівце, то тоді мама… ні, ні!.. на все інше присягне, закленеться, тільки не на життя мами.

— Даю тобі слово чести… Ти не віриш мені?

За другим разом Стефа вже вірить. Бо в Дарки голос серйозніший, відповідальніший за свої слова.

— Я не буду тобі багато розповідати… Ти бачиш сама, до чого йдеться в нашій гімназії… Бачиш (Стефа зовсім забуває про те, що Дарка приватистка, перший рік у гімназії), що з кожним новим роком ми втрачаємо щораз більше прав… Минулого року мали ми ще двомовні свідоцтва… цього року, кажуть, будуть вже тільки румунською мовою… Навіть така історія… Ми мали тільки румунської історії вчитися по-румунськи… а що зробив з нами Міґулів? Піддурив, підійшов класу. Зрештою, будеш бачити, нарік і так запровадять історію у всіх класах по-румунськи…

— Та ж Міґулів — українець, — намагається зрозуміти Стефину мову Дарка.

— Дай мені спокій з такими українцями!.. Ти не бачиш, як він і директор запобігають ласки навіть у такого Мігалаке? Як так далі піде, то в нашій гімназії скасують українську як предмет. Тому, бачиш, це страшне було б, якби ми навіть своєї історії… своєї літератури… не знали… Тому є між учениками і нами самоосвітній гурток… Вчимося там української історії… брат Оріховської привозить нам українські книжки з Галичини[53]… Чи ти не хотіла б до нас належати?

Дарку починає лякати ця сітка протизаконности, а водночас вона почуває, що цікавіше для неї від рідної історії, від тих таємних, заграничних книжок, те щось заборонене, те небезпечне…

— Я тебе не примушую, — не накидується Стефа, — коли не можеш, то кажи одверто.

— Ти, певно, думаєш, що я боюся? — визиває Дарка. В ній уже починає розгорятися фіолетовий вогник сподіваних небезпек і пригод.

— Коли так, то ходімо скоро, щоб не спізнитися… Сьогодні сходини в Оріховських…

Дарка проковтує вістку з такою жагою, наче б ціле життя чекала на неї. Її плідна уява займається від цього вогню, і Дарка вже бачить цю таємну, непривітну для чужих не то хатчину, не то комірчину… десь під чи над мешканням Оріховських… того брата Наталки… того таємного, не впійманого, як духа, брата з Галичини… і книжки, не такі, як звичайно, але більші за Євангелії, більші за всі інші… Стоси, гори… книжок… книжок… книжок…

І як же ж мусить вона розчаруватись, коли Стефа веде її до звичайної, мешканнєвої кімнати, коридором, попід вікна сусідів, відчиняє двері до цієї кімнати, і Дарка бачить там майже самих знайомих… Іванчук, Циганюк, Косован з четвертої… Федорович з шостої… Самі знайомі, всі знайомі, крім двох хлопців.

— Маємо ще одну нову, — каже Наталка, і цього досить. Ніхто ані не дивується цьому, ані не радіє. Ніхто не підходить до Дарки, не вітається з нею. Наче б її тут зовсім не було.

"Тепер вони певно відчинять оцю шафу і почнуть з неї виймати…" — рятує рештки своєї розбитої уяви Дарка. Але не відбувається нічого з "Тисячі й одної ночі".

Вражає її тільки те, що всі вони поводяться мовчазно. Ніби братство, що присягло досмертну мовчанку.

Дарка починає відчувати себе якось дивно. Так дивно, як у самотньому домі, що в ньому "страшить". Врешті Циганюк протинає тишу своїми кроками. Іде від стіни і стає біля столу. І від цього звичайного руху набирає все якоїсь незвичайної важности… Зникають усі знайомі. Їй тільки так здавалося, що цих усіх людей з масками на обличчі вона колись бачила. Всі вони наче скуті з собою ланцюгом якоїсь

таємної присяги. Циганюк витирає окуляри і заповідає, що він "сьогодні" (відколи і як довго сходяться вони?) говоритиме про Хмельницького.

"Це ж урок історії", — приводить себе до дійсности Дарка.

Та чи так хтось викладав коли-небудь історію? Циганюк говорить про бунт, про повстання так, якби Хмельницький не зраджував і не бунтувався тому більше двісті літ… навіть не вчора, а сьогодні, тепер, у цій хвилині басує на білому коні з булавою в руках… і кличе за собою… Голос Циганюка стає щораз тихіший, щораз виразніший, і Дарка чує, як у неї починають за спиною бігати мурашки.

Раптом Циганюк перескакує на випадок Оріховської і Мігалаке. Звідки? Де тут Хмельницький?

Що таке? Він хвалить… не може бути?! Той самий Циганюк, що захоплювався повстанням Богдана, тепер хвалить спокій Оріховської? Добре зробила Наталка, що не розголосила цієї справи… Її використається в слушніший час… Тоді, коли треба буде піти не тільки проти одного Мігалаке. Ще одна справа. Недобре зробила шоста класа, що бунтувалася проти Міґуліва… Треба не розтрачувати цього дорогого, доказового матеріялу… Нехай іще до якогось часу…

Дарку осліплює ця сміливість, та самовпевненість, з якою Циганюк говорить про ці справи. На її очах, як вулкани, вибухають нові правди… на очах народжуються з повітря нові поняття, нові закони… Ніколи-преніколи досі не вважала вона українців за власників Буковини, за її політичних власників… Була Австрія, "належалося" до неї, потім треба було належати до румунів… Потім ніколи якось не могло їй поміститися в голові (скільки років вчили їх географії з інших карт і веліли означувати країни іншими кордонами!), що назву, саму назву "Україна" можна віднести і до Буковини… Адже тут можна було вживати тільки саму тінь цього слова, тільки його прикметник: українська мова… українські села… але Україна? Тут, на Буковині? Тим часом Циганюк

вірить у це… Дарка вдивляється в нього за столом і бачить, як обличчя Циганюка починає змінюватись в якусь фосфоричну кулю, що починає більшати, більшати, аж ось Дарка не бачить перед собою нічого більше, тільки світляні стіни з безліччю очей… Циганюк, Іванчук, Оріховська і всі ті, що прийшли його слухати… це одна людина. Якась одна леґендарна постать, яку румуни намагаються вигнати з Буковини (з України?), але не можуть її знищити, бо вона по цілому краю має тисячі-тисячі голів, і рук, і сердець. У Веренчанці батько і Уланич також належать до "одної людини".

Чому татко? Хто казав, що татко? Ну, так, і татко також.

Адже ніхто інший, тільки татко оповідав комусь, як то давно, ще перед світовою війною, воювали на одних зборах кількадесять учителів за одне слово "український". Ішлося про те, чи надіслати телеграму до найяснішого пана від "руського" чи "українського"[54] вчительства Буковини. Перемогли українці, і татко був на боці переможців.

"Але, — схильнула думка у протилежний бік, — Данко не належить сюди… Він зовсім щось інше… Ні… напевно… вона не помилиться… він не з їх світа".

І вперше, вперше у житті відчуває Дарка щось, наче сором, що Данко — той понад усіх і понад усе Данко — не належить до цієї громади.

Коли раптом починають співати і грати на гітарах, коли той самий Циганюк хапає за скрипку і дістає її десь з-під ліжка, Дарці здається, що в засніжених небесах десь раптом ударив грім. Стефа нахиляється над її рожевим від здивування вухом:

— Зараз повернуться батьки Наталки… Вони нічого не мають проти того, коли ми трохи поспіваємо й пограємо в їх хаті…

Дарка не знає, куди ці батьки ходили і звідки повертаються. Її вухо ріже ця блазнювата, "не на місці", музика, ці відчинені до кутніх зубів уста, такі ще перед хвилиною багатомовні своєю мовчанкою. Дарка не може перенести зудару настроїв і тому шепоче Оріховській на вухо:

— Я хіба вже піду додому, Наталко... я... Мені здається, що я не маю тут уже чого робити...

— Як хочеш, можеш іти, — відповідає голосно на шепіт Наталка. Цей дім, видно, не знає звичаю задержувати гостей. Але Стефа вмить нахиляється над Дарчиним спантеличеним лицем і шепче:

— Не будь наївна... старі Оріховські ніби "не знають", чого ми тут сходимося... Але якби що до чого, то їх дома не було, а забавитися дітям вони ніколи не забороняють.

Тоді Циганюк, — Господи, як одна хвилина може змінити людину! Перед хвилиною — це люципер, пекельний вогонь! — тепер Орест Циганюк — у невипрасуваному костюмі, з Адамовим яблуком замість краватки — відкладає обережно скрипку й питається Дарки:

— Чи ви не заперечуєте, щоб я вас до хати проводив?

Чи Дарка не заперечує? Треба б насамперед запитати, чи загалом Дарка має тут якесь слово, коли вже і замість неї відповідає Стефа:

— Добре!.. Проведіть Дарку... та й можемо розходитися вже поволі... Співайте! Ну! "На зеленім мості"!!

Циганюк сходить перший по сходах, а Дарка за ним, коли хтось не має навіть настільки чемности, то Дарка не настоюватиме, вона думає собі за Циганюковими плечима: "Коби я ще курку під пахою мала, тоді зовсім виглядали б ми, як пара ґаздів, що ідуть в куми".

На тротуарі зрівнюються. Циганюк навіть не помічає, що Дарку пустив ліворуч обік себе.

"Він уже такий… інший від усіх"… — хоче якось оправдати чи, може, зрозуміти його Дарка.

— Де ви живете? — перше його питання до Дарки.

— На Руській.

— Ага!

Аж десь по якихось п'ятьох, а може, навіть сімох хвилинах нудного та смішного ходу знов озивається Орест Циганюк (голос у нього повільний, аж лінивий):

— Слухайте (навіть без "товаришко!), яка ваша думка… про участь нашої гімназії… в цій урочистості в честь міністра?

— Я… я хотіла б, щоб наша гімназія виграла… хочу сказати, щоб вийшла перша! — дає певну себе відповідь Дарка (хоч не можна сказати, що вона гаразд зрозуміла питання). Відповідь, що єдина може заслужити собі на похвали і признання в Циганюка.

— Слухайте… — говорить ліниво Циганюк, — ви також за те, щоб наша гімназія співала перед цим "постолаком"? Може, вважаєте ще це за велику ласку, еге!?

Дарка ніяковіє. Чи глум, чи гачок для дальших запитань?

— Так, я за тим. Я хотіла б, щоб навіть сам король послухав наших пісень… Нехай би всі знали, що вони нам не рівня!!

Заявляє занадто вивчено, занадто напам'ять, може, саме цього від неї хочуть?

Циганюк пхає обидві руки в кишені (слово чести, аж сором з ним вулицею йти!):

— Слухайте, а якби так, — але вриває, бо перед ним виросли, мов би з землі виринули, Лідка й Івонко Рахміструк.

Лідка зразу підняла гамір:

— Кого я бачу! Е-е! Кого я бачу!

Івонко, заскочений, розпромінений цією незвичайною зустріччю, мовчав.

— Ти куди волочишся? — запитала Лідка просто з мосту Дарки.

Дарка відрухово подивилася на Циганюка. Той, хоч не помітив її безпосереднього погляду, зорієнтувався миттю в ситуації:

— Я зустрів панну Дарку коло поштової скриньки, як кидала лист до мамусі. Тому, що ти повинна опікуватися панною Даркою… то знай, що вона не була сама у місті… Ні… із Стефою Сидір… Тільки я Стефу відправив додому, бо не люблю говорити з дівчатами при свідках… Знаєш уже тепер, де була панна Дарка? А тепер я проводжу її додому…

— То, може б, ми… — хотіла Лідка вгодити Івонкові.

— О, пробач, — перебив їй Циганюк, — не на те відправив я Стефу, щоб тепер так відступати… товариство панни Дарки Рахміструкові. Ідіть наперед — ми підемо за вами…

Ледве ця пара віддалюється від них, як Орест Циганюк міняє голос і вираз обличчя, якби зняв маску, і каже незвичайно сердечно:

— Слухайте… ми довго радились і обдумали цю справу… — про можливість нашої участи в цьому святі з усіх сторін… Зразу думали так, як ви. Так зрештою, як більшість досі думає. Думали: заспіваємо і приб'ємо всіх нашою піснею… Але врешті прийшли ми до переконання, що нам не слід співати в честь румунського міністра! Ми вирішили — ви слухаєте мене? — що не будемо… співати — ані в цьому загальному хорі, а ще менше відзначуватися українською піснею перед ним… Це було б чисто по-рабському! Слухайте… не перебивайте мене! В нас хоче вмовити Іванків, що ми цим виступом зробимо пропаґанду українській пісні… може, навіть культурі… Може, він і рацію має, тільки нам не потрібно пропаґанди серед румунів! Нам не потрібно, щоб вони тут нас хвалили, бо ми… загалом не хочемо їх тут бачити! Слухайте, коли ми навіть цей один раз їм заспіваємо, то це означатиме, розумієте? То це означатиме, що ми погодилися з думкою, що вони мають тут вічно бути панами! А ми свищемо на них! Слухайте! Ми цілими днями вирішували це питання і прийшли до однозгідного переконання, що таки не будемо співати! Слухайте… силою нас ніхто не примусить до цього! Овва! Найбільше — можуть нас з гімназії повиганяти… найвище — можуть нам гімназію розпустити, але факт, слухайте… факт цей перейде до історії, як наш протест проти румунів!

— Як? Як ви кажете? Розпустити гімназію, і нас всіх повикидати? — питається зовсім приголомшена Дарка.

Для Циганюка це не страшне:

— Слухайте! Це в остаточному разі… хочу сказати, що за це нас на шибеницю не поведуть. Але співати таки не будемо! Що ви тепер на це?

— Чи всі… всі згодні на цей бунт?

— В тім то і річ, що не всі… Але це нічого! Вистане, як гурток нас збунтується! Слухайте, а ви? Пристанете до нас?

Що? Чи вона пристає до них? Та ж вона завжди, аж тепер відчуває це, як завжди належала до них! Це ж така близька її крові, її натурі завзятість, що навіть самому королеві не хоче коритися! Але… як це буде? Як це буде, коли виженуть її і Данка з гімназії? Та ж це рівняється перекресленню цілої життєвої кар'єри Данка… А мама, що мама, що батько сказали б на це, коли б її прогнали з гімназії? Це ж була б страшна кривда для тієї доброї, бідної мами… Ні, цього навіть не можна собі уявити! Орест Циганюк і сам знає, що на таку справу не можна зразу рішатися.

— Слухайте, не давайте мені тепер відповіді! Ви тільки подумайте добре над цим, що я говорив!

І вони, хоч ще не розстаються, чогось рівночасно подають один одному руки і стискають їх у німому порозумінні.

— А Мігалаке і Міґуліву не вірте, як псам.

Дарка не встигла вже запитати, кому, властиво, можна вірити, бо Орест затяг своїм лінивим голосом до тих, що наперед:

— Слухайте! Ви чого так біжите? Чекайте на нас! Як там у тебе, Іво, справи, бо я з панною Даркою ніяк не можу дійти до порозуміння! Лідко, в кому ця Дарка любиться до біса?!

Лідка (хоч раз перехитрили її хитрість!) не знає, що вся ця балаканина — це тільки маневр для замилення очей.

— Шкода твоїх заходів, Оресте… Дарка має трохи кращого за тебе хлопця…

Та товариш кращий мене,

він дівчину відбере…

заспівав тихенько Орест.

"Боже, як йому хочеться співати, коли може вже за два місяці ми підемо всі попід плоти"… — не може зрозуміти товариша Дарка.

Вона така стривожена, розшматована сумнівами, що тільки одним вухом слухає, як Івонко Рахміструк хоче крейдою по комині писати про те, що Орест цікавиться дівчатами, як Лідка регочеться чогось на цілу вулицю. Вона притомніє аж тоді, як Орест тримає її за руку і питає тільки їм відомою мовою:

— Ну, ваше слово?

— Я дам вам пізніше знати…

— Люди! — підносить крик Лідка, — людоньки! Він же виразно сватається до неї!

— Ходи… ходи, — тягне її силоміць до хати Дарка.

— Дарко, що з тобою? — питається Лідка вже на сходах.

Дарка закриває обличчя долонями:

— Дай мені спокій… дай мені спокій, бо мені голова тріскає від цього всього…

XIII

Останні часи зсилають на Дарку переживання, одні сильніші від одних, і вже нема сили опиратися проти них. Серце її, наче червоне кружальце, в яке влучають затруєні стріли.

Вранці паде нова стріла з гостро нап'ятого лука: прочитано вислід конференції. Ще те, що Міґулів подасть до "більшої пильности" з історії, і те, що Мірчук дасть замітку, що учениця "не придержується шкільних правил", можна було передбачити. Навіть те можна було виворожити, що Мігалаке, "зважаючи на дуже добрі висліди письмових вправ", дає "посередньо" Оріховській за "погані" усні відповіді, і те, що Романовська дістала докір за невідповідну поведінку, але ніхто в класі не міг припустити того, що саме Дарки не викаже Мігалаке, застерігаючи собі "карт бланш" на піврічну конференцію.

— Щодо Попович, то пан професор застеріг собі оцінку на пізніше... якось не міг тепер рішитись!

— Що цей румун тут виробляє! — напівголосно обурюється Оріховська.

— Як я це маю розуміти, Лідко, що це значить, що я не класифікована в нього?

Лідка, як завжди, підмальована навесело:

— А тобі що? Двійки не маєш!

Стефа Сидір іншої думки (за весь час сьогоднішнього навчання ще ані разу не підійшла до Дарки):

— Цього не можна сприймати так легко... І нема що рахувати на великодушність Мігалаке!

В цю мить відчула Дарка, як у червоне кружальце вбилася нова стріла.

Стефа не виходить разом з нею, ані не чекає на Дарку на сходах. Не прощається з нею помахом руки. Між приятельками, "найкращими подругами", став профіль хлопчини на рисунковому папері. Всі жалі в Дарчиному серці збираються тепер над одним джерельцем і шукають собі виходу саме в тому місці, де зробила вилом Стефа своєю гордою поставою…

За обідом (можна збожеволіти: щосуботи на обід — борщ і жирне м'ясо з хріном) у Дарчиному простреленому сто разів серці проколюється нова ідея: може б… може б, якось захищати Данка від того неминучого нещастя, яке нависло над їх школою? Його одного. Це ж не погіршить справи, ані не спричиниться до її успіху, як він єдиний на сто… на двісті… на триста не вмішається в цю справу. Та що може знати бідне, знесилене серце? Може, треба і ним жертвувати? Може, потрібні жертви всіх? Поки що мусить Дарка з ним побачитися. Мусить, але…

— Лідко, я маю до тебе одну просьбу. Скажи своїй мамі, що до мене приходила одна жінка з нашого села і замовила собі мене на сьогодні на п'яту на вокзалі. Добре, Лідзуню?

Лідка ковтає пальцем по голові, мов дятел дзьобом по дуплі.

— Сьогодні… гм… субота… гм… п'ята година?

— Я тобі скажу: я мушу з Данком бачитись. О п'ятій він виходить з "Musik Verein"[55]. Знаєш?

— Іди, Дарко, іди! Я знаю той "мус"!

— Лідко, даю тобі слово чести… видиш, щоб я так щасливо додому на свята заїхала, що це дуже важлива справа!

— Добре! Вже добре! Зате маєш і ти мені колись в пригоді стати!

— Ах, і десять разів!

Музичний інститут має чотири колони і площу перед носом. Перед п'ятою Дарка стоїть собі із своєю справою під пахою й чекає.

У малому серці починає підійматися ще недозріла жіноча гордість. Як же ж лицює в таку студінь так вистоювати під колоною на хлопця! Як "остання" яка!

Та бунтівник дістає прочухана від Дарки і вмовкає: це ж така важлива справа, що смішно було б говорити про якусь гордість!

По вулицях снується вечір і пані в футрах. Золотими ланцюжками спускаються зірки одна по одній на небо. Дарка стоїть і чекає. Сходи видзвонюють: учні інституту входять і виходять. Певні себе, обізнані з цими всіма входами і виходами, як з рідними порогами. З коридору знов паде якась тінь. Одна — довга, за нею ще одна — дрібніша. Дарка повертає голову: нарешті дочекалася! Поки показується голова Данка, Дарка розпізнає його голос, що в пустому коридорі (в Музичному інституті все відзначається особливою акустикою, навіть коридори!) звучить, як електричний дзвіночок. Дарка наставляється на входові двері, але мусить поступитись, бо замість Данка показується дівчина. З жвавими чорними очима і бантом на грудях, як тропічний метелик. Дарка догадується, що Данко, мабуть, робив урок разом з цією дівчиною, і ховається поза колону.

Дарка нащурює вухо до їх розмови: вони говорять по-німецьки! Тепер щось відповідає дівчина. Та ж це дочка префекта! Та ж це ніхто інший, як Лучіка Джорджеску!!

Як вона говорить по-німецьки! Сто разів гірше за Дарку!

Дарка підожде, аж вони розійдуться. Чей же Лучіка не живе в цій самій дільниці міста, що Данко. Лучіка зараз на тротуарі перекладає ноти під ліву паху і простягує Данкові руку в ясній рукавичці.

Данко (звідки він може знати, що тут, тут, за його плечима, чекає на нього Дарка?) зовсім не квапиться, щоб стиснути цю руку в своїй долоні та піти собі геть. Він відслонює перед румункою свої прегарні зуби і щось каже. (Мороз вбиває по дорозі його слова так, що вони не доходять до Дарки). Дурний догадався б, що він, він, Данко, Дарчин суджений! проситься в цієї дівчини, жебрає дозволу, щоб провести її додому. Лучіка заперечує рукою в ясній рукавичці. Очевидне, що їй бракує слів, і вона рухами допомагає собі. Але таке заперечення — це те ж саме, що й запрошення. Вона показує йому щось на пальцях, з чого вони обидвоє сміються, і ось… ось вона віддає свої ноти під його опіку.

Дарка чекає ще якусь хвилину, набирає сил і… йде додому. Дуже поволі, хоч перемерзла на варті і тепер слід би їй гнати, як коневі. Та хіба тепер не однаково? Не однаково, коли б навіть захворіти запаленням леґенів і вмерти?

Думки, страшні думки добираються до дверей її серця: оце Лучіка! Оце дочка самого префекта! Оце та румунка!

Згодом думки, збурені першим вибухом злости, трохи впорядковуються. Дарка нараз бачить, як ця Лучіка виучується німецької, як стає панною, майже дамою, як закінчує гімназію, йде на університет, щораз вище… щораз вище пнеться на крилах того метелика в себе на грудях… Господи! А їй самій вилетіти з четвертої класи, заперти собі раз назавжди ворота до університету, стояти в одній точці в часі і нидіти десь там, у селі, тоді… тоді… коли ці двоє носитимуть студентські шапочки і стьожки на грудях… Ні! Ні! Цьому не бути!

Нехай Орест перестане з нею вітатися. Нехай заборонить всім у гімназії. Нехай ім'я її передають собі на чорній картці з рук до рук — вона не буде вмішуватись до цієї справи так, як від неї вимагають. Не прикладе рук до неї, бо вона має таке саме право на життя, як Данко, як ця румунка!

— Поговорила ти про цю "важну" справу з Данилюком? — цікава вдома Лідка.

Дарка видивлюється на неї, мов би не розуміла її.

— Я питаюся тебе, чи ти поговорила з Данком про те, знаєш… про те "важне"?

Дарка ховає обличчя, мов птиця голівку під крильце, і каже до когось з мукою:

— Якби тут була мама… вона порадила б мені… вона сказала б мені… що я маю робити… що мені діяти… А так… я не знаю… не знаю, що з того вийде…

— Я куплю тобі візочок… так краще везтися!.. — кривиться Лідка.

У школі Дарка на кожному кроці зустрічається з питальним поглядом Оріховської. Стефа посміхається до Дарки, але не підходить до її лавки, як давніше. Дарка знає: це натиск на неї, щоб вона нарешті дала цю відповідь Циганюкові. Оріховської очі так сторожко слідкують за Даркою, що немає сумніву: вони домагаються від неї притакливої відповіді. І Дарка дасть притакливу відповідь. Серце може тріснути з болю надвоє, мама може вмерти з розпуки, а вона… мусить зробити так, як від неї вимагають. Чекайте, чекайте, люди добрі! Вони, ці всі Оріховські, ці Циганюки, заворожили, затруїли її, загіпнотизували… зробили з нею щось таке… так, щось таке… що вона тепер сама хоче цього нещастя… Це тільки так кажеться, еге ж, це тільки таке

оправдання для себе, що її змушують… ні, зовсім ні… це тільки вона затруєна вже в своєму нутрі… сама, добровільно наставляє голову під кулі…

Тут знову, як шпилька в саме серце, дивний лист від мами. Передчуває щось мама? Бачить на милі? Може, чути з Веренчанки аж до Чернівців? Господи, що це? Лист мами тремтить, як надшарпнута струна, від якогось незрозумілого неспокою.

…Нехай Дарка бережеться! Перед ким? Перед чим? Про це нема згадки в листі. Але кожне слово в цьому дивному листі — це один дотик опікунчої маминої руки над головою Дарки. Нехай доня вчиться. Наближається піврік. Це ж буде перше Дарчине свідоцтво. Так, але це буде свідоцтво не тільки з шкільних предметів. Це буде заразом свідоцтво витривалости, пильности й життєздатности. Так, донечко. В житті доведеться ще стати не перед одним іспитом, боротися не за одне свідоцтво. Нехай же це перше буде вдале. Потім… жменька теплих слів про Славочку, бабцю та знайомих. Славочка вже сміється. Мама мусіла їй нігтики вже пообтинати, бо дряпає ними, як маленьке тигренятко. Хто б то був таке сказав! Бабуся простудилася й була трохи хвора. Тепер уже легше. Минулої неділі була у мамці пані Підгірська з панною Софійкою. Мама сама нікуди не виходить: руки й ноги зв'язані отим "тигреням".

Дарка повертає лист у своїх пальцях, крутить ним на всі боки і міркує собі: "Найважливіше — це ті завваги… якийсь неспокій за мене. Про Славочку й бабцю — це тільки квітка для прикраси".

Дарці стає холодно, хоч обличчя в неї аж пашить.

Пані дивиться на Дарку й питає:

— Чи ви часом не хворі, панно Дарусю? Щось таке, наче у вас лихоманка…

— Ти, може, це ґрипа? Може, тиф? — не знати направду, чи на жарти так вигукує Лідка. Дарка нечемно відмовляється від чаю, аспірину і термометра. Нічого їй не треба! Нічого їй не хибує, але й ніщо їй не поможе!

*

Міці Коляска так, як було передбачено, повертається до школи тиждень після конференції. Приходить тиха, сумирна і покаяна. Класа вітає її щонайменше як героя, який переможно повернувся з бою.

— Урра! Славно! Урра!

— Ти будеш його перепрошувати? — питається Косован, яка любить, коли в класі "щось стається", і відразу подає вістку:

— Дівчата! Слухайте дівчата! Вона буде його перепрошувати!!

Міці мусить їх розчарувати:

— Ви так радієте… а мені прикро… що я мушу вас розчарувати… Нічого з цього не буде… Татко вже перепросив Мірчука за мене… Але… Кіндер! Тихо… я вас прошу… Він сказав таткові, що все ж я повинна його перепросити перед класою… від себе… Він мене зараз прожене, але я мушу… Добре, що хоч прожене, бо якби довелось мені говорити якусь промову, то я не знаю… я або вдушилася б від сміху, або… його би апоплексія вдарила.

Вистава вдається. Коляска ледве відкриває рот: "Я дуже перепрошую па…" — як Мірчук з такою скаженістю гонить її від себе, що Коляска аж ніс морщить, мовляв, поволі, поволі, цього в програмі не було!

Тільки Мірчук вийшов з класи (аж посинів від злости), Коляска стала на його місце на підвищенні і підняла вгору обидві руки:

— Слава Богу!.. тепер я маю знов вільні руки… до чергової конференції бодай!

Дійсно доведеться хіба школу покинути через ці страшні, німі очі Оріховської. Рисочка між бровами в цієї дівчини зарисовується зовсім видно. Таємниця, так щільно бережена, так недоступно зачинена в цих вузьких, безкровних устах, продирається тепер зовсім явно через оту рисочку між бровами. Дарка не може голови повернути, щоб її очі не пробились на ножі — очі Оріховської. Вона вже не чекає, а наказує відповідь.

Дарка проситься в неї очима:

"Я скажу "так"… напевно, я це зроблю. Хіба я можу інакше… але ще дрібку дайте мені часу, нехай я привикну, нехай зживуся з цією небезпекою. Нехай ще часом… бодай у сні здається мені, що нічого ні мені, ні йому не загрожує. Я прошу тебе, не дивись так на мене… я у вашій силі й скажу та зроблю так, як ви хочете, але ще… ще день… ще тільки до завтра".

І те відкладне "завтра" робить кілька оборотів і наче зупиняється. Еге ж. Оріховська вже не ріже її своїми очима.

Потім приходить умовлений четвер, і Дарку ніхто не запрошує на збірку. Тепер сама шукає очей Оріховської, але вони не дивляться на Дарку. А як погляне часом на неї Наталка, то мов на якийсь малоцікавий предмет. Стефа повертає своєю гарною голівкою, мов соняшник. Тільки він шукає за сонцем, а Стефа уникає Дарки.

Дарку кидає в новий жар:

"Господи, за кого вони мене мають! Та ж прийдіть... накажіть, і піду за вами... тільки не давайте так, самій мені вирішувати ці важливі справи... Нехай хоч моїй бідній мамі здається, що це ви мене втягли туди... але ви ж знаєте, що я добровільно піду за вами і з вами..." Але "вони" не приходять. Минає день, два, тиждень один, другий, третій, а вони не наближаються. А час жене, як безголовий їздець. Дарка, та, мабуть, і вся класа, не зчуваються, як опинилися перед новим календарним роком: перед новими, ковинами воротами, куди можна дістатись тільки через дуже небезпечну кладку — останню кваліфікаційну конференцію. Паспорти-свідоцтва видаватимуть уже за зеленою брамою.

Ах, це страшний час у школі. Навіть ті, що мають науку і школи за собою, не згадують майже ніколи його. І ось так знечев'я в Дарці знову прокидається віра у свою щасливу зірку. Учитель українського Мірош, коли заходить мова про свідоцтва, а потім поголовно про кожну ученицю зокрема, каже про Дарку:

— Бачите, перший рік в школі, а як гарно дає собі раду. — Потім ще додає звичайно: — Можете взяти собі Попович за приклад, Підгірська! (або Коляска, залежно від настрою).

Дарці приємно дивитись, як її щаслива зірка горить мерехтінням, і вона посміхається. Тоді Оріховська робить один беззвучний порух устами, і Дарка читає з нього виразно: "Дурні тільки тішаться такими дешевими похвалами".

Але як же тут не тішитися, коли вчитель Порхавка собі:

— Ой, голубонько, небагато бракувало, щоб я своє "дуже добре" замінив був тобі на погану ноту. Фе! Фе! Попович! Така здібна учениця — і говорить, що пес належить до копитних! Фе!

І щаслива зірка розіскрюється, мов на ялинці. Тільки в один куток серця не можуть пробратись ці іскорки: Данко по сьогоднішній день не прийшов до неї. Чогось була певна, що він прийде і скаже, як своїй дівчині, як судженій.

— Я мусів провести цю румунку додому. Чи ж ти вважаєш це поганим?

Але він не прийшов. Чи чекав її першого кроку? Чи ж би вже аж до такого дійшло?

Замість нього прийшла остання година румунської. Зовсім, як на полі битви: падали трупи, були важко і легше поранені, були такі, що їх захищав протигарматній панцир протекції, а були й такі, що здобували золоті медалі тільки завдяки своїй хоробрости (в школі вона носила два ймення: розум і пильність). Оріховська завдяки оцій двоіменній хоробрості здобула тільки бронзову медаль. В кого груди перегинаються від золота, той не може тішитися бронзовим буряком! Коли приходить черга на Дарку, вона витирає собі під лавкою долоні від поту, поправляє волосся, що нахабно пхається в ліве око, і хапається уже за берег лавки, щоб підвестись, коли чує "р" замість "п". Учитель переочив її так, як це вже було раз із учителем Спілим. Запитливо, якось ніяково дивиться Дарка по класі: чи треба в такому напруженні чекати, поки помилково запитана учениця не скінчить?

Але що має означати цей лиховісний шепіт за її плечима:

— Дарко, що тепер буде? Дарко! Ти знаєш, що ти вже запечатана? Ого, Попович!

Кожне таке слово ніби — штовханець під самі ребра. Подуріли чи що? І не чекаючи, заки Романовська скінчить, виступає Дарка сміливо з лавки і, певна своїх прав, питає просто по-українськи:

— Прошу пана професора, чому я не питана і під час цієї конференції?

Учитель морщить чоло, що хтось насмілився йому переставити порядок уроку, потім ніби запримічує Дарку на середині класи!

— Ах, домнішора Поповіч! Прошу повторити ще раз свої домагання... але по-людськи так, як люди говорять, щоб і я міг зрозуміти!

Так, по-людськи — значить по-румунськи. Дарка розглядається безпорадно по класі: що тепер робити? Чи він дійсно не розуміє ані слова по-українськи? І чи годиться тепер запитати по-румунськи? Та "класи" нема в таких випадках. Тоді Дарка ще раз, на власну руку, питається по-українськи:

— Я не знаю, чому я не була питана.

— По-якому вона говорить? Чого вона хоче? — питається учитель таким образливим для всіх українців тоном, що якби дівчата були інші, то ні одна з них не обізвалася б.

Равлюк перша виривається і пояснює йому не дуже плавною румунською мовою, чого хоче Попович.

Той регочеться:

— Як же ж я можу дати "панні" першу класу, коли "панна" не вміє по-румунськи два слова склеїти. А може, не хоче... по-румунськи говорити?

— Я не була ані разу питана! — держиться Дарка вперто своєї мови, як маминої спідниці.

— І не будеш уже питана! — відповідає учитель, уже без перекладача, що означає, що він таки розуміє по-нашому.

— Поповіч, розуміє? — тиче під очі Дарці свою до гидоти випещену руку. — Амінь, розумієш! — питається по-українськи і робить Дарці своїми пальцями хрест на чолі: — Амінь!

Дарка отуманена, принижена до самої землі, стримує сльози, що виходять на очі.

— Попович, перепроси… перепроси, чуєш? — сичить хтось так голосно з класи, що це, мабуть, почув і румун. І вчитель ніби дійсно чекає на ці перепросини. Всовує собі обидві руки в кишені і дивиться на бідну Дарку з посмішкою, за яку можна тільки… в обличчя плюнути.

— Чи ти "май" маєш мені щось сказати? — питається ще, мов на глум.

— Перепроси… проси! — гуде класа вже двома чи трьома голосами.

І Дарці стає в одну мить зрозуміло, що від класи може тільки така допомога прийти, тільки оце "проси". Раптом їй здається, ніби хтось бере її за чуб і повертає на бічну лавку. Її очі зустрічаються з огнистим, проникливим до самих кісток поглядом Оріховської. Тепер Дарка, пробита цим поглядом, обертається в нестямі обличчям до класи і кричить, голосніше за свій плач, голосніше за сичіння тих кількох голосів:

— Я не буду перепрошувати! Не буду! Не буду! Можу! Можу мати двійку з румунської, нехай!!! — повертається до вчителя і кричить йому просто в лице.

Так. Учитель вислуховує цей напад спокійно. До кінця, хоч видно, що під ним уже також чорт вогонь розложив. Проте каже, ще бодай на око опанований:

— Мало… мало двійку! Ти одержиш ще й погану поведінку, а як добре піде, то й з гімназії вилетиш на сто вітрів! Fire ria dracului, lighioanr се ecte![56] — закляв він нарешті духом своєї мови.

Тут же зачиняє з тріском двері за собою, і чути його скорі кроки по акустичнім коридорі аж до канцелярії директора.

Класа на мить, наче приспана лихим чарівником: ніхто навіть пальцем не поворушить. Дарка застигає із схрещеними на грудях руками, з очима в одній точці вікна. Оріховська перша будить всіх з цього зачарованого сну. Перескакує лавки й незадоволено, але якось тепло, бере Дарку за руки (чому не Стефа? чому не вона?):

— Чого стоїш на видовище всім? Ходи до лавки… Або ні — підемо на коридор, нап'єшся води!

Аж тепер прокидається класа: спочатку хоровим шепотом, а за хвилину зривається голосний гомін. Губляться в ньому голоси, які хочуть один одного переконати, доказати, перемогти. Згодом гомін переходить у вуличний клекіт.

— Ну, ти вже "запечатана" до кінця року, Попович! — долітає з цього хаосу слів і думок до Дарчиних вух таке "приємне" слово.

— Ходи ж на коридор! — хоче оберегти Дарку Оріховська. — Ходи, до дзвінка маємо ще сім хвилин!

Оріховська не говорить м'яко. Може, навіть не вміє цього. Але кожне її слово щире, нелукаве. Вона закидає Дарці свою худу, але таку дорогу

тепер руку за шию, бере її під свою опіку (Стефа тільки дивиться на це все своїми зоряними очима) і виводить її з цієї Содоми та Гомори.

Йдуть просто під водотяг. Оріховська наливає Дарці води в горнятко (прикріплене ланцюжком до шийки водотягу) і подає їй з своєї руки, як тяжко хворій.

Дарка промочує губи й віддає горнятко назад: вода без смаку. На коридорі проникливий холод. Мороз розмалював вікна, та з сонця — ані сліду. Оріховська притулюється до Дарки, обнімає її своїми довгими руками і так, лице при лиці, рука об руку ступають тихенько на пальцях по коридорі.

Дарка вичуває в цьому фізичному зближенні з цією, може, найменше принадною дівчиною на всю класу якесь вище, духове споріднення, яке не можна порівняти ані до сімейних почувань, ані до того, що має Дарка в своєму серці для Стефи Сидір. Не є це також одне з тих почувань, яке вона леліє до Данка. Дарці навіть здається, що для неї було б все одно, чи тепер в неї на шиї рука Оріховської, чи була б це рука Циганюка, чи навіть рудого Гиня. Важне, щоб тільки хтось з них був тепер біля неї.

Оріховська не потішає і не старається звести тієї сцени до якоїсь героїчної події. (Хоч, правду сказати, перша-ліпша не зважилася б на такий виступ!). Не говорить Дарці крилатих слів. І Дарка вдячна їй за цю ніжну мовчанку.

Коли за четвертим разом повертаються з кінця коридору, Дарка рішається:

— Наталко, можеш переказати Орестові, що я кожної днини можу бачитися з ним.

Сталося. Наталка Оріховська, хоч цього в неї ніколи не буває, притулює своє чоло до Дарчиного, і це тільки зміцнює Дарку в переконанні, що Оріховська прийняла її слова, як гасло:

— Я знала, що ти пристанеш до нас… навіть… якби не було цієї історії з Мігалаке.

Крикливий дзвінок відчиняє пащі клас і випускає з них (подумати тільки: з пащ потвори!) здорових і веселих дівчат. Дарка дивиться, отак стоїть собі притулена до стіни й дивиться на їх рухи, чує їх сміх, бачить навіть зошити з латинськими задачами в їх руках, як щось недійсне, давно минуле, з чим вона покінчила вже раз назавжди.

Раз назавжди? Хто це сказав? А мама? Що скаже мама, коли довідається, що її доня, її гордість, не закінчить навчання, не доб'ється ніколи матури, не дістанеться до університету ніколи-ніколи! А що скаже на те все… татусь? Чи зуміє Дарка їх переконати, вияснити, влити в їх серце цю незламну свідомість, що вона зробила їм цієї великої, смертельної прикрости з недбальства чи лінощів? Чи зрозуміє хоч татко… що так мусіло бути? Чи не зганить її за цю жертву, за яку платить вона цілим своїм майбутнім?

"Я хіба здурію від цього всього. Хіба зроблю собі щось…" — жахається сама себе. Відшукує Наталку.

— Скажи Орестові, що я сьогодні хочу з ним поговорити… Може прийти до мене до хати.

Так, ще сьогодні! Конче сьогодні. Він так якось уміє звисока дивитись на справи двійок, професорів, школи… Так уміє відділити важливе від усього дрібничкового. Якось так уміє в мурованні слова вбрати цю Україну, що коли його слухаєш, то чомусь нічого, ані нікого не жаль… Та де там жаль! Тоді стаєш гордим, майже щасливим, що можеш жертвувати собою для справи! Тільки Орест Циганюк вміє так говорити!

На останній годині заступає Дарка дорогу вчителеві Спілому:

— Прошу мені дозволити з своєї години піти додому, бо я направду не можу нині вчитися!

Спілий — єдиний на всю гімназію, якому Дарка говорить завжди правду. І він також, може, єдиний на цілу гімназію, що вірить кожному слову Дарки. Дивиться на неї своїми справедливими очима й каже:

— Можете йти додому.

Дома пані ламає руки (Дарка призналася у всьому) над Дарчиною двійкою і бідкається цілу годину.

"Вона трохи вдає! Бо ж це неможливо, щоб вона брала собі так до серця мою двійку!" — не довіряє цим скиглінням Дарка.

Надвечір (як поєднані "вони" всі з собою, мов дроти телеграфічні!) приходить Орест Циганюк. Дарка глянула на це широко усміхнене, забарвлене морозом лице і застигла:

"Це кат по мою душу прийшов!" — пробігло щось жахливе її нервами.

Циганюк у доброму настрої. Він жартує з Лідкою, повторюючи якусь заввагу про неї Івасюка з VIII-ї. Івасюк — це Лідчин зачарований край. Тому вона конче-конче хоче знати, при якій нагоді зійшла балачка на її особу і "якими словами" (дослівно) сказав Івасюк "те" про неї.

— Слухай… я все переповім тобі… слово в слово… але ти мусиш щось і для мене зробити…

— Дарка свідок, що зроблю все, що захочеш!

— Слухай… я хочу, щоб ти вийшла з кімнати і залишила мене на пів години "сам на сам" з панною Даркою.

Лідка пристає (думала, що він хто зна чого вимагатиме від неї!), але при цьому сміється в кулак з дурного Ореста. Як він дав "надути" себе! Та ж оте Дарчище поза Данком світа не бачить! Добре! Так і треба всім тим "антифеміністам"!

Коли залишаються вдвоє, Дарці здається, що її серце обірвалося і підскочило під саме горло. Вона знає, що тепер чекає її похвала за свій відважний крок.

Але Орест говорить холодним, звичайним голосом, ніби купив Дарку і тепер розпоряджається нею по своїй уподобі:

— Мені згадувала про вас Наталка (які вислови!). Добре. Тепер слухайте… не буду вже попереджати вас, що це таємниця. Маємо ходити на наші репетиції і ці спільні для всіх гімназій до останньої хвилини! Слухайте, куди ви дивитеся у вікно? Ви розумієте мене, що я вам говорю? Слухайте, навіть у день концерту маємо прийти всі гарно одягнені і разом із всіми вийти на сцену. Аж, як дириґент подасть знак відспівати привіт міністрові…, тоді виступить один з нас і голосно, на цілу залу скаже, що українська молодь не співатиме привіту для румунського міністра. Бачите, до такого виступу ми мусимо мати більшість за собою… решта…тих непевних може й не знати, ані не догадуватися. Після такого скандалу, певно, не скажуть голосувати нам, хто — за міністром, а хто — проти нього… Нам треба, щоб кільканадцять міцних грудей гукнули "слава"! Мені говорила Наталка, що з вас не міцна співачка.

Дарка спаленіла.

— Це нічого… тут не йдеться про голос… вас люблять у класі, і ви можете мати деякий вплив на настрої класи… Я ще про це поговорю з

вами... Поки що є важливіша справа... мені говорила Наталка, що ви близько знайомі з Данилюком, Ви, здається, з одного села, так? Те, що він співає в хорі... це нічого... але він грає в цьому симфонічному концерті. З ним тяжка справа... Він упертий, а при тім зарозумілий на свій музичний талант. Вхопився цієї нагоди, щоб похвалитися. Ми вже різними дорогами підходили до нього... і не можна нічого з ним зробити. А ми мусимо його перетягти на свій бік. І от Наталка сказала, що коли він ще вас не послухає, то вже нікого... Слухайте, я кладу вам на серце переконати цього цапа!

Дарка поволі приймає його накази, розташовує їх в голові: "Чекай... чекай... зразу... це так у найкращому випадку... всіх з гімназії не проженуть... Може, тільки того, що вигукне цю заяву... Може, повиловлюють тільки самих організаторів... В тому симфонічному концерті, чи як його назвав Циганюк, тільки два українці... Коли... не з'являться вони... ці два... єдині з усіх українців... то ж це таке зрозуміле, таке безсумнівне, що на другий день проженуть їх з усіх шкіл в Румунії. Так, треба сказати собі ясно... і Данка проженуть з гімназії... і до цього має причинитися вона — Дарка".

— Займетеся Данилюком? — В цього хлопця мова складається тільки з двох слів: так або ні.

— Добре, — каже Дарка, бо що ж їй інше сказати? Водночас думає з цілою свідомістю: "Тепер я підписала власноручно присуд смерти на Данка".

Циганюк зробив своє, і немає чого сидіти довше і дивитись на Дарку. А де ж ті підбадьорюючі слова? Чому Орест не хоче її одурманити трохи цими високими словами? Чому вона має все виконувати так натверезо?

Циганюк відчиняє двері до сусідньої кімнати:

— Лідко! Лідко? — ніби питається, ніби кличе. — Ти собі не думай, небого, що чим довше залишиш мене насамоті з Даркою, то тим більше довідаєшся від мене про Івасюка!

— О, мені так потрібно про "твого" Івасюка знати! — моргає одним оком Лідка з порогу, мовляв: "Збожеволів ти, хлопче, чи що? Та ж мама слухає!"

— Слово чести, тут, мабуть, признавались в коханні! — скрикує Лідка. — Дарко, що з тобою? Ти ціла гориш!

Циганюк ніби не помічає, про що мова. Він найкраще знає, чим заткати рот Лідці.

— Слухай, Лідо, що мені даси, коли я тебе особисто познайомлю з Івасюком?

Лідка присуває свій стілець близько до Циганюкового, забуває про Дарку, яка "горить", забуває про все на світі, і дотикає своїми губами Орестового вуха:

— Що він казав, Оресте? Я тебе прошу… я тебе благаю… скажи, що він казав?

Орест встає з стільця.

— Добре, я тобі все дочиста скажу! Отож слухай… іншим разом, бо тепер кваплюся!

Він із сміхом трясе руки спантеличеної Лідки, кидає з-за порога вже Дарці недбале "До побачення", і — тільки відгомін залишився від грюкоту дверей.

Лідка стоїть з розчарованими, але вже лихими очима посеред кімнати і з презирливою насмішкою дивиться на похилену Дарчину голову:

— І ти… ти… цього неотесу проміняла за Данилюка? Знаєш, справді, треба було з першого поверху коміть головою на вулицю злетіти, ніж отаке зробити! А Циганюк ще попам'ятає мене!

*

У двері постукав хтось м'яко. Як кітка лапкою.

— Чи це хтось стукав? — підносячи голову з-над "Царівни" Кобилянської, спитала Дарка Лідки, яка сиділа коло печі і цирувала собі панчохи. (Ах, узимку тільки біля печі можна цирувати панчохи!).

— Тобі тільки так здавалося, — відповіла Лідка.

Стукіт повторився виразніше.

— Прошу! — гукнули обидві дівчини водночас.

Двері відчинилися повільним, несмілим рухом жебрака.

Ориська!! Жива Ориська у своєму ґранатовому плащику з сивою смушкою довкола коміра.

— Прошу тебе! Зачини двері, бо холод тягне по ногах!

Лідки голос не грішив великою ввічливістю. Дарка й собі встала діловито: мовби над її головою висіла табличка з написом "Полагодь справу і відходь".

Ориська зачинила двері з великою обережністю. Стала коло порога кімнати, як людина, що ступила не на своє місце і відчуває своє упокорення. Подивилася на Дарку, потім скоро торкнулася перелетним поглядом Лідки: ніхто? Ніхто не заговорить до неї в тій хаті? Не поспитає навіть, чого вона прийшла?

Ніхто. Тоді вона простягнула обидві руки до Дарки, не рухаючись з місця біля самого порога:

— Я прийшла до тебе, Дарцю… Я маю… я хочу… з тобою про щось поговорити…

Голос її був зовсім змінений. Зовсім не нагадував собою Ориськи з Веренчанки.

— Говори? — з вишуканою байдужістю відповіла Дарка.

Ориська якось клопітливо безпорадно сплела пальці рук:

— Я хотіла б… чи ти не могла б вийти зі мною на кілька хвилин?

— Дарко, зараз підвечірок буде… Ти знаєш, що мамця гнівається, як нема всіх при столі… — вмішалася вороже Лідка.

— Кажи тут, що маєш сказати, — підтримала цей сам тон Дарка.

Ориська із сплетеними на грудях руками ступила кілька кроків до Дарки, під світло. Морозний рум'янець зник із її щок, мов пилок з крильця метелика… Тепер вона була зовсім бліда, аж жовта, при своїй смуглявій шкірі.

— Дарцю… чого ти не хочеш мене розуміти… що я це маю тільки тобі сказати? — голос її впав ще на кілька ступенів нижче і нагадував стримане ридання.

Очі Ориськи почали дуже часто кліпати повіками. Дарка мимохіть глянула на Лідку. Ця навмисне підібгала ногу під себе, щоб ще наглядніше зазначити, що їй і не в голові залишати їх насамоті.

Дарку розсердило Лідчине зухвальство. Відрухово подивилася на Ориську (ця Лідка, дійсно, багато дозволяє собі!) — і доглянула, як сльоза на Орисьчиній щоці покотилася дрібною краплиною і впала на сиву смушку.

— Я вберуся й піду з тобою, — сказала м'яко Орисьці.

— Дарко, зараз підвечірок, я тобі кажу… — різко сказала Лідка.

— То засунь в піч моє молоко, коли б я ще не повернулася, — буркнула вже злісно Дарка.

На тротуарі Ориська легенько торкнулася Дарчиного ліктя. Ця не відсунула своєї руки, Ориська насмілилася і всунула свою руку під Дарчину. Дарка відрухово притулила її до себе.

— Ну, кажи, — заговорила перша Дарка.

Ориська ще ближче пригорнулася до Дарки:

— Дарцю… Дарцю… — вона така схвильована чи перелякана, що не могла говорити. Слова заломлювалися їй десь у горлі і виходили, як безладні звуки.

Дарка перечекала хвилину:

— Я слухаю, тебе, Орисько…

Сказала без надуми, за давньою звичкою "Орисько" і аж сама стрепенулася від звуку цього слова! Так давно вже звала Ориську по імені (адже в пам'яті вона була вже зафіксована, як "Підгірська", і тепер це слово сколихнуло душею і збудило в ній щось приспане, ніжне і тепле. Орисьчине вразливе на тони вухо вмить підхопило цю зміну в Дарчиному голосі. Тепер вона зважилася заговорити:

— Дарцю… я не можу так жити. Як же я можу, коли ти… моя найліпша товаришка, гніваєшся на мене, коли половина класи не відзивається до мене? Як можу я з цим усім жити?

Дарка прикусила губу.

— Ти дуже добре знаєш, чого я на тебе гніваюся!

Ориська заговорила швидко, з каяттям:

— Знаю… знаю, чому ти до мене не говориш, чого я така самотня в класі… Так мені й треба… я заслужила собі на таке відношення… але я не хотіла нікому шкодити! Дарцю, присягаю тобі… на що хочеш… на маму, на татка… на що хочеш, що я не хотіла нікому пошкодити… я тільки хотіла відрізнитися в його очах… За це, за це одне мене можна карати. Ох, Дарцю, я не знаю, що зі мною було… він хіба був урік чи зачарував мене… він видався мені таким гарним, таким прекрасним. Мені здавалося, що я ще ніколи не бачила такої гарної людини на світі… Ти не смійся з мене… або ні… навпаки, смійся з мене, дурної. Він, як поглянув часом на мене, то я… я не знала, де моя голова і що він хотів… бо я завжди боялася, що, коли не послухаю його, то він вже ніколи не гляне на мене… Я знала, що так не слід… я бачила, що всі від мене відвернулися в класі, тоді я говорила собі… це кара, кара для мене за те, що я захопилася такою поганою людиною… Бо він поганий, я навіть не знала, що він такий поганий… Як він міг так тебе питати останнього

разу, так… глумитися з нас всіх?.. А тепер, коли я зрозуміла, хто він, коли я вже бачу, що… він зовсім не такий гарний, тепер… — вона з риданням повисла на Дарчиній руці, — тепер я не знаю, що я дала б для того, щоб можна було все завернути… щоб мої товаришки до мене привернулися… щоб, — її ридання почало звертати увагу прихожих, — щоб ти, Дарцю, була до мене така, як колись…

— Орисько, перестань плакати… Орисько, люди на нас зглядаються… ще нас поліція вчепиться!

Ориська ніби заспокоїлася. Не плакала, тільки відхлипувала глибокими ковтками.

— Це ще не все, Дарцю, ти ще не все знаєш… Я носила йому зошити на квартиру. Адже не раз таке бувало… Він іноді навіть частував мене чаєм… можеш уявити собі, яким щастям це для мене було… аж коли я останній раз віднесла зошити… він…

Дарка як ішла, так урвала крок. Схопила Ориську руками за голову і силою притягла так Орисьчине обличчя до себе, що їх очі майже дотикали себе віями.

— Не може бути!!! Орисько, бійся Бога, що ти плетеш!! Дарка тремтіла вся. Ориська звільнилася від її рук.

— Це не те, Дарцю, що ти маєш на думці… Він, ти подумай тільки, він… почав намовляти мене, щоб я слідкувала за товаришками і підслуховувала, що говоритимеш ти, Оріховська, Сидір… Ти знаєш, що він навіть… дозволяв мені перед вами говорити на себе, щоб тільки я могла від вас більше витягнути… А я — не Юда, присяй Богу — не Юда… о… о… — Ориська істерично заплакала.

Дарка притулила своє холодне обличчя до її розпаленого так, що їх губи майже доторкнулись. Ця близькість заспокоїла трохи Ориську.

— Я піду собі геть з нашої гімназії… розповім усе таткові, і татко забере мене звідси… З Мігалаке в одній школі я не буду… Я досить гризла для нього румунську… Досить! Можу тепер і до румунської школи піти… Так, до румунської або до жидівської школи піду, а з ним разом не буду… Але ти мусиш мені все простити, все забути, Дарцю… добре? Дарка знову розцілувала її:

— Добре, вже добре, Орисько, я не гніваюся… слово чести, що між нами так, як колись було…

— Боже, — напав знову Ориську плач, — і… бачиш, я не хотіла б з тяжким серцем з нашої школи відходити… і зробиш так, щоб товаришки у класі були для мене інші?

— Зроблю, Орисько, все зроблю… але ти не плач уже… побачиш, як ще гарно нам буде…

Дарка втішала вже тепер без ладу, сама не розуміючи своїх слів. Вона тепер ламала собі думку над одним: чи щирість Ориськи — досить висока ціна, щоб за неї можна купити в товаришок пробачення для неї?

— Ти коли їдеш, Дарцю?

— В суботу.

— Я зайду за тобою з нашим Стефком і поїдемо разом на вокзал. Добре?

Дарка усміхнулася:

— Очевидно. Як же ж тепер може бути інакше? Хіба ми не їхали разом до школи?

Але перед очі виринув болючий спогад, що до школи їхав з ними й Данко.

Дарка звернула розмову на інше:

— Я вже мушу йти, Орисько. Пані може направду сердитися з цим підвечірком…

— Па, — подали собі руки і стояли проти себе усміхнені, відсвіжені, обновлені своєю любов'ю, що, як кожна любов по перепросинах, була ще ніжніша і сердечніша. Ориська притягнула до себе Дарку:

— Як ти не гніваєшся на мене… як ти дійсно мене любиш… то поцілуй мене, Дарцю.

Дарка схопила Орисьчину голову в свої руки й поцілувала її кілька разів у губи й очі. Зовсім так, як старші цілують дітей: зібравши все личко дитини у свої долоні, вони не цілують його, а п'ють, ніби джерельну воду.

Не цілуючи вже, пригорнула Дарка Ориську ще раз до своїх грудей, бо в цю мить вколола її в саме серце туга за хатою. Ориська чогось видалась їй і мамою, і хатою, і Веренчанкою, і Данком.

XIV

Майже перед самим від'їздом надходить лист від мами і тата. Тато писав, що надсилають рівночасно з листом гроші за квартиру і на поїзд, що з дому вже ніхто не приїде цього місяця, бо й так Дарка за кілька днів буде вдома. Дарка нехай розвідається, коли їде Ориська і Стефко (татко добрий, — думає Дарка, — дуже добрий, але він нічого не розуміє. Мама, напевно, додала б до Стефка й Ориськи ще й Данка!) і нехай їде разом з ними. Найкраще дати заздалегідь Стефкові гроші на білет. Нехай він купить Дарці білет і переховує його в себе. На "Дарчиній

голові" має бути хіба одна валіза. В поїзді краще не пхатися до вікна. Можуть натопити в вагонах, а тоді можна дістати катар. Нехай діти не забудуть купити собі свічки на дорогу, бо це дуже неприємно — їздити впотемки... На станції у Веренчанці, напевно, буде хтось з дому чекати на Дарку.

Мама... як же ж мама знає, що для "дитини на станції" найважніше! Мама дуже радіє, що побачить свою доню. Та ж мама вже шостий місяць не бачила своєї "панни". Напевно, вона вже десь змарніла! Мама така "стара", а зачеркує дні в календарі до п'ятого січня, мов школяр. Хоч через того малого ціпендрака вся хата пішла горі дном. Може (коби тільки Славочка дозволила на це!), мама навіть на станцію по доню вийде. Нехай доня, коли буде їхати додому, одягне гімназійну шапочку (хіба б дуже великий мороз був, тоді треба на вуха натягнути білу вовняну), щоб у селі всі бачили, що то не хто-небудь, а гімназистка з четвертої класи приїхала на свята додому. Чи Дарчик знає, що ще пів року, і Дарка буде вже в "вищій" гімназії?

Ну, але мрії на потім. Тепер треба вважати, щоб не забути забрати додому всі літні панчішки, майточки і літні суконки. Ту, з рижками, і ту, в сині горошки. Мама дома все гарно випере, поцирує, випрасує, і навесні Дарка все, як знайде.

"Навесні", — здригається Дарка. — Прецінь вона тоді й так не ходитиме до школи. Мама ще щось пише про якісь гіркі мигдалі і про ще щось, що Дарка має купити й привезти до хати, але Дарка не дочитує вже маминого листа, ховає кудись у найменше вживану книжку, щоб тільки якнайдалі відігнати від себе думку-змору, що вона навесні не ходитиме вже до гімназії...

Про все інше думати, всім іншим займатися — тільки цю думку віддалити бодай на хвилинку, хоч на час Різдва, з пам'яти.

Тепер вона думає про те, як би їй зустрітися з Данком. Заплющує очі на те, що її серце вже звугліло від туги за ним. Не хоче про себе думати. Коли б можна так, то найкраще хотіла б забути, на якийсь час забути, що вона загалом живе. Тепер їй треба зустрітися з Данком тому, що так наказав Циганюк (не думати… не думати про цю зустріч коло Музичного інституту).

І Дарка останньої години (Боже, ще ця справа з Ориською і класою, коли Дарка полагодить її?) навмисне довго одягає шапочку до шибки вікна, навмисне не може позбирати своїх книжок, щоб тільки Лідці надоїло чекати на неї і вона могла сама вийти з класи. І Лідці надоїдає (від кого Дарка чула таке порівняння "терпеливий, як дзеркало"?) чекати. Нарешті. Дарка кидається вниз (у хлопців кілька хвилин згодом дзвонить дзвінок) і зараз же при вході чекає на Данка. Ось і він. Його високі, як жердка, плечі просуваються між сині плащі і барвисті дівочі шапочки. Почавши від шостої, з хлопцями ходять дівчата-приватистки. Їм не хочеться носити обов'язкових одностроїв. У входовій брамі Дарка замалим не губить Данка, але на вулиці знову відшукує його. Та… Данко не йде сам, а в товаристві двох товаришів. Дарка безсоромно підбігає за ним: чей… чей… оглянеться він, запримітить її і — відлучиться якось від тих хлопчиськів. Але вони марширують всі три і сміються так, як тільки хлопці вміють сміятися на порозі свого дозрівання: безсоромно і багатомовно. По сміху штовхають себе для кращого порозуміння в лікті і далі марширують. І знов Дарка підбігає за ними. Раптом хтось зупиняє її за комір плаща. Точнісінько за комір.

— Ти куди так біжиш?

— Орисько. Я мушу з Данком про щось поговорити… конче… Чернівці зробили з Ориськи справжню даму.

— То чому не попросиш його?

І, не допитуючись Дарчиної згоди, вона енергійно йде кілька кроків і вже стоїть коло Данка. Данко зразу відправляє товаришів. По грі його лиця можна пізнати, що йому приємна ця зачіпка. Ориська про щось повідомляє його, махає рукою "до побачення" і відходить. Данко обертається до Дарки з іншим обличчям.

— Ах, це ти, — в його голосі стільки розчарування, що Дарка готова завернути без слова. Але хіба ж вона для себе оце зачепила його? (Мовчи, серце, мовчи!!).

Надворі знялася ні звідки, ні звідти така хуга, що з ніг валить. Від цього морозного вітру Данкове обличчя якось стяглося, ніс напучнявів від фіолетової морозної поволоки. Данкове прекрасне лице стало якимсь негарним, жалюгідним, але тим ріднішим, тим ближчим.

— Це ти? — ніби усвідомлює собі своє розчарування Данко, але в ту саму мить перемагає в ньому добре вихований хлопець. — Ти знаєш, я думав десь цими днями сам зайти до тебе… хотів тебе спитатися, коли ти додому їдеш? В суботу ввечір чи, може, ранішнім недільним? Наша вся братія (Дарка не знає, хто тепер в нього "наші") їде в суботу… їдь і ти…

Це не прохання. Не треба себе дурити, що йому залежить, дуже, смертельно залежить на цьому, щоб вона їхала разом з ним. Ні, це просто та чемність, що каже незнайомим людям робити собі взаємно місце в купе: "Будь ласка, може, присядете, ми посунемося".

Хоч Дарка уявляє собі, як це, мабуть, приємно стояти з кимсь милим біля вікна у вагоні, прохухувати віконечко в шибці і дивитись на танець червоних іскор в пітьмі. А поїзд туркотить… і щоб почути слово, треба нахиляти голову до голови.

— Я теж поїду в суботу…

— Ти мала мені щось сказати? — пригадує собі раптом Данко. І це раптовне питання вириває від Дарки відповідь, яка лякає навіть Дарку:

— З ким ти повертався минулого понеділка з музики?

Як же це сталося, що вона спитала саме про те, про що не хотіла, про що заприсягла собі ніколи не згадувати?

Данко мусить задуматися так, якби не проводжав він Лучіки щопонеділка і четверга.

— Минулого понеділка? Ах, я проводжав панну Джорджеску додому… цю, що грає зі мною в дуеті.

Дарка відчуває, що він волів би не торкатися цієї справи. Відчуває і те, що вона мусить, саме мусить про цю Лучіку поговорити, хоч кожне питання і кожна відповідь болять її так, мовби хтось розрізував волоконця її серця.

— Вона сама просила, щоб ти проводжав її додому?

Данко навіть у цьому перехресному вогні Дарчиних запитань не забуває про своє добре виховання.

— Що знов? Хіба годиться, щоб дівчина сама просила хлопця?

Дарка думає: "Мені колись хіба серце трісне від цієї його безсоромної правдомовности. Міг би хоч трохи серця мати і хоч дрібочку збрехати мені!"

— Данку, а чого ти її проводжав додому? Не було ще ані темно, ані пізно…

Данко жмурить очі від сміху, що вже трясе ним:

— Звідки ти можеш, Дарцю, знати? Може, було темно й пізно? — але вмить каже по-людяному:

— Вона така весела, оця "домнішора" Лучіка! Її всі елеви[57] з інституту хочуть проводжати, але вона не хоче з ким-небудь іти.

Коли б не ця болюча Данкова правдомовність, ці слова можна б прийняти за чванькуватість, але, на жаль, воно напевно так.

— Даночку, я прошу тебе… я не хочу… — але сором, дошкульний сором стулює Дарці уста, а коли вона знов відчиняє їх, то вони вже щось зовсім інше говорять:

— Ти не повинен з нею ходити! Це сором, що ти з нею ходиш! Прецінь вона… румунка!

Данко підносить брови вгору, і від цього ніби розширюються його зіниці:

— І що з того, що вона румунка?

Як? Оцей найсильніший, остаточний аргумент, що мав Данка переконати, засоромити, протверезити з цієї небезпечної симпатії до дочки префекта, відскакує від його свідомости, мов горох від стіни?

— Румуни — наші вороги — знаєш "чому"… — сягає по-останнє Дарка, але це виходить якось завчено, ніби ці слова Дарка позичила в когось. Данкові смішно з цього:

— О, можеш бути певна, Дарцю, що Лучіка не є моїм ворогом! Ха! ха! Лучіка — мій "ворог"! Що ти говориш, Дарцю! Знай, що в них жінки не

пхають носа в політику. Вони займаються тільки тим, що належить до жінки… Так, вони стараються бути гарні, елегантні, ведуть дім, бавляться… коли б ти знала, як румунські дами з товариства вміють пити вино! За таких "ворогів" можеш цілком спокійна бути! Чекай, — пригадує собі щось він. — А може, моя маленька "наречена" заздрісна?

Вражена гордість витрискує, мов водограєм:

— Я заздрісна? До кого? До цієї румунки, що буде колись така, як її мама, як вони всі… тільки коло печі вигріватись! До цієї кітки мала б бути заздрісна? До цієї… "мальованки"?

— Зате моя Дарця вчепить собі шаблю до боку і піде за Україну воювати!

— Данку! — скрикує Дарка. — Як ти смієш сміятися з цього?

Данко з якимсь непорозумінням глянув на неї: з чого сміятися? Бере Дарку за руку, щоб оправдатися, вияснити, що він не мав на думці її вразити, але Дарка вириває свою руку, майже викручує нею, щоб тільки звільнитися від нього:

— Пусти… пусти… мене… Ти нічого не знаєш… ти не знаєш, що діється… Іди собі Данку… іди собі тепер… ми поговоримо про все дома… у Веренчанці.

— Як хочеш… я скажу тобі тільки те, що ти стаєш неможлива… і з цим треба раз скінчити.

Знизує плечима, скидає кашкет і відходить.

Він сказав, що треба скінчити? Він таке сказав?

І несподівано звідкись мінливий вогник надії: ця балачка у Веренчанці, ніде, тільки в "їх" Веренчанці, може ще багато на краще змінити!

XV

Все сталося буква в букву, як бажав собі тато: Дарка дала Підгірському гроші на квиток і доручила сховати його разом із своїм і Орисьчиним. Гірких мигдалів і рому мамі не купила. Забула. Зовсім забула. Хіба мало має на голові? Нагадала собі про це в останній хвилині перед від'їздом, коли при пакуванні випав мамин лист з книжки. Пані потішила її, що мигдалі можна замінити серединками із сливкових кісток. Рому буде можна і в Веренчанці дістати. Хіба немає там корчми?

Стефко Підгірський заїхав по Дарку саночками під саму кам'яницю. Був уже пізній вечір. Голови ліхтарень та скісні пасма жовто-гарячого світла з виставових шиб просвічували людям доріжки на тротуарах. Десь угорі, як благословення, спускались на землю невпійманими промінчиками зорі. Задзеленькотіли дзвіночки, й санки тільки посунулись по гладкій дорозі. Дарка заплющила очі: отак линути під музику цих дзвіночків і не мати на серці ані двійки, ані маминих сліз, ані свого осиротілого майбутнього.

Ориська всю дорогу до двірця молола щось безнастанно язиком. Стефко поводився тихенько, мов його між ними не було. Дарка відчинила очі і вперше за їх приязнь і знайомство глянула Стефкові просто у вічі (сидів навпроти неї та Ориськи на лавочці): як багато десь це чоло передумало, як багато ці очі перетерпіли з того часу, як Ляля Данилюк виїхала до Відня!

На двірець приїхали за сім хвилин до від'їзду поїзда. Як входили до вагону, надлетів з валізкою й високо піднятим коміром Данко.

— Дан, — зачепив його Стефко: — "Веренчанка" їде в цьому вагоні!

— Я пересяду до вас хіба пізніше, бо до Кіцманя матиму товариство!

Ориська подивилася пильно на Дарку. Хотіла про щось спитати, але, мабуть, вразило її Дарчине нещасливе обличчя, бо тільки шепнула із сердечним співчуттям:

— Не бери собі так до серця, Дарцю... він тільки тобі навмисне так робить! А ти знаєш, що кого любиться, тому завжди хочеться трохи дошкулити.

— Ой, Орисю!

Поїзд туркотів, і летіли десь, мабуть, іскри з паровоза. Тільки не було з ким прохухувати в замерзлій шибці віконечка й подивляти їх крутий танець. Як поїзд рушив із станції Кіцмань, до вагону, що в ньому їхала Дарка, ніхто не пересів.

У Веренчанці чекали на Дарку: тато, мама і свої коні. Мама видалась Дарці якась така відмолоджена, така свіжа, що вона кинулася їй на шию, щоб тільки вицілувати це молоде, як у дівчинки, гарне личко.

— Мамціка мене з'їсть, як про щось довідається!

— Що таке, Дарчику? — вже стривожилася мама.

— Ви знаєте, я не купила ані мигдалів, ані рому!

— Дурниця! — засміялася мати, що була, видно, на гірше приготована. — А з татком чому ти не привітаєшся?

— Ах, правда!

Татко стояв збоку з батогом.

— Я маю вам, татусю, так багато розповідати, — притулилася Дарка до рапавого таткового лиця.

— Дитино моя! — і татко поцілував ще раз Дарку в чоло.

Вдома світилося аж у двох кімнатах. Це безсумнівно — на Дарчину честь. Бабуня не могла вийти проти Дарки навіть тоді, коли санки заїхали під хату. Зате, коли Дарка проходила повз вікно, бабуня підняла вгору до вікна велику, в синій перинці до пах ляльку. Перше, що смикнуло Дарку за всі мотузки серця, це те, що Славочка при ближчій зустрічі показалася гарна, як мальований янголик. Дарка заговорила до неї, і цей малий янголик посміхнувся. Так вони при першій зустрічі признали себе рідними сестрами й визнали собі взаємну любов.

Але за хвилину той янголик починає кривити свої беззубі устонька, ніби настроює їх до щораз більшого плачу. Врешті той плач переходить у вереск, і всі — мама, бабуня, Гафія — навіть забувають про Дарку і всі "кудкудакають" коло Славочки. Татко розпрягає коні, і Дарка стоїть сама, неначе зайва в цій хаті. Навіщо її тут? Хто нею займається? Кому в голові, що вона приїхала із школи додому, де не була більше, як пів року? О, яка вона дурна, Дарка, уявляючи собі, що тут її чекають, що всі будуть навипередки розпитувати її?

Вкінці Славочка, втомлена плачем, випила своє молочко і пішла спати.

Тепер мама пригадала собі, що приїхала додому її старша доня.

— Як тобі там на станції, моя донечко? По твоїх личках не видно, щоб тобі там погано було. А як там з свідоцтвом? Буде двійка?

Тато не зрозумів маминого жартівливого тону (мама жартує собі, а це — правда, страшна правда!!) і скипів:

— Що ти говориш? Наша Дарка — і двійка! Також щось! Та ж я був на останній конференції ("Саме перед самою пригодою з Мігалаке", — пригадує собі Дарка).

— Та ж професор Спілий не мав для неї слів похвали! Правда, наша доня ніколи не була міцна в математиці, а професор Спілий, хоч як хвалив її простолінійний характер, не дав їй кращої оцінки, як "посередньо". Зате з інших предметів, будь ласка: з української — "дуже добре", з природи — "дуже добре", з руханки (жартує собі татко) — "дуже добре", з німецького — "добре", з латини — "посередньо"... Здається мені, не було ще оцінок з фізики, румунської і ще з чогось, чи не з історії... Ти знаєш, — звернувся тато до мами — що оце "дрантя" — всі професори люблять!

Мама відгортає пасмо неслухняного волосся з-над лівого Дарчиного ока:

— Чекай, тату, чекай! Це тільки перший рік так! Доня ще не освоїлася із школою... але я можу з тобою піти об заклад, що до матури вона виб'ється на відмінницю.

("Про чию вони матуру говорять? Та де я буду якусь матуру оглядати?").

— А поки що, — мама робить міну малого пустунчика: — тому що перше свідоцтво в гімназії без двійки, то ти, тату, маєш ще цього тижня поїхати до Заставної й купити доні гарні совгани.

Дарці починають палати лиця, мов від міцного поличника, так обманювати своїх батьків! своїх найдорожчих, найкращих під сонцем батьків!

— Ні, мамціку, мені не треба совганів! Направду! Пощо такий видаток? Краще за ці гроші купіть щось Славочці, — намагається облегшити свою совість Дарка.

Мама пригортає щиріше доню до грудей:

— Це гарно, донечко, що ти така добра й ощаджуєш нас. Це тішить маму, що має таку вирозумілу дитину, але скажи сама: чи не скортить тебе побігти на лід? А це вже трішечки не лицює панні з четвертої гімназійної совгатися з хлопчиськами на одній дерев'яній дошці. А щоб ти не думала, що ти в мами вже нічого не значиш, то ходи за мною! — мама тягне Дарку силоміць до другої кімнати, відчиняє шафу і виймає з горішньої полиці пречудовий, як блакить, синій, ручної роботи светер, таку саму шапочку, шалик… навіть такі самі сині рукавиці.

Цього вже забагато. Дарка, замість подяки, падає, хлипаючи, мамі на груди:

— Я не варта, мамціку, вірте мені… Я не варта вашого доброго серця… не гідна того, щоб ви мене так любили!

Ридання вихоплюється з грудей таким стогоном, що з кухні прибігає з ножем від цибулі бабця: що сталося?

Надбігає звідкись Гафія: а гей, що сталося?

Мамі тремтять руки. Вона на миги показує, щоб мовчали. Сама бере Дарку попід пахи і веде до ліжка. Тут знову схоплює Дарку корч спазматичного плачу. Тато береться за голову і, замість щось порадити, бігає від стіни до стіни. Бабуня намочує рушник в оцті, і мама добре стирає ним Дарчині скроні. За якийсь час Дарка зводить на маму свої "мишачі", запухлі від плачу очі:

— Мамціку, прошу забрати лампу, бо я хочу вже спати…

Мама виконує слухняно Дарчине бажання. Дверей, мабуть, з уваги на Дарчині нерви, не зачиняють. З кімнати, де говорять півшепотом, паде до Дарчиної кімнати вузенька смуга світла і голос тата (який же він стурбований!):

— Занадто перемучена дитина!

Бабуня не вміє шептати і говорить зовсім голосно:

— Ти, Климцю, сама винна цьому! Скажу тобі щиро, не хотіла я до цього втручатись, бо не моя це справа, але тепер скажу тобі, що до дитини ніхто не пише таких сентиментальних листів. Дитина і без того вразлива, а ти ще її розчулюєш. Чи писала я щось таке до тебе чи до хлопців, як ви були у місті? Написала: посилаю стільки і стільки на станцію, решту на підметки до черевиків, вчися, бо як буде зле, то тато приїде на твою голову і кінець. І мусите признати, що ви мали здоровіші нерви від Дарці. А чей же ніхто не може сказати, що, може, я не любила своїх дітей. Але моя любов, не гнівайся Климцю, була таки розумніша.

Голос мами обурюється:

— Саме тому, що Дарця вразлива дитина, я повинна бути для неї ніжна, бо всяка шорстка поведінка може довести до катастрофи.

"До якої катастрофи? Що значить "катастрофа"? І Дарка бачить два поїзди, як зударяються, її думки плутаються.

З кутків підходить навшпиньках лукавий сон і обережно кладе Дарку в дуже тепленьку і дуже дрімливу колисочку.

*

Хоч Дарка дістала під ялинку свою мрію — прегарний "штамбух" з розумною головою білого коника, хоч і колядники кожну колядку

закінчували "гречная панна на мнє Дарка" — і Дарка власноручно виносила їм поколядне, то все ж цей Святвечір не мав тої святкової поволоки, що попередні. Славці заманулося зараз за борщем плакати, а потім спати, і все пішло стрімголов. Дарка пішла спати із своїм новеньким пам'ятником і глухим жалем до своєї сестрички за те, що зіпсувала вечір, на який треба було чекати пів року.

На Різдво Данко диригував хором у церкві. Дарка стояла собі з бабунею і татком (мама знову через Славочку залишилася дома) ліворуч від вівтаря, "між панами". Могла так дивитись на Данка без образи для стареньких святих. Ориська обійшла Софійку і станула собі коло Дарки.

— Коли виходитимеш з церкви, то зачекай. Стефко хоче з тобою про щось говорити.

— Зі мною? — здивувалася Дарка.

— Так! — так голосно викрикнула Ориська, що аж о. Підгірський, Орисин тато, відвернув голову від Євангелії і поглядом, повним догани, глянув на Ориську. Вона запізно сховалася за Дарчині плечі, але ще шепнула Дарці на вухо:

— Я вже добре буду матися вдома від татка!

Після відправи Стефко сам відшукав Дарку. Так воно і слід: не вона до нього, але він до неї має справу.

— Ти будеш бачитися з Данком, Дарко? Та що я таке дурне питаю! Певно, що будеш! Я маю до тебе одну просьбу… мені незручно з цим звертатися до Данилюка… Своїм сестрам також не можу сказати цього. Бачиш, я хотів би побажати Лялі у Відні веселих свят. Спитай Данка про її адресу… ніби ти сама хочеш до неї написати… Тільки, прошу тебе, Дарко, не кажи, що це для мене! Добре, Дарко? Коли маю прийти до вас

по адресу? Я хотів би, може, ще сьогодні. Поки листівка дійде до Відня, то вже й по Різдві буде.

Дарка знизує плечима:

— Хіба я знаю, чи я зустріну десь Данка… Сьогодні має приїхати до нас тета… ні, сьогодні неможливо… Знаєш що? Скажи йому, що я завтра о десятій буду на льоду. Ти знаєш, мені татко купив нові совгани!

Стефко не звертає уваги на цю новину, і це ображає Дарку: чи він собі думає, що тільки коло нього має весь світ вертітися?

— Дарко, а може б, ти таки сьогодні зустрілася з Данком?

— Ні. Я вже сказала, що сьогодні неможливо, — каже на злість Стефкові, який знає тільки себе і свою Лялю (Ех, дурний хлопчище! Вона там, у Відні, якраз пам'ятає за нього!).

XVI

Вранці Дарка прокинулася з чимось терпким в устах. Пізно поза північ роз'їхалися гості, і голова тепер тяжіла на карку, мов дороблена.

На поруччі крісла, замість мундирка, висить по-домашньому "шляфрочок". Так, це "дома": можна вставати о дев'ятій, надягати на нічну сорочку шляфрочок і ходити "голландськими" ногами по хаті у великих старих капцях. У кімнаті нема нікого. Татко, запевно, спить ще, а "жіноцтво" — в кухні, мабуть, Славочку купає, бо чути звідти плюскіт води і приговори: "А хто то буде робити купці-кіпці? Ой, мої гостоньки-ростоньки… Ой так… так… дитина хоче розпростерти ніженьки…"

Щось, ніби заздрість, легенько вкололо Дарку в серце: чи вони так цілий рік панькаються коло цієї Славочки?

Не може чогось тепер піти до кухні й прилучитися до того хороводу, що танцює на честь ясновельможної пані Славки. Тихенько відхиляє двері до кімнати, де спить татко. Татко лежить з закладеними за голову руками, якийсь перевтомлений.

— Дарцю, ходи, до тата!

Ця фраза збереглася ще з тих часів, як Дарці було півтора року. Пізніше це саме "ходи до тата" означало приходити до татового ліжка із псом Циганом у неділі та свята, ставати навколішки коло татового ліжка з головою на його грудях. Потім Циган по-старівся, а Дарка підросла. Вона стала ледаща і спала у свята найдовше за всіх.

І тепер, хоч не було Цигана і час давно замів дрібненькі дитячі сліди, ця фраза якимсь теплим відгомоном вдарила Дарчине серце.

— Ходи до тата, донечко, і розповідж щось… як тобі в школі, які твої подружки…

Дарка думає: "З яким легким серцем питаєш про це, тату?"

— Мені там добре, татусю, але… приватно вчитись було краще.

Тато гладить поблажливо Дарку по лиці:

— Що ж ти говориш, дитино! Ти ще не звикла до школи, тому тобі так здається… Чекай, колись згадаєш мої слова: шкільні часи будуть найкращі у твоєму житті. Гай… гай… а може, там тепер інший дух панує по школах, як за моїх часів…

Тато задумується.

— Татусю, прошу мені сказати… як це було за таткових часів у школі?

— Подай мені коробку з тютюном. Там, Дарцю, на етажерці… на горішній полиці… там, там, під "Каменярами".

Татко крутить папіроску, потім захлипується її димом:

— По-перше, я ходив ще до німецької гімназії. Дарка робить "великі очі":

— То татко ходив до гімназії?

— А ти не знала цього? А звідки ж би тато знав всі кон'югації і деклінації з латинської граматики?

Дарка чекає. Не зважується запитати батька, чому він не закінчив гімназії. Вважає таке питання за непристойне.

— Це так, — говорить тато за себе і своїх далеких товаришів, — ми були тоді у восьмій класі, перед саміською матурою. Тоді саме йшли вибори до віденського парламенту… Так, рік дев'ятсот перший. Нас попросили галицькі товариші, щоб ми допомогли їм поагітувати по селах за українського кандидата. Роздобули нам мужицький одяг, поперебирали нас… і порозвозили по селах. Гай… гай… коли б ти чула, як твій тато говорив! Капелюхами підкидали вгору ті, що слухали мене. Та, донечко, це були інші часи. Ми тоді мусіли зводити бої за саме слово "український". І знаєш, що мене зрадило?

Дарка затримує віддих.

— Руки. Я мав "панські", дуже випещені, як на мужика, руки… Це впало жандармові в очі, і так, від клубочка до нитки… аж мене і сімох моїх товаришів вигнали з гімназії. Мусиш знати, що тоді учень у восьмій

класі був уже парубок під вусом… В нас були такі, що їх уже з п'ятої класи брали до війська! Гай… гай… ми в ваших роках вміли вже ідеями жити!

Дарка наслуховує, чи не озветься де хоч нотка жалю, хоч відгук каяття за звихнену кар'єру? Може, тепер… з перспективи двадцяти і кілька років тато візьме цей порив за солом'яний вогонь?

— Так, донечко, так колись у нас молодь жила!

Це вже гордість. Ні, це щось більше: це докір сучасній молоді, отій, що до неї належить і Дарка. Докір, що сучасна молодь не вміє жити тим, чим вони колись.

— Татусь… мій коханий… дорогий… єдиний.

Дарка в нестямі від великого захоплення і сердечної, з-під самого серця вдячности обціловує таткове здивоване обличчя, руки, навіть шию.

Та ж сьогодні оцією татковою сповіддю сплило на неї велике визволення! Освітило її, мов сонце, і очистило з усіх провин супроти тата й мами. Хіба ж тато сам не сказав, що діти повинні наслідувати великі вчинки своїх батьків?

Мама буде товкти головою об стіни з горя, що її дитина не кінчатиме шкіл, що дитині цій не суджено п'ятись все вище і вище по драбині кар'єри і добробуту?

— Яка я вдячна вам, тату… яка я дуже вдячна!

Тато підводиться на лікті. Дарка бачить з його піднесених вгору, як дві кочергочки, брів і опущених кутиків уст, що він побоюється за Дарчин розум. Нагадується клопітливе таткове слово в день Дарчиного

приїзду про надмірну її вразливість, і тепер вона думає з радісним сміхом: "Татко готов подумати ще, що я збожеволіла!"

Дарці замало самого священного докору за її безідейність. Їй хочеться ще батьківського благословення на цю справу.

— Татусь… а коли б я зробила щось таке, що всім українцям принесло б честь, але за те мали б мене зі школи вигнати, то… ви сердилися б на мене?

Дарчині очі горять, як у наркотника.

Тато не звик іще брати Дарчинних слів поважно. Все ж йому мила Дарчина мова, бо він пригортає Дарку до своїх грудей:

— Та що ти можеш, крихітко, зробити? Що ми всі тут можемо і значимо?

*

Лід у Веренчанці має форму плетеника. Це порівняння добре для малих дітей. Для Дарки вже це два озерця, сполучені з собою вузьким просмиком. Далі все так, як на оліодруку з минулого сторіччя: високі береги і шувар, гать і млин. Дарка підходить ближче під високий берег і мусить признати, що Данко досить штудерно їздить на совганах. І зараз постановляє: не візьме при Данкові так довго совганів, аж не навчиться так їздити, як він. Данко зробив кілька дійно королівських луків на Дарчин привіт і в совганах видряпався на берег:

— О, ти маєш нові совгани? — його рука була гаряча. — Ти їх не гострила, правда? Коли так, то навіть нема що взувати… лід тут нідочого!..

"Слава Богу", — тішиться Дарка.

— Хочеш, може, по льоду пройтися? — прищурює Данко очі від ясного снігу та сонця.

— По льоду? Ні… ходім краще берегом повз шевця! Данко нерадо розкручує свої совгани:

— Ти мала мені щось важне сказати, — якось зухвало починає Данко.

— Я хотіла б знати, що Ляля з Відня пише, і ще хотіла попросити в тебе її адресу.

Данко перекладає зуби язиком. Дивиться так хвилинку на Дарку, потім питає дуже протяжно:

— То це те "важне", що заради нього я мав сьогодні аж сюди прийти?

Дарка червоніє:

— Ні! Адже про Лялину адресу я могла спитати тебе ще в Чернівцях.

Тепер Данко бачить, що його самопевність трохи за широко простягла крила:

— Ляля? Ляля задоволена… Її адреса: Відень, Зайзґассе, п'ятнадцять, партер, бай фрау Гезе. Вона підготовляється тепер до самостійного концерту. Ти знаєш, що вона вже плутає в пам'яті Улянича із Славком Празьким?

— Ах, так! — вирівається в Дарки оклик співчуття для Стефкового закоханого серця. І знову чекає.

— Дівчата завжди мають дуже коротку пам'ять, — філософує Данко. Дарка не розуміє, до чого він прикладає цю думку. Тоді, за своєю звичкою, перехиляє голову на один бік і питається:

— Циганюк не приїде на свята трохи до Веренчанки?

Дарка лякається цієї підозри, а потім нагло спалахує радістю: "Господи, це ж ніщо інше, тільки заздрість, звичайна заздрість закоханих..."

— Даночку, ти думаєш...

Данко віддуває презирливо губи, але тому, що вони в нього тонкі, в цій Гримасі виходять зовсім, як дзьобик пташки:

— Я нічого не думаю... ходиш собі з Циганюком, ну й ходи... це ж твоя справа! Що ти мала мені важливе сказати?

Дарка стежить за слідами якихось великих чобіт понад берегом ставу, схиляє голову так низько, що борода із грудьми творить одну лінію.

"Він мене вже не любить", — дуже обережно, щоб не зранити занадто свого серця, приміщує цю вістку у своїй свідомості.

— Дарцю, чому це ти нічого не говориш? Я чекаю на те твоє "важливе", — Данко починає вже нетерпеливитись. І Дарка говорить без вступу:

— Ти знаєш, що має приїхати до Чернівців міністр, і наша гімназія збирається його також вітати. Ти знаєш про це. Але наша гімназія не буде його вітати, — говорить таким наказним тоном Дарка, щоб зразу наставити Данка на цю справу, як на щось, що неминуче повинно статись, від чого, як від смерти, не може бути викруту.

— Ціла гімназія, всі наші учні та учениці виступлять проти цього концерту, — і сама не розуміє Дарка, що вона говорить про щось, чого ще немає, — всі як один, навіть найбільші боягузи пристали до нас… тільки про тебе одного говорять, як про непевного… Чи не сором це для цілої Веренчанки? Ти знаєш, як мені це сказали, то я не хотіла вірити… не могло мені в голові поміститися, щоб ти… ти…

Вона ще сильно під вражінням розмови з татом, ще свіжо кривавить її сердечна рана, і вона хоче зразу забагато передати йому думок. Данко не розуміє її хвилювання.

— Я ж казав уже "твоєму" Циганюкові, що з цим виступом товаришів не погоджуюся. Ти несправедливо хотіла назвати мене боягузом. Я не боягуз. Можеш повірити мені. Я тільки маю таке переконання, що цього непотрібно, бо це ще більше пошкодить нашій гімназії, ніж допоможе. Чого я маю бути нещирий? Я бачу, що ти дуже перейнялася цією справою… але щодо мене, я нічого не пораджу — це є проти моїх переконань, і я таки не погоджуюся з вами всіма. Зрештою, правду сказати, не я сам один, як ти кажеш, — таких, що думають так, як і я, є більше, Дарцю.

Раптом звідкись родиться в Дарчиній голові переконання, що весь її запал, вся її віра, всі незабутні таткові слова, ба, навіть весь успіх справи обернеться внівець, коли Данко не змінить своєї думки. Справді, аж долоні сверблять, щоб схопити його за комір і трясти ним, трясти аж до безтями і кричати над самим вухом: "Як ти можеш цього не розуміти?"

Дарка обертається до Данка повним лицем, аж труситься від хвилювання:

— Як ти можеш таке говорити? Як ти можеш не розуміти, що так конче треба зробити? Адже ж ми мусимо, щоб навіть нас на сто вітрів з гімназії прогнали, ми мусимо показати румунам, що ми їх не хочемо, не любимо і ніколи, ніколи не будемо любити їх, як панів на Буковині!

Ці слова з самого серця майже не роблять на Данка ніякого враження. Він дивиться на це, як на якусь гру. Тоді Дарка попадає в якийсь стан екстазу і починає піднесеним, аж образливим тоном кричати:

— Так, ясно... ти не можеш цього зрозуміти... ясно, бо який з тебе українець? Дома у вас говориться по-німецьки... не заперечуй, я знаю! Сестра твоя навіть добре говорити по-українськи не вміє... Тебе оплутала румунка! Так! Так! Шкода, що хвалишся завжди своєю гордістю... а тепер сам бігаєш за цією румункою, як цуценя! Так! Так! Усі це знають і сміються з тебе, сміються з такого дуже "гордого", неприступного Данилюка, якого дочка префекта взяла під ноги, і тепер, коли ти не пристанеш до товаришів, то щоб ти знав, всі, навіть я, так, я також буду всім розповідати, що ти заради дівчини зрадив товаришів. Можеш не приставати до нас... Пан префект Джорджеску, напевно, постарається, щоб тебе прийняли до румунської школи...

— Чекай, Дарко! — Данко намагається вдержати рівновагу, але голос у нього вже хрипкий, — не говори так багато. Скажи мені щиро, але зовсім щиро: направду говорять, що я не хочу приставати до вас через дівчину?

Кохані, єдині на світі очі, такі стурбовані, такі сполохані, що Дарка примушена дивитись собі на носики черевиків, щоб при сонці і людях не впасти йому з плачем на груди і не сказати: "Я все це видумала, коханий... Ніхто не думає про тебе аж так погано".

Та хіба татусь не пожертвував для такої самої справи своєю кар'єрою! І тому вона також мусить бути тверда:

— Так, це правда. Це говорять про тебе, і тому мені такий сором за тебе.

Данко підносить голову.

— Від кого ти чула таке про мене? Хто тобі казав? Дарко, я не пущу цього плазом! Я тобі кажу!

Дарка знов коло нього добрим янголом:

— Чи добре буде, як ти зробиш цю справу голосною? Зараз розійдеться по гімназії "слава", що ти бешкетничаєш за дівчину, та ще й румунку. Найкраще буде, як ти без крику скажеш Циганюкові, що… ти вже не будеш грати в оркестрі… Скажи сам: чи не краще, хоч би й з гімназії вилетіти, ніж щоб на тебе всі пальцем показували?

Данко притихає. Його лице в якомусь корчі задуми. Так ідуть вони аж "коло шевця". Дарка сама завертає, бо його задума понесла б хіба на край села.

Врешті Данко каже:

— Може, ти й маєш рацію, що не треба розголошувати цієї справи… Але я сам до Циганюка не піду. Коли він ще раз звернеться до мене з цією справою… то я, як треба буде, не гратиму в оркестрі. Невелике нещастя, коли закінчу гімназію у Відні. По-німецьки я говорю так добре, як і по-українськи… Чи ти… таки не хочеш мені сказати, хто таке говорив про мене? Знаю, що я не можу тебе примусити, щоб ти мені сказала… Ти вже більше тримаєш з Циганюком, як зі мною… Воно інакше й не може бути. Я тобі щось скажу, Дарко (вже не "Дарцю"), я не сміюся… вперше мені щось таке здається… що дійсно… я розумію, чому тобі Циганюк більше за мене подобається. Хто знає, може навіть так краще для тебе…

Як? Він каже, що так "краще для неї"? Уста мимоволі починають в неї тремтіти, і вона мусить схилитись за грудкою снігу, щоб Данко не догадався про те, що діється в її серці.

Данко думає ще про Лучіку.

— А щодо тої румунки, то вони дійсно смішні! Що це все має спільного з їх бунтом? Певно, що мені дуже залежить на тому, щоб мене не вважали зрадником. Я можу навіть при самому міністрі сказати, що мені не хочеться грати на його честь, але при чому ж тут ця Богу духа винна дівчина? Цього я, бігме, не розумію!

Зате Дарка дуже добре розуміє. Аж тепер розуміє "зовсім певно", що в його серці вона програла останню ставку. І їй тепер уже однаково, як людині, що програє все своє майно.

— Бо ми загалом не повинні дружити з гнобителями… ніде і ніколи. Наші дівчата не повинні ходити з румунами, а хлопці з румунками, бо привикаємо до них, привикаємо до їх мови, а потім… уже відчуваємо симпатію до цілого їх народу… — повторює вона все те, що навчив її Орест Циганюк, і тому це все не виходить таке природне, як вона відчуває.

— Ти знаєш, що я тепер добре живу з Циганюком… і я не заздрісна за цю якусь Лучіку, але я тебе також прошу, дай собі спокій з цією румункою!

І сама не знає, звідки в неї сили ще на одну, найвищу жертву для нього:

— Є одна дуже гарна дівчина… українка… вона тебе любить нишком. Як хочеш, то я познайомлю тебе з нею.

Данкове лице вкривається поволокою якогось незрозумілого для Дарки суму:

— Ти добра дівчина, Дарко, але пощо мені знайомитись з тією дівчиною? З Лучікою (вперше назвав її тільки по йменні), я ще не женюся, і хто знає, чи загалом колись оженюся… Я тобі кажу: роблю це для товаришів, може, навіть проти свого переконання, виступаю з

оркестру, але до моїх приватних, чисто особистих справ я також не дозволю нікому втручатись! Зрештою, ти вже настільки знаєш мене, щоб повірити, що так буде, як я говорю.

Так. Настільки вже знає його. А коли ще не знала, то сьогодні пізнала його до останньої межі.

"Він для мене не відцурався б, — думає, мов про якусь казку дуже давніх днів, — так своїх товаришів, як це робить для неї… Ніколи не любив він мене так, як її! Ніколи!!"

— Я вже хіба піду, Данку, — пробує навіть посміхнутися.

— Коли хочеш, то я проведу тебе трохи…

Цього вже забагато на сьогодні.

— Дякую тобі, але я хочу сама йти… Я не кажу, — не дивись так на мене, Данку! — що я не хочу з тобою йти… хочу тільки бути сама…

Краще б сказати йому ясніше: "Залиши мене саму з моїм болем. Не бачиш, як мене дуже болить це все?"

— Да буде воля твоя, — каже Данко поважним, біблійним тоном.

Руку, яку подає йому Дарка на прощання, він тримає міцно та довго у своїй долоні, потім, мов би після надуми, підносить її до уст. В цьому такому глибокому і водночас такому безпристрасному поцілунку є щось з прохання пробачити і бажання попрощатись.

Дарка хотіла б тікати від цього місця і цього хлопця, але ноги її ступають по снігу важко й поволі.

"Аж тепер вже все неповоротно скінчилося. Але чому я не плачу? Чому я не кричу?"

Боїться сама цієї закам'янілої тиші свого серця. Тільки на плечах і в грудях осідає щось важке так, що вона примушена часто зупинятись, щоб відпочити й набрати віддиху.

— Хоч татко і не закінчив гімназії, хоч він, сердешний, мусів піти на найчорніший хліб у світі, то я все ж таки… дорожче заплатила, як він, за цю нашу Україну.

XVII

Життя оре своїм невблаганним плугом чорні, сирі дні, й нема іншої ради, як іти за цим плугом та ще й приспівувати.

Доводилось радіти совганами, примірювати їх кілька разів у хаті й мерщій бігти на лід, щоб своєю байдужістю не засмутити батька і матері. І так у всьому. Підійме Славочка ніжку до ротика — треба плескати в долоні і сміятися з цього. Прийде бабуня знадвору й задріботить по хаті від морозу — треба й собі тупотіти з бабунею.

В хаті о. Підгірського, де Дарка щоденний гість, вибухає подія і своїми відламками ранить тих, що найближче до неї. Отець Підгірський за ніяку ціну не хоче віддати Ориську до румунської гімназії. Мама, з сивавим від чола волоссям і нерішучим, дитячим носиком, плаче. Їй гірко бачити свою дитину у шкільному році дома за пір'ям чи вишивкою. Тим більше боляче, що її розум не збагне, чому Ориська не може кінчати румунської школи. Чому? Від цього ж вона ще не стане румункою. Але лагідний завжди о. Підгірський стоїть твердо на своєму: з яким лицем він показався би до Чернівців між своїх? Ні, хай ліпше Ориська так довго сидить дома, доки Мігалаке не піде з української гімназії. Ориська чіпається Дарчиної шиї:

— Я хіба збожеволію з туги, як ти від'їдеш…

Дарка гладить рукою Орисьчине горіхове волосся і потішає її:

— Нічого… нічого… незабаром і я також приїду до Веренчанки і вже не поїду звідси.

Останнього дня перед від'їздом надійшла заблукана, спізнена листівка від Івонка. Галузка сосни з одною-однісінькою заплаканою свічечкою. Листівка вимучена, з багатьма слідами брудних рук… Може, тому Дарка зустріла її тепло, як зустрічається втомленого мандрівника. Здавалося їй, що дала б багато, коли б… могла полюбити Івонка, але вмить спохватилася, що цього ніколи не буде. Не знала Дарка, як і коли це сталося, що тільки недавно викинула брудну білизну з валізки, а тепер вкладає свіжу, ще з запахом мила і від'їжджає вже з дому. Мама поклала в пергаміновому папері поверх білизни кусник торта. Це мало ще бодай якийсь час нагадувати донечці хату і трохи присолодити гірку тугу за нею.

"Я не смію плакати при прощанні… Мушу бути мужня… бо інакше"… — щипала себе Дарка і трималася мужньо, поки мама не простягла до неї свої руки і не сказала:

— Бувай здорова, донечко!

Дарка не плакала. Справді не плакала. Вона тільки оповила маму своїми руками, як ссавцями, втиснула лице в мамину шию і з острахом, якого ніхто не розумів, просилася:

— Мамціку… не пускайте від себе. Мамціку… не веліть мені їхати.

Мама розридалася вголос, притулила ще щільніше Дарку до себе і сказала в зворушенні, що не пустить своєї дитини від себе. Нічого не допомагали таткові несміливі перестроги і просьби або погрози. Аж

бабуся розвела їх міцною рукою. Маму вона виштовхнула до Славчиної кімнатки, а тато заніс Дарку на руках на сани.

На двірці чекала на Дарку Домка, наймичка о. Підгірського. Вона впхала Дарці в руку записочку. Оріська писала дрібненько:

"Бажаю тобі всього найкращого і прошу тебе, не гнівайся, що я не вийшла тебе проводжати. Але з жалю, що ти їдеш до школи я, мабуть, кинулася б під поїзд. Вітай від мене всіх подруг і напиши, хто з професорів буде питати за мною. Па, Дарцю. Цілую тебе дуже-дуже, твоя О. П.".

Надійшов Данко та Стефко Підгірський. Треба було попрощатись з батьком. Спокійно закинула таткові руки на шию, спокійно прийняла та віддала поцілунок. Може, до татка не було в неї такої ніжної сердечности, як до мами. Є думки, що з ними мусить Дарка ховатись перед мамою, мов з поганим учинком.

Поїзд ухнув, мов парубок напідпитку, і татко збирався вже відходити, як Дарка закинула йому ще раз руки на шию, притулила своє личко до нього і сказала ще останнє:

— Татусь!

Батько зупинився трохи здивовано. Може, він сподівався, що вона має йому щось важливіше сказати? Та якось так склалося, що в те одне слово змістилося все важливе, болюче й надійне. Данко підійшов до Дарки (він теж не міг ще призвичаїтись до того, що Дарка йому чужа):

— Ідемо, Дарцю, бо поїзд втече нам з-перед носа! — вхопив Дарчину валізку і помістив зверху на своїй. Дарка замахала до татка крізь шибку вагона, поїзд клацнув і покотився.

Данко примістив Дарку на найкращому місці — біля вікна, а сам вийшов із Стефком на коридор. Дарка чула тільки їх сміх, безтурботний і свавільний. В Кіцмані всіло багато учнів. Попереду продирався з пакунками, мов перекупка з кошиками, Данків товариш Кудла.

— Сервус, колєґо! — зрадів Данко. Кудла відхилив двері до Дарчиного купе. — В останньому вагоні їде ваша подруга Косован... Тут стоїть сім хвилин, коли хочете...

— Ні, дякую.

Дарка нічого, ані нікого не хоче. Данко нахилив шию до Дарки:

— Дарцю, вважай на мою валізку, бо я йду з товаришем шукати місця.

Дарка зітхнула, мовби її щось заболіло, хоч усі болі та радощі, зв'язані з Данком, і так були вже за рогачкою.

За якийсь час притемніло в вагонах. Міст на Пруті пригадував подоріжнім, що вже пора знімати клунки з полиць. Дарка виглянула до другого купе:

— Данку!

Данко ще не наговорився.

— Я зараз поможу тобі зняти валізку, бо ми з Кудлою їдемо трамваєм!

"Вже краще Кудла, як Лучіка", — подумала механічно. Підняла високо комір плаща. З відчинених дверей вагону била їдка мряка. Чернівці вийшли назустріч подорожнім яскравим, великоміським

світлом. Люди і назви залізничних контор зарисувались на двірці зовсім виразно. Серце в грудях боліло також цілком виразно.

XVIII

Перший день навчання після різдвяних вакацій нагадував собою небуденну гостину. Дівчата вітались довгими, радісними вигуками, всі були раді кожній новій, що ввійшла до класи. Із дому привезли свобідну, родинну атмосферу. Навіть на найбідніших були випрасувані нові або старі мундири з майстерно прихованими цирами. Кожна мала в папері під лавкою "щось із свят". Це теж зміцнювало гостинний настрій. А скільки привезли вони новин! Адже час стояв у цій школі два тижні на місці! Дарка подала подругам до відома, що Ориська Підгірська в цьому році не ходитиме до школи.

Ніхто навіть не пожалкував за цією втратою. Мала Кентнер, якої мозковий апарат не вміє тримати думок, тільки зразу пре їх на лотоки язика, гукнула:

— Добре, що пішла геть!

— Чому Підгірська не буде ходити до школи? — мусіла і цей бік медалі оглянути Лідка. Дарка вдала, що не дочула цього питання. Її відновлена любов до Ориськи страждала від такої байдужности товаришок. Дарка не мала до кого прихилитись: ані Оріховської, ані Стефи не було ще в класі. Лідка обіймала Косованку: розповідали собі щось, сміялися і знову шептали.

Дарка вийшла на коридор. Ох, неправда, що в гаморі легше чекати на когось. Тут застав її сторож: ви часом не знаєте, чи є вже панна Оріховська і панна Попович? Пан директор веліли зараз після дзвінка прийти до них. Попович — це вона. Так. Оріховської ще нема. Може, ще не приїхала, а може, тільки на годину спізнилася. Добре. Зараз після дзвінка вони прийдуть до пана директора.

— Мене й Оріховську чогось кличе директор! — впадає налякана, безголова до класи, забуваючи про те, що в такому складі класи, як тепер, нема ні одної близької душі.

Лідка сміється:

— Але ж ти перестрашена! Чекай, підвищить вам так оплату, як мені та Равлюк! Нас також звав директор до себе. Певно, що так! Ніби, чому ми мусимо більше за вас платити? Але з тебе боягуз!..

Лідка говорить з такою байдужістю, що можна б повірити їй, коли б… не ця багатомовна випадковість… що саме Поповичівну та Оріховську викликають разом!

— Доленько, не покидай мене! — зітхнула Дарка і нишком у куточку перехрестилася.

— Чого учениця бажає собі? — забув директор, що викликав Дарку.

— Я — Попович, пан директор веліли…

Лице директора скривилося, якби хтось йому капнув на кінчик язика оцту. Він глянув на записочку перед собою і спитав:

— А де Оріховська?

— Ще не прийшла. Дівчата говорять, що її поїзд приходить аж о восьмій.

— Ага, могла вчора приїхати. Пане професоре, — звернув директор свою товсту, як у буйвола шию, в другу кімнату. Румун, мов на сцені, тільки чекав цього виклику, щоб вискочити з-за дверей.

— Ось тут ваша учениця, пане професоре, — сказав по-румунськи, а Дарку питав далі по-українськи:

— Чи ви, Попович, знаєте, що маєте погану оцінку з румунської мови, а крім того, лихі обичаї за невідповідну поведінку супроти пана професора?

— Так, — призналася Дарка до гріха, бо не було куди крутити.

— А ваші батьки знають уже про це? — директор завісив одну брову високо над оком, а другу спустив низько так, що вони виглядали, як журавель коло криниці.

— Еге ж, — заговорив своїм голосочком румун, — чи батьки знають, як учениця поводиться тут супроти своїх зверхників?

— Так, — відповіла Дарка самовпевнено, нітрохи не задумуючись над тим, що говорить неправду. Десь під порогом свідомости блимнуло, що тим викрутом вона захищає не тільки себе, але й батьків.

— І, — витягнув директор шию, як кіт до шматка сала на шнурочку, — і що вони на це?

— Що тато й мама на це? — розв'язався румунові язик по-українськи, хоч здавалося, що він кожну нашу тверду шиплячу пильником надпилював.

— Говорили, що ти добре робиш? Наказували не вчитися румунської й не слухати професорів? Га? Може, ще раділи, що ти така велика патріотка, що з румунської двійку маєш?

Директора раптом задряпало щось в горлі, він закашляв і румун урвав. Наче перелякався, щоб директор не захлиснувся.

— Пан професор жартують… Я не думаю, що можуть бути такі батьки, які хвалили б дитину за те, що принесе до хати погану оцінку. Ким є ваш батько, Попович?

— Чи мама також учителька?

— Так, але мамця не вчить.

— Прошу дуже, — бідкався щиро директор, — і такий народний учитель з малою платнею стягується з усіх сил, щоб утримати дочку в гімназії, а ця дочка з вдячности за ці всі труди обрадовує батьків двійкою. Ну, і має батько чим тішитися! І що тут найсумніше! Ви, напевно, не розказали батькам, що самі ви бажали одержати таку оцінку. Я переглядав румунські задачі учениці. Є там одна щоправда "недостатньо", але можна було усно гарно відповісти і таки заробити собі на посередню оцінку. Але коли учениця зухвало, перед цілою класою заявляє, що з румунської мови може і двійку мати, тоді вже і сам Бог не може нічого порадити. І ще одно мене цікавить: я переглядав ваші оцінки з інших предметів і бачу, що Попович — розумна, здібна дівчина. Цікаво, хто підсунув вам такі думки, що румунська мова така маловартна, що з неї можна навіть двійку мати? Бо ж ви самі вже розумієте, що ми живемо в Румунії, є ми румунськими громадянами, і румунська мова в наших школах мусить бути найважливішим предметом. Отже, хто навів вас на цей фальшивий погляд щодо значення румунської мови? Прошу не боятися… я не витягну з цього наслідків! Я хочу тільки знати, хто це такий "розумний"? Отже… хто це говорив, Попович?

Дарці наче б піском в очі сипнув: дійсно, хто це говорив їй, від кого і де вона чула, що румунська мова без граматики і літератури? Хто?

— Учениця не може відразу пригадати собі… Це нічого… — директор оглядається за румуном, а той відразу розуміє, що він тут уже зайвий, і виходить до другої кімнати. Ще й двері зачиняє за собою.

— Прошу сідати, — говорить директор так ввічливо, що Дарка вмить розуміє: бідний директор! Він теж боїться перед цим румуном заговорити тепліше до своєї учениці.

— Прошу сідати, — просить ще раз директор. Дарці якось ніяково сідати перед ним, як перед рівним.

Хоч він і директор, а Дарка тільки учениця, хоч провина по Дарчиній стороні, та він забуває це все. Пам'ятає тільки, що вони обидвоє українці і розмовляють без свідків.

— А що то обіцяли вам батьки за гарне свідоцтво? — питається директор по-батьківськи.

М'який, лагідний тон цієї доброї людини відкриває перед Даркою всю глибину її негідного вчинку супроти батьків. Як сміла вона прийняти подарунки за гарне свідоцтво, коли так напевно, знала, що свідоцтво буде із двійкою? Її напружені, спрацьовані нерви не в силі довше опиратися. Щаслива, що знайшла когось, кому може довірити найболючіше місце у своєму серці, Дарка напівшепотом, напів із плачем признається:

— Прошу пана директора. Татко не знає, що я маю двійку… вони мені стільки подарунків накупили, що я не могла признатись. Але, прошу пана директора, я направду не винна за цю двійку.

— Так!? — порушується директор, аж стілець поскрипує під ним.

— То ви через те не мали відваги признатись батькам до поганої оцінки, щоб не робити їм прикрости? Так? Чи це аж так дуже боліло б батьків? Чи, може, ви боїтеся кари? — хоче все-все знати цей батько — не директор.

І Дарка признається у всьому:

— Мене ніколи дома не карають. Може, навіть не лаяли б мене за це. Тільки мамі було б дуже прикро… і татові.

Директорові робиться жаль Дарчиної мами:

— Гм, можна б ще направити лихо. Я міг би, може, ще якось впросити пана професора, щоб подарував вам таку невідповідну поведінку в класі… гм… А з самого предмету… чи ви з румунської усно добре підготована?

— Я все… все… кожний уступ, кожний віршик знаю, — дуже зраділа Дарка.

Дарка погодилася вже з цим і звикла до думки, як, зрештою, звикаємо до кожного нещастя, коли воно тягнеться довго, що це свідоцтво — останнє в її житті. Але тим упертіше проявляється таке близьке Дарчиній вдачі себелюбство, щоб мати це останнє свідоцтво "чисте". Свідоцтво, коли воно перестає бути перепусткою до вищої класи, піврічне свідоцтво — безвартісне. І це Дарчине останнє свідоцтво теж втратить свою фарбу, і для всіх буде важне тільки те, що Дарка не ходить більше до школи. Ніхто, може, й не спитає про оцінки її останнього свідоцтва. Це Дарка розуміє. А проте — це свідоцтво мусить бути без жодної двійки. Страх, смертельний, білий страх перед маминим докором, що Дарка, мамина дитина, обманула маму, спалює Дарку на вугілля.

Дарка знає і те (Господи, чого то вже не знаємо в тому віці!), що багато дітей оббріхує своїх батьків. Дарка, якби цього конче хотіла, могла б навіть із свого життя пригадати чимало таких випадків, коли то треба було… змалювати мамі трохи інакше ту чи іншу справу, як вона в дійсності була. Але перед самими народинами Славочки виринуло між мамою і Даркою щось таке, що замало сказати спаяло їх між собою — воно відкрило їм жили і змішало разом їхню кров. Є такі хвилини в житті людини, коли серце з серцем зливається так, мов крапля води з своїми

посестрами. І в таку хвилину мама з Даркою присягнули собі одна одну ніколи в житті не обманювати. Ніколи-преніколи. І тому Дарка менше боїться смерти, ніж почути від мами:

— І ти знала заздалегідь про двійку і замовчала про це переді мною? І ти оббріхувала свою маму?

Ніколи не зрозуміє її мама, що ця брехня, що ці муки, які вона перетерпіла — це все було тільки для спокою маминого серця. Дарчине серце не знає дешевих жертв. Не знає половинчатости у своєму захопленні, стриманости — у своєму відданні. Вона хоче такий самий княжий дар кинути на жертвенник справи, як і татко. Якою дешевою ціною є, мабуть, свідоцтво з поганими обичаями та двійкою! Чи ж не мав би права перший-ліпший зробити їй докір, що вона тільки тому дала себе втягнути в цю змову, щоб з честю вийти із своїх двійок? О, Дарка Попович мусить мати право — хоч би довелось його зубами вибороти — сказати тим усім, що питатимуть, чому вона не ходить до школи: "Дивіться! Ось тут моє останнє свідоцтво. Воно бездоганне! Я могла б з ним перейти до вищої класи, але… я жертвувала його і себе для справи!"

Директор, здавалося, передумав щось:

— Гм, можливо, що можна буде ще щось зробити. Але учениця мусить пригадати собі і сказати мені, зрозуміло, тільки мені… хто наговорив вам на румунську державу? Властиво, що румунська мова буцімто маловажна, що з неї українка може навіть двійку мати. Не пригадуєте собі, хто говорив таке? Де ви щось таке чули? Це не мусіло бути в школі. Могло бути і поза школою…

Дарка похнюплює голову: смішний цей директор. Та ж це її татусь назвав румунську мову циганською, без літератури і граматики. Та хіба тільки татусь? Дивно, дійсно дуже дивно, що директор не знає, що всі

такої думки про румунів… Дуже дивно і якось підозріло звідкись приймає вона вістку, що аж тепер не сміє собі нічого "пригадувати".

— Десь я чула щось таке, про що пан директор говорять, але не можу пригадати собі. Ніяк не можу… думаю і не можу.

Може, нарешті скінчаться ці допити. Чого він хоче від неї? З великої прихильности до Дарки позбавити татуся посади? — виповзає з-під Дарчиного серця вузька гадючка підозріння. Тому, що директор мовчить, Дарка підводиться з крісла: отак чкурнути з цієї канцелярії, щоб аж закурилось за нею. Директор знову садовить її в крісло:

— Ви — вільна на цю годину, не кваптеся.

Хтось стукає у двері. Це сторож:

— Панночка Оріховська з четвертої вже є.

— Нехай зачекає в кабінеті.

Дарка зривається мимохіть: Наталка! Хоче одним словом перекинутися з нею, хоч би тільки крізь шибку побачити вираз її обличчя. Дарка не вміє пояснити собі цієї внутрішньої конечности побачити Оріховську, не знає того зачарованого слова, що хотіла б його переловити від неї. В неї тільки замрячене передчуття, що невблаганне, невідкличне нещастя спаде на їх голови без цього порозуміння.

Директор бере Дарку за підборіддя (гадючка під серцем починає сичати: уважай, уважай!):

— Чи ви, Попович, не чули десь про те, що українська гімназія не має брати участи в концерті на честь пана міністра? Не було мови про щось таке в нашій гімназії?

Ще малою дитиною Дарка впала раз з яблуні. Тепер з цілою виразистістю відновилися ці враження: перед очима замиготіли чорно-жовті плями, уся кров що до краплинки з лиця і рук збігла в ноги. Дарка відчула холод, що вдарив на неї від її безкровного лиця. Директор в ту ж мить, мов гачком підхопив Дарчине збентеження:

— Я бачу, що й ви чули про це! Правда, яке дітвацтво! Пан міністер цікавиться станом шкільництва і тим, як ученики вчаться. А не музикою! Га… га… чи це не смішне? Не співати в хорі! Що мені за співаки! Їм здається, що пан міністер був би хоч запримітив, що їх група не співає. Я цікавий, хто це придумав таке "мудре"? Але мені щось інакше здається. Мені здається, що хлопці інакше говорили, а інакше були б зробили на самому концерті. Вони, певно, хотіли тільки до цього нерозумного кроку намовити дівчат з нашої гімназії, щоб їх осмішити перед паном міністром. Мовляв, в українській дівочій гімназії немає ні одної музикальної дівчини. Го-го, ці хлопці не раз беруться на різні хитрощі, щоб тільки дошкулити дівчатам! Я ж сам був колись учеником! Як… як він зветься цей учень, що й вас намовляв до цього? Хтось мені казав… я вже знав прізвище того "махера", але якось вилетіло мені з голови.

Дарка не знає вже, чи це вона сама конає на кріслі, чи тільки стоїть коло когось страшенно перетопленого острахом і мучиться від того, що не може йому допомогти. Чує тільки, як щось тепле з-під пах котиться вниз по тілі. Рештками зусилля, якого ще не поглинув страх, вона повторює собі тільки одне:

"Орест… Орест… не скажу… не скажу… не скажу…"

— Чи ви скажете мені нарешті прізвище цього збиточника? — допитується директор, нібито й не дуже серйозно.

— Я не знаю… я… — якось так незручно почала захищатися Дарка, що зразу сама відчула, як видала себе.

Він засміявся тільки з такої незугарної гри:

— Чи це така велика тайна? Я ж кажу, що я вже знав це прізвище, тільки тепер воно вилетіло мені з голови. Ой, ви, дівчата, не маєте на шеляг амбіції! Хлопці змовилися, щоб вас у дурні пошити, а ви ще бороните їх! Отже, як зветься цей "герой?

Дарка примкнула очі, знітилася в каблучку і тільки вистукувала в своїй пам'яті рівно до ритму: "Не скажу, не скажу, не скажу".

Директорові, видно, було вже забагато цієї телячої впертости. Він насупив брови, як казковий Прудивус, і запитав ще раз по-доброму:

— А як я попрошу пана професора, щоб скреслив вам невідповідні обичаї і ще раз запитав румунську, і... як пообіцяю вам, що навіть панові директорові з чоловічої гімназії не виявлю прізвища того учня... ви тоді скажете мені, хто це?

Спокуса така велика, що Дарка відвертає голову вбік, щоб не чути цього голосу, щоб не бачити тих очей, що так багато обіцюють. Вона вже нічого не бачить перед собою, тільки два тунелі маминих очей в заломаному світлі. Раз, як ті очі дивляться на неї, коли Дарка кладе перед них те нещасне свідоцтво. Другий, як ті очі мерехтять, коли читають ще раз і ще раз Дарчине свідоцтво без двійки. Ці тунелі підсуваються під Дарчині очі щораз ближче, і щораз яскравіше видно цю різницю в заломаному світлі. Дарка на мить закриває свої очі ліктем, щоб розвіяти примару маминих очей. Вона повертається лицем до директора, хоч очима не сягає вище своїх черевиків і каже:

— Я не можу його назвати...

Тільки це сказала і зразу, якби визволена, відчула, що кинула останню ставку — свої останні сумніви й вагання. Тепер вже, напевно, нічого не зрадить. Щось, наче автоматичний замок, заскочило там,

усередині, викинуло всі її думки й волю по той бік директорової кімнати. В одній хвилині зрозуміла, що має перед собою ворога. Директор тепер розлютився: гримнув долонею по столі, аж папери на ньому і Дарчине серце в грудях підстрибнули.

— Що значить "не можу"? Чи ви знаєте, що тут школа і учениця мусить сказати, коли її питають? Нечуване зухвальство так відзиватись до свого зверхника! Я наказую вам зараз же сказати прізвище того учня!

Дарка мовчить.

— Ти чуєш, що я тобі кажу? — крикнув директор з таким ревом, що аж румун вибіг із сусідньої кімнати. Вибіг запінений, закукурічений, прискочив до Дарки, вхопив її своїми руками, як яструб кігтями, й потяг нею аж до шафи, аж скляні ампулки на ній задзвенькотіли.

— Ти кажеш чи ні?

— Я нічого не знаю... ніхто мені нічого не говорив... і прошу тут не битися, ніхто не має права тут термоситися! — Вона чує, що ще один рух до цієї худенької шиї, неначе в курки-голошийки, і вона перемогла б.

— Lasati, domnule, lasati (Залишіть, пане професоре, залишіть), — опам'ятовує його по-румунськи директор. — Ми знайдемо на таких упертих учениць свій спосіб.

— Можеш іти геть! Забери свої книжки і більш не показуйся мені на очі! Можеш уже не приходити до школи! Ми зуміємо приборкати таких упертюхів! Марш звідси!

Директор власноручно виштовхує Дарку за двері! Сльози не знають (звідки вони можуть про це знати?), що Дарка ще від Різдва носить у

серці, мов тернину, думку про те, що її мають прогнати зі школи. (Але ж не так! Не так, як пса, але спокійно, гідно, достойно!).

На коридорі тихо, як у домовині. Від канцелярії відбиваються слабкі відгуки чиєїсь розмови: "Тепер черга на Оріховську", — пригадує Дарка і припадає безсила до стіни. І знову ця лиховісна, мертвецька тиша. Від неї ще голосніше клекотить якийсь заблуканий біль у серцю.

Аж ось чиїсь кроки дудонять на другому кінці коридору: "хтось" іде, дальше прискорює ходу, видно помітив Дарку на стіні. Дарка чує тикання якогось годинника, запах тютюну від якогось віддиху.

— Що сталося? Чого плачете, Попович?

Дарка по голосі впізнає вчителя Спілого, "свого" професора. Здіймає долоні з очей.

— Що з вами? Та ж ви зовсім підпухли! — говорить шепотом професор. — Ходіть зараз під кран і обмийте собі лице!

Холодна вода справді допомагає. Дарка бодай очуняла настільки, що може хоч п'яте через десяте розповісти вчителеві про свою пригоду з директором.

— І ви... не сказали прізвища того учня? — очі вчителя дивляться в Дарчині так безпосередньо, аж їй дивно, чому він перед нею називає Ореста Циганюка — "тим учнем"?

— Ні! Ні!!!

— А чи ви певні, що ваші товаришки... теж будуть так триматися? — нахиляє вчитель свої уста до Дарчиного вуха і питає тим шепотливим голосом, що в'яже і зближує, як присяга.

— Ні! Ні, напевно, ніхто не зрадить!

Учитель остережливо хапає її міцно за руки:

— Тихіше, вже хтось зрадив вас, але тихо про це… Ті там добре тримаються.

Дарка не знає, про кого мова.

— Чи ви знаєте, що ваших товаришок з п'ятої допитують у чоловічій гімназії?

Ні, вона нічого не знала. Все зааранжовано на першій годині так, щоб не було часу порозумітися. Навіть Оріховську відділили від неї.

Учитель Спілий похитує головою. І в цьому журливому русі є і докір за брак довір'я до нього, і співчуття до їх невдачі, і журба за їх долю. Дарку знову огортає страх. Вже не за себе, але за тих незнайомих співтоваришок, співвинних у цій справі: чи досить опановані, досить завзяті, щоб не сказати правди, коли товктимуть ними об стіни?

Немов шукаючи оборони перед ворогом, вона хапається руками вчителевих плечей. Чи можна думати в таку хвилину про те, чиї це плечі? Є тільки те підсвідоме, інстинктивне відчуття, що тут можна безпечно сховати свою голову й серце, що тут тебе не видадуть.

Учитель пригортає її на мить до своїх грудей, віддає Дарці її сердечний відрух і вмить відсуває її на пристойну відстань, як і слід між учителем і ученицею. Це сталося так неймовірно швидко, що Дарка, може, була б і не повірила в це, коли б не очі вчителя, які дивилися на неї восковим, довірливим поглядом:

— Будьте спокійні. Нічого злого не станеться.

— Як не станеться! Та як не станеться, прошу пана професора? Учитель не любить, коли учениця перечить його словам:

— Кажу ж вам, Попович, що нічого не станеться. Іду з чоловічої гімназії — бачите — без капелюха, — і ще раз кажу вам: нічого поганого не станеться. Можете мені вірити. Тепер спокійно йдіть до класи, і — я вас не бачив коло крану ані не говорив з вами. Розумієте?

Дарка заслонює долонями обличчя:

— Як я можу така до класи іти… що я їм скажу, як будуть питатися? — її нітрохи не бентежить такий змінений тон учителя. Її серце сприйняло, як подарунок, його довірливий погляд і тепер не дасть себе вже обдурити офіційним голосом.

— Скажете правду товаришкам. Скажете, що маєте двійку з румунської… — так відтінює вчитель слова, що навіть Дарчине немузикальне вухо може доспівати собі решту:

"Тільки про двійку говорити, решту мовчати… мовчати…"

Все ж він не хоче, щоб його Дарка погано розуміла: кладе свою руку на її голову. Потім ця рука посувається ласкаво по Дарчиному обличчі і повертається знов до вчителя.

Дарка всувається в класу з похнюпленою головою та очима на підлозі. Хоч Мірчук в самому розпалі латинської граматики, хоч це година не кого-будь, а самого Мірчука, — та всі очі й голови повернулися на Дарку. Ці очі аж іскряться з цікавости вловити щось з того, що діялося там, у канцелярії. Дарка обганяється головою вліво і вправо: ще трохи терпеливости! Потім вона все розкаже. Під час перерви тільки двері зачиняються за вчителем, як Дарка біжить на підвищення. Класа, як у марші, вриває на одному такті віддих.

— Слухайте! Я маю двійку з румунської й невідповідні обичаї, — вже опановано складає Дарка звіт із свого горя. — Директор хотів, щоб я дуже просила Мігалаке, він казав, щоб я…

— Дарко! — скрикує за її спиною Стефа. Перестрога, щось більше, як перестрога, погроза, жах вихоплюється з її задиханих грудей. Вона не має навіть часу знайти якесь потрібне слово, щоб її спам'ятати. Одним стрибком опиняється коло неї, схоплює її за плечі і термосить Даркою цілою:

— Що ти робиш, ти божевільна!

Дарка заспокоює її усмішкою, мовляв: "Не бійся! Я не скажу більше, як треба".

Щоб не стягнути підозріння, вона відсуває від себе Стефу і говорить далі:

— Він казав, щоб я ще раз переробила матеріял, може, ще раз Мігалаке запитає мене.

— А ти? Ти його перепрошувала? — хоче знати кінець справи Лідка.

Дарка розмахує руками, але ховає їх скромно при собі, бо місце на підвищенні треба відступити Міґуліву — господареві класи. Класа не вибухає радісним гомоном, як звичайно, коли любимий учитель загляне до неї поза службовими годинами. Міґулів сьогодні строгий і недоступний: здається, навіть голос має підміняний, якийсь чужий.

— В нашій школі зайшли деякі події, які треба глибше обговорити. Тому, що всі панове професори будуть два дні зайняті на конференціях, — два дні не буде навчання. Прийдете до школи аж у п'ятницю. Але не розходьтеся по класах, тільки зберіться разом з учнями чоловічої гімназії в гімнастичній аулі. Тепер помолимося!

Стефа шепнула Дарці:

— Не йди разом зі мною. Пополудні буде хтось в тебе.

Після молитви ніхто вже не цікавий на Дарчине оповідання. Навіть Лідка витупцьовує за себе і всіх:

— Додому, додому!

Стефа збігає сходами перша. Після неї сходить Дарка. Вона чекає на Лідку і, як звичайно, йдуть разом додому. Як щодня.

XIX

Коло четвертої пополудні прилітає "тітчин" Ґиньо. Краватка перекрутилася в нього глузливо набік, а на долішній губі так і закостеніла від обіду чи підвечірку плямка від жовтка. Його руда чуприна та очі горять. Слухайте! Слухайте всі! Сьогодні в їх гімназії були теж допити. Сякі-такі сини влаштували це так зручно, що не можна було порозумітися ані з тими, що входили, ані з тими, що виходили з директорової кімнати. Ґиньо бігає по кімнаті і плює, де попало (пані навіть нічого не каже тепер йому за це!). Найгірше те, що не знати, хто що говорив! Га! Розуміється! Тепер кожний клянеться, що мовчав, як скеля. "Але як же ж це до холери (збожеволів Ґиньо сьогодні чи що?!), пояснити собі, що за той час, коли в гімназії велося слідство, зроблено трус у мешканні в шістьох учнів? І знаєте що? Навіть не можна догадатися, що в кого забрали". Чи в нього і Ореста був теж трус? Ґиньо хотів заклясти "а бодай же вас", але стримався впору, вдаривши тільки з досади себе по стегнах. Питатися, чи в нього був трус?! В кого ж він мав би бути, як не в нього і Ореста? Він більше вражений таким запитанням, ніж тим, що сталося в гімназії. Чоловіка може "шляк трафити" від такої дурної бесіди! Питатися, чи і в Ореста теж був трус... а нехай же тебе!

Та горе буде тому, що зрадив їх, як уже попадеться в "їх" руки!

Пані тільки руки ламає:

— Що ти говориш, Ґинцю? Лідко, дитинко, не слухай того, що він говорить! Ти нічого не чула, нічого не знаєш… Боже мій, Боже, що це робиться!

— Що ви! — визвірюється на рідну тету Ґиньо, — ви хочете, щоб ми це тако пустили?

Він аж упрів від такої можливости! Дарка дивиться на цього відважного, рудого хлопчиська, і нова, полохлива думка назріває в її мозку:

— А на кого є найбільше підозріння… хто, на вашу думку, міг зрадити товаришів? — Ґиньо блиснув на неї таким лихим оком, що Дарка дійсно відчула страх перед цим роз'юшеним хлопчиськом.

— "Зараз" я так вам і скажу, а ви в тайні похвалитеся перед своїми товаришками і так… га… ніхто, тільки дід та баба і ціла громада… Я казав, щоб справи не розголошувати? — говорить він наче до когось невидимого. — Чи я не був проти дівочої гімназії? Чи я не був проти… — вриває на половині слово, весь засапаний і спітнілий.

— Але з нашої гімназії ніхто не видав? — не так захищає честь своєї школи, як провокує його до дальшої щирости Лідка.

Але хто з Ґиньом договорився б сьогодні?

— Іди, Лідко, не сердь мене! Та що ви могли "зрадити", коли самі фіґу з маком знали? Ет, що я буду з вами про це говорити!

— Ви мене не зрозуміли, — починає злегенька Дарка, — я хотіла вас про щось інше запитати, а ви злоститеся. Я хотіла…

— То питайтеся, — добріє Ґиньо, — питайтеся, панно Дарко!

Маючи дозвіл, Дарка ще більше ніяковіє:

— Я хотіла вас спитати… бачите, ми з одного села… Чи нема підозріння, чи ніхто не думає, що товаришів зрадив… Богдан Данилюк?

Ґиньо зразу заперечує авторитетно головою:

— Ні… це вже ні! Правда, Данилюк, то така собі "чіча-ляля", що поза твердим комірцем і скрипкою світу не бачить, але на таке він не здатний. "Нів!" Данилюк цього не зробив! Я сам вилупив би по морді кожного, хто відважився б таке на нього сказати! Ні! З Дана хороший колєґа!

Слава Богу, слава Богу! Дарка тре себе по лобі, щоб розтерти дорешти цей страшний здогад. Ґиньо пригадує собі якусь нотку з Дарчиного питання, що зацікавила його мимоволі.

— Данилюк, може, ваш хлопець?

— Та звідки? — червоніє Дарка. — Ми тільки з одного села.

— Правда, — б'є себе Ґиньо по коліні, — ви односельчани з Данилюком! Справді недоречне питання! Та ж Дан оту румунку водить!

"Навіть він про це знає.. цілий світ про мій сором знає…" — шкрябає щось болісно в Дарчиному серці.

— Ти бачив її, Ґиню, цю румунку? Гарна? — аж іскриться від злорадности Лідка.

— Ет, — уриває зневажливо Ґиньо. — Тепер це таке третьорядне, оце кохання! Коли я щось довідаюся, то дам вам знати, — забуває Ґиньо, що говорить з дівчатами з дівочої гімназії. Без "будьте здорові" він вилітає з хати, ніби на дорозі чекає його крилатий кінь і він ще до заходу сонця має обнести по цілому світу вістки про те, що сталося в українській гімназії.

З Ґиньом, з його рудою чуприною і плямкою жовтка на губі, втікає щілинами заватованих вікон бадьорий настрій з хати.

Пані стає посеред хати з руками на животі і питає отим безнадійно-вбивчим висновком:

— І що ж тепер буде?

Ніхто не знає, що буде далі. Навіть такий всезнайко, як Лідка, не вміє знайти відповіді на це питання. Дарка звивається в клубочок і просить сама себе: "Не думай, не думай... не думай".

*

Аула набита до самих стін — до самих заглибин і вирізів під вікнами. Голови без шапок грають-міняться у всіх відтінках ясно-сонцевого і чорно-горіхового кольору. Зала хвилюється злегка, мов лан гречки під косу. Підвищення спереду, портрети короля і королеви, два фотелі в ряді крісел роблять з цієї, колись веселої зали, приміщення суду. Ще тільки чорного Розп'яття бракує.

Дарка оглядається позад себе (спереду тільки плечі й потилиці): всі обличчя наче у масках. Навіть ті щоденні ледве можна впізнати. Густа атмосфера вичікування й гарячкової непевности обліпила їх якось поволокою, що ніби мряковина припорошила відбитки душі на цих лицях.

Всі очі зливаються в одне велике, барвне око. Всі лиця збігаються в одно велетенське, як у місяця зблизька, обличчя, що міняється — визовне і боязке, бундючне і покірливе, безнадійне і самовпевнене.

А понад усім, десь з самої стелі, спадає на голови всіх таке душне повітря, що треба раз у раз відчиняти уста, мов риба на березі.

Раптом передня частина зали затихає. Передні ряди вгледіли вчителів на порозі аули. Тиша жвавими хвилями докочується до задніх рядів. У дверях якесь чергування. Ніби запросини. Вкінці директори обидвох гімназій входять рівночасно. Вчителі, як прибічна варта, стають обабіч підвищення. Приймають між себе на почесне місце і директора дівочої гімназії. Директор чоловічої гімназії виходить на підвищення. Хоче всіх мати перед собою і щоб усі могли його бачити. З його спокійного, поважного вигляду не можна відчитати ані одної скритої думки. Якось смішно і водночас небезпечно стоїть він проти такої збитої лави учнівських голів і грудей. Директор оком не моргне — чекає. Одну, дві, три, кілька хвилин. Дехто витягає руку з цього рівного лісу, щоб поправити собі чуприну на голові чи відтягнути трохи краватку від шиї. Аж ось директор підносить угору руку — аула кам'яніє. Директор тримає хвилину підняту вгору руку, опускає її спроквола і посміхається до своїх учнів. Цією добре обдуманою усмішкою він дивує всіх. Одних спантеличує, інших обеззброює. Тепер сплітає руки на висоті грудей і говорить лагідно та вибачливо:

— Діти мої! До мене дійшла вістка, я не шукав за її автором (по залі проходить ледве чутний шелест обурливого здивування), бо не хотів роздмухувати цієї справи… отож до мене дійшла вістка, наче б то кілька з вас не хотіли брати участи в концерті, який влаштовують середні школи на честь пана міністра. Діти мої! Мені здається, що це якийсь великий ворог ваш і наш кинув між вас цю думку. Хтось, хто, мабуть, дуже ненавидить нас, українців, коли прагнув позбавити добродійства науки понад триста українських дітей. Задобре я знаю вас, щоб підозрівати, що ця думка могла зродитись в кого-небудь із вас. Ви, може, навіть найкращі з вас, впали жертвою лихих, та, мабуть, і

підкуплених людей і, якби не Боже провидіння, що впору перестерегло нас, були б ці ваші дорадники привели всіх вас до нещастя. Не згадую вже про те, яку велику кривду, який великий біль були б ви завдали своїм батькам, які, може, з останнього стягаються для того, щоб вивести вас в люди. А проте, я не можу не покарати вас за вашу легкодушність. За кару ні одна, ні друга гімназія не візьмуть участи в концерті, на якому будуть виступати всі середні школи Чернівців. Вас там не буде. Вас не буде в цих культурних змаганнях, бо ви не доросли ще до них! Вам радимо ще — не радимо, але наказуємо — не розголошувати цієї справи поза стінами гімназії. Не забувайте, — лагідний голос директора починає корчитись і хробачковим рухом п'ятись щораз вище і вище, — не забувайте, що ми рятуємо вас тепер своєю честю! Майте на увазі, що це ми вперше і востаннє беремо вину на свої плечі. Як ще раз трапиться хоч найменший натяк на таке, ми не поступимось уже жодним сентиментом. На це даю вам ось при панах професорах слово честі. Тепер розійдіться без галасу додому, а завтра — наука, як звичайно.

Хтось за Даркою говорить досить дзвінким шепотом:

— Іди, ідіоте! Ти гадаєш, що вони це для нас зробили? Хочуть рятувати свої шкури, тяжкий ідіоте!

Лава веселим шумом посувається до дверей. Здається, що хтось зняв стелю в аулі і кинув нею у безвісті.

Збоку над Дарчиною головою хтось закашлявся:

— Ой, братіку, але ж я висплюся, вис…плюся!

Де Орест? Що Орест на це?

Орест втискає вуха під шапку і регочеться з кимось до спілки, аж очей йому не видно.

Дарка стовпіє. Зупиняється раптом і на мить завалює собою ввесь похід лави до дверей. Хтось відштовхує її набік, і похід знову рушив гусаком, посуваючись по пів кроку. Дарка стоїть тепер біля самої стіни і з розпукою розглядає кожне лице: "Як то, ніхто — ніхто не ставиться серйозно до цієї справи? Як це, Господи, як це… всі ці таємні збори, всі погрозливі "слова чести", ввесь цей виступ… ніхто ніколи не брав на серйозно? А вона, дурна… вона готова була за те, що для них було тільки забавкою, життям платити! Яким правом, хто дав їм до цього право знищити її життя? Як посміли вони так підло, так підло використати її довір'я, її святу віру, її добре серце! Нарешті, і все це горіння — стільки думок, поривів, сумнівів, самовідречення, жертв і болю — обернеться тільки в жменьку попелу, яку можна взяти у пальці і розвіяти з вітром? І тепер знов повернеться все до старого русла? Ні, довір'я її мами і Данко ніколи вже не повернуться до неї! Ніколи вже Данко не підійде до неї і не спитає своїм притишеним, таким пестливим на кожній твердшій приголосній голосом: "Скільки ви годин мали, Дарцю?". Буде вичікувати на Лучіку Джорджеску і буде її проводжати додому. І мама, ця найдорожча за всіх на світі, єдина мама вже ніколи не візьме Дарчиної голови у свої долоні з таким безкраїм довір'ям, як колись, як ще недавно це любила робити. А в Чернівцях (що за глум!) говоритимуть, що справа з концертом "для всіх закінчилася щасливо!"

XX

Згодом трапилася подія, яка пересунула в Дарчиній душі всі ті враження, що залишав у ній зверхній вигляд Порхавки — учителя природи. Ніби якась невидна рука пересунула сочку в Дарчиному оці. Дарка полюбила професора Порхавку. Була це любов безкорисна і романтична, якою юнаки люблять героїв повісті чи славних мужів з рідної історії.

Сталося це майже безпосередньо після "ліквідації" справи з концертом. У школі від учителів віяло духом невпинного зусилля "знормалізувати" відносини між учениками і вчителями: щоб, якомога швидше показати світові, що в українській гімназії "все в порядку".

Одного четверга прийшов Порхавка на годину до четвертої з книгою, в якій дирекція записувала всякі милі і сумні оповістки для учениць. Був, як завжди усміхнений.

— Що нове? Прошу пана професора, що нове? — заворушилася класа. Учитель зачинив книжку:

— Заспокійтеся, тоді вам прочитаю.

Розгорнув книжку і почав читати: "Від товариства румунських скаутів "Черчеташ"[58] прийшло через дирекцію гімназії запрошення до учениць нашого заведення вступати в члени товариства. Місячний внесок — мінімальний. Організація сама подбає про одностроїї. Буде знижка на всіх залізничних лініях в цілій Румунії. З весною проєктується безплатна прогулька до Констанци, над море. Від дирекції дівочої гімназії була коротка замітка, що закликала учениць покористуватись цим і масово записуватись до цієї організації. Нагода безплатної поїздки над море не трапиться так скоро".

Дарка слухала цих слів, як скам'яніла.

Море… не збагнуте, таємне, величне море, усміхається і манить… Невже ж ти дійсно так близько мене, море?

— Я записуюся, прошу пана професора! — вихопилася перша Коляска.

Професор протер долонею очі:

— Ви, Коляска? Ви… хочете безплатно поїхати? Треба раніше порадитися батьків, Коляска!

— Я теж вступаю, — підвелася Романовська.

— Хто? — спитав Порхавка — Романовська? Романовська! — гукнув на Зоню Романовську таким тоном, що вона мусіла глянути йому просто у вічі.

І Дарка, яка не спускала очей з учителя, бачила зовсім ясно, виразно, як учитель заперечливо похитав головою. Романовська збентежилась і зразу ж сіла:

— Я ще надумаюся, — сказала.

— Я хочу записатися до "Черчеташ", — озвалася Лідка. Учитель засміявся:

— Ти? Та ж це спортивна організація... Там треба мати військові ноги... Сідай, сідай, Дутка, та й сиди коло мами, як тобі добре.

Коли година закінчилася, Порхавка вийшов із класи з чистою карткою паперу. Ніхто з четвертої не виявив бажання вступати до цією організації.

Дарка приховала дійсний світ долонями і мріяла з тугою в серці: "Прощай, прекрасне море! Ще багато, багато років доведеться чекати, поки я тебе побачу... А як не побачу тебе ніколи, то знай, море, знай, прекрасне Чорне Море, що я ціле життя тужила за тобою!"

Плюскіт морських хвиль затихав, міняв звуки, міняв, аж згодом перейшов у гамір, що лунає в кожній класі на перерві.

Любов до вчителя Порхавки прийшла аж згодом. Аж коли Ґинько Іванчук розповів їй про політичні цілі й завдання румунських "черчеташів".

*

Дарка відчуває одного дня так несподівано, як людина, що довідується про рака у своєму організмі, що її серце давно вже під'їдає бажання побачити Лучіку Джорджеску. Так довго не матиме спокою, доки її очі не побачать зблизька суперницю. Дарка прагне розглянути її кусень по кусникові, прагне почути її голос, побачити її рот в усмішці. Хоче приглянутись її очам, зачісці, чолові, її рухам. Мусить збагнути, віднайти те "щось", що захопило Данка. Бо серце не хоче, не може погодитися з тим, що Данко вже ніколи не вернеться. Це ж неймовірне, щоб між ними вже ніколи не вернулось до давнього. Чому? Чому, коли все інше таке, як і раніш, коли Дарка ця сама, що була на вакаціях? Її коси, які колись йому так дуже подобались, що аж "прекрасними" назвав їх, такі самі, що й тоді, у Веренчанці. Ще навіть кращі. Лідка порадила Дарці мити їх у ромені, і вони тепер, мов сонце. Чи її очі, де він так багато разів шукав правди, змінилися? Може, ще виразнішими зробили їх ці всі болючі переживання. А серце, те бідне серце, хіба воно не те саме, що на вакаціях було?

Боже далекий! Та ж Дарка сьогодні ще відчуває тремтіння кожного Данкового слова. Вона досі чує запах тієї ночі, коли Данко вперше поцілував її.

Це неможливо, щоб він цього всього не пам'ятав.

Гарна Стефа також відлетіла від Дарки з хвилиною, коли збагнула, що Дарка не може послужити їй за хвірточку до Данкового серця. І ця Стефа також ніколи не довідається, до якої великої жертви піднялося було Дарчине серце. Ніколи не знатиме Стефа, що Дарка готова була своє місце в Данковому серці відступити Стефі. Але було вже запізно. Там царювала вже Лучіка.

Дарка ніколи не згадувала про те Стефі. Приспала це у своєму серці, як могилу по неповоротному минулому.

Тому Дарка дивується, коли Стефа підходить до неї раз у школі і питається дивно-ласкавим голосом:

— Ідеш, може, на виступ випускників Музичного інституту? Я можу дістати для тебе квиток.

Дарка ніколи не розуміла чисто музичних вечорів. Не манили її. Вважала їх скучними (особливо фортепіянові продукції) і шкодувала б одного лея на них. І тому, здивована цим питанням, викривлює уста:

— Я?

Стефа нахиляється над нею:

— Ти не цікава почути, як Данилюк грає? Досить. Досить!

*

Насуплена зала з темними, немилими для ока та носа коридорами, із безліччю непевних дверей. Червоні оксамити і майстерні свічники нагадують "страшні двори" з дешевих книжок.

Стефа шепоче:

— Оці всі, що бачиш, — це сама рідня випускників. І симпатії їх. Публіка не ходить на такі виступи.

Дарка хотіла б відгадати, де сім'я Джорджеску. Напевно, десь між цими мамами є й мама Лучіки. Але це неможливе. Забагато в залі добре одягнених, елегантних пань сидить на тих самих місцях, де може сидіти й сім'я префекта.

Виходять на сцену, грають і сходять з неї щораз то нові учні. Дарка пізнає вартість їх музики чи майстерність її виконання тільки по довгій, чи короткій хвилі оплесків. Сама не розуміє нічого. Зрештою, що їй до тих хлопців і дівчат на сцені? Коли невідомо вже за котрим разом знову підноситься завіса вгору, на естраду входять Лучіка й Данко. Дарка відчуває тільки якийсь холод за спиною, який згодом перемінюється в жар. Вона дивиться перед себе, але чим більше напружує свої очі, тим менше виразний образ передають вони свідомості. Врешті Дарка нічого не бачить, тільки жіночу сильветку з ясною плямою замість обличчя. Чи світло так падає, чи дійсно ця румунка така біла? Данко робить щось коло скрипки, потім прикладає її до бороди. Смичок сторожко стоїть напоготові. Лучіка сідає за фортепіяно. (Усміхнулась до Данка, чи тільки так здавалося?). Торкається поквапно клавішів. Ніби насміх повідомляє їх, щоб були готові. Підносить голову і тепер вмішується скрипка. Бадьоро, визволено сягає вона найвищих тонів.

…Пташня зривається з вереском і розлітається на всі чотири сторони. Чути, як крає повітря крильми і як сколихує галузками дерев…

І ніби жартуючи, самовпевнена скрипка бере буркотливі, гнівні, низькі тони.

…Олень біжить і зупиняється над плесом озера. Сухим листям повзе вуж…

Знов зривається до свого льоту скрипка.

…В небесах ударив несподівано грім і перші важкі краплі дощу спадають з відгомоном на верхів'я дерев… Десь закувала зозуля… Що це, весна вже?..

Пісня здіймається ще вище… ще вище… аж раптом — що це? Ця сама скрипка, ні, вже не скрипка, а сам Данко з плачем і каяттям таким, від якого серце розколюється, стелиться цій румунці до ніг.

Вона, непримиренна, кількома гострими ударами по хребті чорно-білої потвори відштовхує його від себе. Вона його відштовхує?!

…Гордий орел зривається до останнього льоту. Ще раз його пісня досягає небесних висот. Ще один тріюмфальний акорд — і птах чи пісня? — з простреленим серцем паде перед Лучікою.

Зала здригається від грімких оплесків. Ці двоє втікають з естради. Зала починає наново плескати. Далі юнаки зачинають тупотіти ногами. Хтось свище, що аж треба вуха затулювати. Підноситься вдруге завіса. Данко бере на очах всіх її за руку, і вони кланяються публіці. Не відриваючи своїх рук від себе, вони втікають з естради. Завіса спадає, зала приходить поволі до рівноваги.

— Знаєш, що вони грали? — "Весняну сонату" Бетховена, — шепоче Стефа.

Дарка притакує головою. Не розуміє, чого Стефа хоче від неї. Коли завіса піднялась, вона, без попереднього порозуміння з Стефою, виходить із зали під незадоволений шепіт аудиторії. Ясно, що не знаходить потрібних дверей. Якийсь чоловік сердито провадить її вниз і виводить на мороз.

Гостре повітря й діловий (може, від морозу?) рух на вулиці спинює розбурхані почування.

Дарка не дивується, що Данко вибрав Лучіку. І вдома ніхто не здивувався, що Дарка не висиділа до кінця на музичному вечорі.

XXI

Раптом час зупиняється. Він вискакує несподівано із своїх рейок і мало що не доводить до катастрофи: роздачу свідоцтв прискорено з волі "вищих" на цілий тиждень. Вістка ця застрягла, мов кістка в горлі.

Не можна було її ні проковтнути, ні вийняти. Відбирала охоту до їжі і спокій для сну. Дарка скидала вечором панчохи і одягала їх вранці з одним і тим самим непевним: "Що тепер буде?"

Звідкись приблукана надія на те, що Мігалаке для "святого спокою" подарує їй двійку і "погану поведінку", нікчемніє щораз більше.

І знов мама перед очима. Найстрашніше, що Дарка може собі так виразно — до гри тіней і світла, — уявити мамине обличчя в цю мить, коли вона братиме Дарчине свідоцтво у руки. Мама не буде кричати. У неї загарне для цього обличчя. Не буде також лаятись. Вона тільки скаже:

— Ну, й підлий же ти обманець!

Мама не хотітиме пригадати собі, як Дарка захищалася від тих совганів, що їх подарував їй татко за "добре" свідоцтво, як вона мало не відхворіла того блакитного светра. Мама все це забуде. Так! Люди, навіть коли цими "людьми" є рідні батьки, дуже скоро забувають усе невигідне для себе і справи, які вони боронять.

І Дарчин страх перед двійкою набирає якогось фосфоричного блиску. Дарка прокидається вночі від цього кошмарного світла й не може вже вдруге заснути. Сон-волоцюга приходить вже десь над самим ранком. Саме тоді, коли треба вставати і збиратися до школи. Розчісуючись перед дзеркалом, Дарка, не вважаючи на гіркий, неприємний посмак в устах, не має відваги показати дзеркалові свій язик. Він тепер аж згорбатів від білого осаду. Очі, мов дві олив'яні кулі, давлять і заважають в очодолах. До цього з'являється ще звідкись у Дарки така далека її вдачі замкнутість у собі. Воліє сама в собі спалюватись від сумнівів і страху, ніж кому-небудь виявити їх. Коли приходить день роздачі свідоцтв, Дарка одягає новий мундирок, як і Лідка, хоч — як це всім відомо — Лідка вийде на цьому півріччі "чиста" — вона може дозволити собі причепуритись до свідоцтва. Проте вся класа

приходить у парадних мундирах. Навіть такі нещасні, як Дарка, дівчата прийшли в цей день причепурені до школи. Майже кожна учениця мала під пахою тільки одну (із твердими обгортками!) книжку для свідоцтва. Поважний, з насупленими бровами настрій розсідається на підвищенні і чекає на вчителя. Навіть відмінники мало сміються. Чи ж би… і вони не відчували себе впевнено?

Дарка стає собі осторонь всіх, під самим вікном. До голови підлазить рачки, трошки із смішкою, трохи "направду" думка: "Найлегша смерть, мабуть, від зачадження…" І згодом нове: "Хто казав… хто розповідав про якусь жінку, що вбила себе запахом ясмину?"

І Дарці здається, що це, мабуть, дуже-дуже приємно вмирати від квітів. Після цього приходить незрушна постанова: ніколи в світі не покажеться вона мамі перед очі з плямою брехунки та двійки під пахою. Ніколи!

Професор Мігулів заходить в чорному строгому костюмі. Під пахою у нього портфель, а в ньому доля шістнадцятьох учениць.

— Ось… ось… зараз… — із тремтінням думає Дарка.

Та це "ось" не приходить зараз. Пан господар класи хоче сказати ще кілька слів з цієї нагоди. Мова його примирлива, спокійна, ніби батьківська: треба вибачити і вміти самому признатись до вини. Кінчає акордом примирення. А тепер до діла:

— Андрійчук!

Учениці виходили в азбучному порядку з лавок, зупинялись перед столом, вислухували по одній-дві завваги про свою успішність, простягали руку за свідоцтвом, прочитували мигком в дорозі від столу до лавки початкові склади оцінок і усміхнені або зажурені сідали на місця. За часинку чути було тут, то там шелест паперу (це ті, з добрими

оцінками, не могли нарадуватись ними й не знати котрий уже раз виймали свідоцтва з книжок і знов, знов прочитували їх!) та стримані хлипання розчарованих і покривджених. Мала Кентнер не може стримати своєї радости:

— Дивіться! Дивіться на моє свідоцтво!

Міці Коляска не йде, а біжить по свідоцтво. Та ледве торкається його очима — гасне вся. Вона знизує плечима і, незважаючи на приявність вчителя, питається класи:

— І що їм шкодило хоч раз дати мені свідоцтво без двійок? Щоб уже нарешті одержала я цього срібного лиса!

— Коляска! — гримає на неї вчитель. Коляска ще раз знизує плечима і, зламана своїм горем, паде у лавку. Оріховська не дослухує догани; вона тільки одним оком зиркає на своє свідоцтво, складає його ввосьмеро, як трамвайний білет, і всуває до кишеньки. Тепер черга на Дарку. Встає. В голові чує якийсь свист і шум. Вся кров втекла їй з обличчя, і тепер вітер свище по порожніх жилах. Мігулів розтягає на всю довжину свої губи з докором:

— Попович одержує таке свідоцтво, на яке вона собі своєю пильністю і поведінкою супроти панів професорів заслужила.

Цього досить. Дарка бере свідоцтво за кінчик, мов дитину за ручку, і так іде з ним у лавку. Заплющує очі, відкидає голову взад, а свідоцтво кладе, мов довге, перед себе на лавку. Лідка (хіба ж це не її обов'язок?) перехилюється в Дарчину сторону і скрикує з перестраху на весь голос:

— Бійся Бога, Дарко, та ж ти маєш і з історії двійку… і обичаї!

— Дутківна! — гримає на Лідку вчитель, але це небагато помагає. Вона через лавки на миги намагається розважити Дарку, але ця сидить

цілком спокійно, і Лідка повертається знов до свого свідоцтва. Класа також мов розчарована спокійною Дарчиною поставою. Свідоцтво лежить перед нею, а вона навіть, здається, не глянула на нього, як слід.

Від "п" до кінця азбуки — вже недалеко. Вчитель дає знак до молитви. Нагороджені і покривджені, всі встають, щоб подякувати Богові. Тільки Дарка не підводиться. Тоді увага всіх паде на Дарку.

— Що з нею?

Нічого. Дарка сидить цілком спокійно. Не хоче тільки обзиватись ні до кого ані встати молитися. Не хоче рушитись із місця. Приходить сам директор. Приходять товаришки з інших клас, але їх вмить проганяє вчитель Мігулів. Усі говорять до Дарки водночас різними голосами. Просять відізватись. Погрожують. Хочуть Дарчин опір замінити в жарт. Обіцюють "щось", але Дарка все одно не відзивається. Повертає спокійні, задумані очі до кожного, хто говорить до неї, але сама — ані слова. Тоді директор не знаходить іншої ради, як покликати візника і наказує Лідці та Оріховській відвезти Дарку на квартиру.

Пані, зваблена туркотом перед хатою, вибігає розпелехана і здивована. Дарка перша вискакує з дорожки.

— Нічого не сталося… не заглядайтеся всі так на мене… Наталю, іди… іди собі додому.

Пані перелякана:

— Панно Дарусю, що сталося!

— Боже мій… нічого не сталося… Маю двійки… Двійки маю!! — гукає Дарка, затулюючи водночас кулаком уста, щоб стримати плач, який стогоном намагається прорватися з грудей.

Пані застає Дарку в кутку з лицем до стіни. Вона вся стрясається від сліз, що пливуть у неї з очей, мов із гірського джерела. Пані кладе свою руку Дарці на плечі.

— Заспокойтеся, панно Дарусю, маєте тепер кілька днів вільного… поїдете додому… відпочинете коло мамусі… Не ви перша і не остання, що несправедливо…

Дарка відриває долоні від своїх, підпухлих під самі зрячки очей:

— Чого пані добродійка, хочуть від мене? До ніякого дому я не поїду… Ой, прошу залишити мене в спокої… ніколи… ніколи з таким свідоцтвом я не покажуся мамі на очі… бо… я ніколи… я не хотіла оббріхувати своєї мами… я…

Пані не відходить:

— Не будьте дитиною, панно Дарусю! Додому мусите поїхати на ці малі вакації… Аж тоді б ваші батьки Бог зна що подумали собі про вас!

Дарка затикає долонями вуха:

— Спокою… ой, спокою… нікуди я не поїду…

Заходить по неї Стефко Підгірський: як то вона не їде? Що ж дома переказати? Нічого. Нічого? Еге ж, нічого. Першого дня ферій Дарка встає вранці, як звичайно до школи, одягається і виходить з дому. Ніхто не допитується куди. Коли повертається на обід, господиня, ображена такою самоволею, не питається, звідки Дарка вернулася. Але вже наступного дня вполудне застає Дарка тата на квартирі. Вмить догадується, хто викликав його сюди. Тато, мабуть, тільки що приїхав, бо на шиї мав ще шалик і не встиг іще навіть чаю допити. Дарку вдарило і заболіло таке таткове нещасне, почорніле обличчя.

— Татусю! — скрикує Дарка з такою нелукавою радістю, з таким глибоким чуттям у тій радості, що зразу попадає в таткові обійми. Тато схвильований, щось не досказує в півсловах, тулить Дарку до грудей і обціловує кожний волосок на ній.

— О, татусь! — виривається Дарці десь під серцем прихована правда, про яку вона сама не знала. — Я так хотіла, щоб ви приїхали... ніхто, тільки татусь...

Не треба багато говорити, бо пані й так уже майже все розповіла татові. Тато ще обов'язково поговорить про цю справу з паном директором. Навіщо їй це знати? Для неї досить тієї солодкої певности, що кожне таткове слово буде сказане для її добра.

— Пакуй свої речі, донечко, може, нам вдасться ще сьогодні захопити поїзд.

Дарці починають тремтіти губи, і вона вже не має сили стримати новий потік сліз:

— Татусь... як я покажусь мамі на очі з двійкою?.. Що подумає собі мамуся?

Тоді татко, цей лагідний, сумирний тато підіймає голос і починає сварити Дарку. "За кого вважає Дарка свою маму? Хто на світі зуміє краще дитину зрозуміти, як мама? Мати таку золоту маму, такого янгола, як має Дарка, і сумніватись у великому серці мами? Ой, Дарко... Дарко!.. "

Дарка мовчить засоромлена і... дуже щаслива. Не уявляла собі навіть досі, що під їх скромною стріхою живе аж таке королівське щастя. Ніколи не припускала, що тато, цей вічно запрацьований, так рідко коли усміхнений тато, потрапить аж так любити!

Не важиться розпитувати татка, про що говорив він з директором. Задовольняється самою новиною, що поїде з татком додому і повернеться до школи аж першого березня. Вночі таткове ліжко мусить бути поряд з Одарчиним, щоб можна вишептати, витрясти з наболілої душі всі болі й сумніви.

Вранці, як Дарка від'їжджає з татком до Веренчанки, на місто опадає непомітно, мов сон, сива мряка. Електричні дроти в паморозі виглядають, як срібні ланцюжки на ялинку. Ворони літають понад дахами кам'яниць і не крячуть…

XXII

Пані, як краяла бурячки, так і здивувалася, коли побачила Дарку на порозі своєї кухні за п'ять днів перед першим березня. Але тому, що пані завжди навчала доброї поведінки, тобто безсумнівно сама була "добре вихована", вона миттю перемінила своє здивування в радість:

— Кого я бачу? Кого я бачу? Та ж ми вас десь аж за тиждень чекали, — наборзі обтерла пані мокру руку об фартушок, щоб привітатися з Даркою. Дарка мала обсмалені березневим сонцем помаранчеві щічки і кілька зухвалих, березневих уже, веснянок на насаді носика.

— Я вже не могла витримати. Що мамця, що бабця, що татусь наговорилися мені: побудь, побудь ще… а я не могла! Так уже тягло мене сюди… до школи й подружок… Мамця? Дякую, як звичайно мамця… цілий день працює коло Славочки… вона тепер щось вередує… Бабця каже, що то на новий зубок.

Пані провадить гостю (ніби Дарка тут перший раз!) до її кімнати. Дарка дивується:

— Тут щось наче змінене… щось змінилося за той час, як мене не було… якось так дивно…

— Це вам тільки так здається, панно Дарусю. Що мало б змінитися? От скидайте плащик і ходіть до кухні чаю напитися!

— Дякую… я дуже дякую… я зараз… тепер щойно три чверті на першу… я побіжу ще під гімназію.

— Чекайте… сідайте… Лідка не скаже мені того, про що я хочу знати.

Ніяково й соромно в будний день іти до гімназії без книжок. Так ніяково, що Дарка вже кається, що не послухала пані і не зачекала до завтрашнього дня. На коридорах пусто, і такий тут діловий спокій, що Дарка не зважується кашляти голосніше. Тільки краплини з водотягів цяпають одноманітно. Дарка навшпиньки дістається під свою "IV-у". Прикладає вухо до дверей: Мірчук! Хто ж би інакше розповідав про якусь пригоду на Клокучці латинською мовою. На голос дзвінка Дарка відскакує від дверей: ще чого доброго дістане на привітання по носі клямкою!

Перша вилітає з класи Шнайдер в окулярах. За нею викарабкується із своєю латиною вчитель Мірчук, а за ним уже всі, хто тільки був того дня в школі. Лідка, Стефа, Міці Коляска не випускають собі Дарки з рук.

— Кіндер, вона вигарніла! Слово чести, вигарніла! Веснянками ти не журися! Я дам тобі такий рецепт, що в руку поцілуєш мене за нього! Я тобі кажу! — перекрикує всіх, як звичайно, Міці.

Стефа проводить своїми одуховленими пальцями легенько по Дарчиному обличчі.

— Вже підсніжки цвітуть… Колись виберемося вдвох за ними, добре?

Дарка бере ті пальці в руки, стискує їх таким теплим дотиком, що передає більше, як поцілунок.

— Добре, Стефко!

Дарчині очі шукають за Наталкою Оріховською. Ця стоїть на своєму місці, під піччю, і ледве відсміхається на Дарчин привіт. Тоді Дарка залишає всіх і йде до неї:

— Ти, що чувати між "нашими"?

Оріховська ліниво знизує лівим плечем:

— Нічого цікавого… Зрештою, прийди сьогодні пополудні до мене.

— Що там Підгірська робить? Ще не знайшов для неї татко якого-небудь богослова? — питається хтось на глум.

Лідка бере Дарку попід руку (інколи добре побути трохи далеко від людей!), ніби Дарка до нікого, тільки до неї належить, і так ступінь за ступнем вони зіскакують вниз.

Лідка вмерла б, якби не говорила:

— Що чувати? Ну, говори, розказуй! Що вдома казали на це все? Як мамця прийняла твоє свідоцтво? Правда, що не вбила ані не повісила тебе за нього… Ой, ти… ти боягузова донько! Ну, говори… та ж ми більше як місяць не бачилися!!!

— Лідко, май сумління! Не так зразу все, і то про те — найприкріше!

— Вдома… ти ж знаєш, як дома… кожні батьки хотіли б, щоб їх діти мали матуру. Татко якось більше розуміє від мамці… Мамця… але що я буду про себе говорити? Коло тебе більше нового!

Лідка навіть не догадується, що Дарка хотіла б деякі справи промовчати.

Вона рада, що знову при слові:

— В нас була математична задача, і знаєш… всі, крім Шнайдерівни та Оріховської, виробили її на "недостаточно". Ага, Мігалаке питався, чи "домнішора Поповіч" знає, що має надробити поезії Емінеску. Це ті, що ми брали, як тебе не було.

— Певно, що знаю. Я всі предмети вдома переробляла з татком так, якби до школи ходила з урока на урок…

— Чекай, Дарко, ще одна новина! В нас у школі на всю пару йде праця до "сербаре унірій"[59]. Не знаю, щось говорять ніби Стефанович із сьомої візьме соло, хоч… всі є за Ілюківною… як не як…

— Що за "унірій"? Що це таке? — не може зорієнтуватися Дарка.

— Як, ти не знаєш, що на 12 квітня припадає державне свято злуки Буковини з Румунією? У вас на селі не святкують цього?

— Ах, правда?

— Ага, ще щось, — пригадує собі Лідка новину, — Орест питався за тобою. Так, прошу! Якось перестрів мене, коли я ішла з школи і поспитав, де ділася "панна" Дарка, що її ніде не видно. Не паленій, не паленій, Дарко!

Дарка і не паленіє, але Лідці, видно, хочеться, щоб ця новина зробила таке сильне враження на Дарку. На кінець приходить і Лідчина особиста сповідь:

— Дарко, ти знаєш кого я особисто пізнала? Вгадай, ану, вгадай!

На превелику Лідчину радість Дарка вгадує за першим разом.

Хоч добрий і гарний вигляд говорить щось зовсім інакше, проте до першого обіду "на станції" Дарка сідає без апетиту. Пані ображена (Боже, навіть цим "ображатись!"):

— Ви, панно Дарусю, привикли до маминої вибагливої кухні, і не смакує вам наш простий харч...

— Ой, що це ви, пані! Як можна таке говорити! Це ж моя страва... борщик з часником, але... я направду не можу сьогодні нічого їсти... Стільки вражень, стільки... вражень...

— Ну, ну, якось то буде, — вже сміється вибачлива пані.

XXIII

Наталка Оріховська мешкає на "Лілієнґассе"[60]. По вузькій, запорошеній вулиці, що не має нічого спільного з такими чистими квітами, як лілеї. У вікнах Оріховських цвітуть пеларгонії. Наталку застає Дарка горілиць на отомані з руками під головою. Наталка каже Дарці "сідати десь" і лежить далі з очима на стелі.

— Мені казала Лідка, що Орест питався за мною. Не знаєш, чого він хотів від мене?

Мовчанка. По добрій хвилині Наталка:

— Не знаю. Напевно, нічого важливого, бо інакше і я знала б щось про те.

Дарка має ще одну справу до Оріховської. Стократ важнішу за це:

— Чекай, я хотіла тебе щось спитати… щось мені нателеніла Лідка про те свято на 12 квітня… Що каже на це Орест? Маємо брати в ньому участь чи ні?

Наталка виймає руки з-під подушки і приглядається своїм пальцям:

— Орест нічого не казав. Зрештою, що він може говорити, коли сам ходить на репетиції хору?

Дарці не може поміститися ця відомість в голові:

— Це хіба неможливе, щоб Орест… ні… ти хіба жартуєш, це неможливе…

Наталка не почувається до обов'язку захищати свій погляд перед Даркою. Підводиться з отомани бліда, з підкруженими очима і сідає навпроти Дарки.

— А Ґиньо? — вистогнує з себе Дарка.

Наталка якась така втомлена сьогодні, що ледве говорить.

"Вона, напевно, вмре на сухоти", — думається Дарці.

— Ґиньо завжди тієї думки, що Циганюк.

— То й він тієї думки, що ми повинні… разом з румунами радіти, що Буковину прилучено до них? Наталко!

Наталка зривається на ноги.

— Чого ти хочеш від мене? Іди до Циганюка, іди до Іванчука, їх питай! Звідки я можу знати, що вони думають? — але за хвилину вже каже іншим голосом. — Так страшно болить мені голова, що не знаю... Ти збираєшся вже йти? Посидь ще, Дарко. Я засвічу, коли тобі неприємно у потемках.

— Ні, ти лягай... я піду.

Незважаючи на дрібку тепла, що з'явилося звідкись і огріло голос Наталки, розстання подруг було повне непорозуміння й недобрих здогадів.

У темних сінях Дарка спотикається об витирачку і мало що не паде стрімголов на сходи. Потім зразу потрапляє на освітлені вулицею входові двері. При брамі минає її якась ґалантна, у футрі під кінчики вух пані, з прекрасним собакою-сенбернаром. Дарці блискавкою пригадується те, як їх Циган плив раз за човном у веренчанському ставку. Потім з'являється думка, що ціле її життя в цьому місті — це одно пасмо неприємностей і страждань. Еге ж, ніби стояла вона на самому краю дошки над водою, і раптом хтось після цієї розмови з Наталкою вибив їй з-під ніг це єдине опертя. На небі з півночі на південь паде зоря і значить свій шлях хвостиком.

*

Життя помахує рівномірно своїми крильми, як і раніше, як сто років тому: спекується днів і викликує нові. І комусь сторонньому, могло б здаватись, що немає ніяких змін ані в школі, ані в Дарчиному житті.

Міґулів питав з однаковим спокоєм і ласкою історію тих з "форте біне", як і засудженців з "інсуфічєнт". Мігалаке теж без великих труднощів пригадував собі, що "Поповіч" є в класі. Правда, питав її тільки в четверги, тобто тільки в дні граматики і правопису, але хоч признавав її в класі. Добрі очі вчителя Спілого, може, трохи частіше, як

давніше, спочивали на Дарчиній голові. Мамині листи, як і раніше, були сердечні й ніжні. Мікроскопом не доглянув би ніхто в них порошинки докору чи жалю. На станції, як звичайно, в неділю були на десерт налисники з конфітурами. Навіть о. Луців однаково, як сорок років тому, закінчує урок релігії словами:

— А тепер помолимося, діти!

Навіть Данко, коли вряди-годи натрапить на Дарку, вітає її, як завжди своїм улюбленим:

— О, Дарко! Як маєшся?

Підготовка до "свята злуки" без поспіху й гамору, але посувається вперед. Поза тим, усе "як звичайно" і "як раніше".

Тільки Дарка одна в цьому завороженому світикові спалюється від таємного вичікування. Щось діється і назріває поза її плечима і свідомістю. Смішно, що ці всі Циганюки, Іванчуки, Оріховські хочуть це затаїти перед нею. Воно промінює силою свого існування з їх мозків, з їх конспіративно затиснених уст і невидними, без барви і запаху, промінням дістається до Дарки. А Дарка чекає. Чекає, що одного дня перейде їй хтось з них дорогу й скаже:

— Вже все готове. Коли хочеш, щоб ми перемогли, приставай до нас.

Навмисне лізе Циганюкові на очі, щоб пригадатись йому, натякнути, що вона готова на його поклик. Вертається з Лідкою із школи і раптом зупиняється біля крамниці з ременями та сідлами.

— Зачекаймо трохи… Там іде Орест, він має мені щось сказати!

Орест вітається і без слова йде далі. Тоді Лідка з сміху падає в лють:

— Ти якась божевільна, Дарко! Кажу тобі, що ти терпиш на манію переслідування!

Тепер Дарка за кожним поворотом із школи додому приспішує ходу.

— Скоріше, Лідко, скоріше… або ти лишайся, а я побіжу скоріше… до мене, запевно, лист прийшов!

Але листа нема. Не було його ані вчора, ані позавчора; напевно, не буде завтра ані позазавтра. Вночі зривається Дарка і переляканою сідає на ліжку:

— Здається мені, що хтось стукав у вікно!

Приходить пані в нічному кафтанику із свічкою в руці. Ніхто не стукав. Нехай панна Даруся відмовить молитву за спокій покійників і йде спати.

Згодом приносить хтось до класи у болотистий день (коли дороги ще, мов котики в біло-чорні латки) перші проліски. Миттю розхапують їх. Бідні проліски розлучені, проколені шпилькою в саме серце або здушені бутон'єрками, гинуть скоро. Все ж їх смерть нітрохи не міняє факту, що весна вже явилася. Вона ще тільки причепурюється у передпокої химерного березня.

Свято злуки, офіційно "сербаре унірій", вже не за плечима, а побіч них. Дарка не може опанувати себе, щоб не звіритися Оріховській.

— Ти не хочеш мені щось сказати, але я знаю?.. Щось станеться на цьому святі… Орест, мабуть, не пропустить цієї нагоди… будеш бачити… будеш бачити, що з того вийде! — повторює Дарка, хоч і не вміє детально передати словами картину своєї уяви. Оріховська не падає в лють на цей раз. Вона бере Дарку за плечі (Наталка майже на

три роки старша за Дарку, тому й рух цей виходить якийсь такий материнський):

— Нічого не станеться, Дарко… Так тепер треба… Ти будь з розумом і зрозумій це.

Дарка не вірить Оріховській. "Вони" вважають її за шмаркату. Ось і все.

XXIV

День на 12 квітня трусив дрібненьким дощем. Був понурий і холодний. Проте, незважаючи на химерні настрої дня, прийшли учениці та учні всіх клас. У фізкультурній аулі, в трикутнику між дверима і стіною, виріс цілий ліс парасоль. Парасолі поплакували товстими краплинами. На підлозі сльози всіх парасоль пливли кривулькуватими, брудними струмочками. На передній стіні, обрямованій сосниною і триколором[61] — задумливі портрети їх величности короля Фердинанда і королеви Марії. Всі діри від дрючків і знаки від драбин на стіні прикривав великий перський килим, який так нагадував Персію, як осел поїзд.

Дарка хоче пропхатись на сам перед, але сильніші плечі спихають її в найбільш глуху і тісну середину зали. Звідси вона не зможе бачити навіть Орестового обличчя. Здається їй тільки, що він повинен бути десь напереді і, напевно, там є. Приходить їй на думку (мозок любить інколи в найсерйозніші хвилини відчиняти такі комірки) те, що колись оповідав о. Підгірський про юрбу. Він був тоді ще студентом, і на одному вічі чи цісарському параді дійшло до такого натовпу, що о. Підгірський, щоб дістатись на вулицю, мусив іти по головах і плечах юрби. Дарці стає смішно: як вона буде марширувати по плечах і руках цих хлопчиськів?

Але в цю ж мить серйозніє її душа: зараз це почнеться. Їй важко навіть уявити собі, як це почнеться. Чи Орест вибіжить наперед, скине з

підвищення директора і крикне "ганьба румунам", чи хтось на даний знак жбурне каменем у портрети королівської пари, а вся зала почне свистати, і чи всі схвильовані такою історичною хвилиною встануть, випростують голови і в один голос заспівають?

Виходить чистенький, парадний, чорно-білий, мов сорока, директор і починає святочну промову. Знак, що "це" пересунено на іншу хвилину. Може, на сам кінець свята. Директор говорить переконливо, авторитетно, виразно. При кінці ("Про що він оце базікав?" — запитує себе Дарка) директор дякує від себе, учнів та всього, мовляв, українського народу на Буковині королеві за те, що взяв українців під свою "ласкаву опіку". Директор кінчає і злегка, з статочністю похиляє голову. Вчителі плещуть у долоні. В залі тільки тут то там вирива́ється заблуканий оплеск. Мігалаке стає на пальцях і витягує червону, набряклу шию: "Хто там посмів не бити "браво"?"

Але тих, що оплескували, було так мало, що легше було запам'ятати собі тих, яким подобалося директорове слово.

Інші точки програми проходять рівно, як по металевому дроті. Тільки Косарчук з VII-го плутається при декламації і з перестраху декламує двічі ці ж самі строфи. Зала аж куриться від оплесків. Мігалаке вискакує на крісло, як молодий півник на драбинку: "Що там знов?"

Директор ще раз виходить на підвищення. Дарка згинається в каблучку і вужем просувається допереду. Тепер, при державному гімні, "це" почнеться. Увага! Увага, хлопці! Увага, дівчата!

Директор закладає руки за спину. (Чи він гадає в такій поставі співати гімн?) і передає на всю залу:

— Тепер прошу задніми дверима, спокійно, поволі виходити на город. Там, на пам'ять вічної злуки Буковини з великою Румунією, ми

посадимо молодий дубок, як символ сили і тривкости цієї злуки. Прошу тільки виходити спокійно й без гомону.

Свіжо розкопана земля, як маленька могилка. Учні шикуються навколо цієї свіжої рани землі й чекають. Саме проти Дарки, по той бік цієї могилки, стоїть Орест. Його обличчя на тлі заплаканого неба таке бліде, аж неприємно дивитись. Уста також якісь такі, що цілком затирається границя між ними й лицем. Дарка вдивляється в Ореста з такою напругою, що аж її праве око починає сльозити. Орест вертить головою, наче відмахується від чогось і зустрічається з її поглядом.

"Я готова. Я на все готова. Чекаю тільки знаку від тебе", — сигналізують розпалені Дарчині очі... Орест втомлено зачиняє повіки і вмить знов відчиняє. Значить, прийняв Дарчину готовність до відома. Дарка так прошита тим, що має ось статись, своєю близькою вже участю в ньому, що на все це свято дивиться, мов крізь закопчене шкло. До їх вух, немов воском залитих, долітають поодинокі слова нової промови (говорить тепер директор з дівочої гімназії) і всі до одного задержуються в ушній мушлі. Ніяк не можуть перелізти через поріг свідомости. "Це" вже так близько, що Дарка перестає дихати. Професор співу підносить руку вгору. Дарка скрикує раптом якимсь безголосим, внутрішнім зойком і так застигає з відкритими очима: Орест перший починає співати румунський гімн...

Могилку засипують. Півколо рідшає. Грабарі розходяться. Тільки Дарка стоїть на цьому самому місці, в болоті й на дощі.

— Дарко, ти глянь на себе... ти ж вся в болоті, — сіпає її за рукав Лідка, — вступимо за парасолями і ходім додому.

— Я не знаю, — відповідає майже непритомна Дарка, йдучи за Лідкою.

На другий день промите небо таке синє і прозоре, що здається, якби лягти горілиць до нього, то можна б бачити стопи янголиків у танці. Повітря переповнене тим ніжним запахом, який може видати тільки насичена весняним дощем земля. Небом, понад дахи кам'яниць, мовби торкаючись червоними ногами димарів, пливе самотній бузько з широко розпростертими крилами.

Весна іде і сміхом своїм бере в полон людей і природу.

Дарка з Лідкою приходять до школи в літніх плащах. Це смішне, але незаперечне: ніщо нам так не нагадує весни, як літній плащ після футра. Під гімназійною брамою дівчата здивовані дивляться одна на одну: що це? Прийшли аж так пізно, чи ще так по-дитячому рано з'явилися "мури підпирати"? А, хіба незавчасно, бо ж по дорозі зустрічали майже всіх тих, з якими щодня схрещуються їх стежки. Прожогом кидаються до входової брами.

Тільки переступають її поріг, як від стін вискакують якісь незнайомі панове.

— Віддати книжки, йти до зали, — командує один з них по-румунськи безоглядно.

Лідці торба сама впала на сходи. Дарка притулила свою міцніше до грудей:

— Що це таке? Я нікому не даю своїх книжок! Я нікого не знаю!

— Не базікати. Ми з "Сіґуранци"[62]. Ніхто книжок не візьме. Мусимо їх тільки переглянути. Тепер просто — до аулі.

По дорозі до аулі ще одна варта тайної поліції. При самих дверях — пара вмундированих "сторожів громадської безпеки". В аулі гамірно.

Можна сказати, навіть весело. Роз'юшеним чмелем гуде тільки одне питання:

— Що сталося? Що сталося?

Хоч гинь, ніхто не знає. Приходять щораз то нові, але в їх очах і на устах теж тільки одне:

— Що сталося?

Біжить чутка, що хтось шиби вибив директорові. Може, й так, він заслужив на це. Але по дорозі перехрещується з нею новий здогад: хтось з даху гімназії скинув державний трикольоровий прапор.

Це вже серйозніше. Думка про директорові шибки падає, як смішна і нікчемна.

— Слухайте, це все пусте… слухайте… слухайте всі, — біжить десь з лівого крила задихана нова вістка. — Все це небилиці… Хтось надіслав погрозливу телеграму до самого міністра.

Ах!!

Так! Але за хвилину і ця концепція бере по чолі. Яке ж дітвацтво так думати. Адже міністр під цю пору перебуває у Франції. Дурний сторож дзвонить на першу годину, якби нічого ніколи не сталося. Та дзвінок цей, здається, пригадав директорові, що вже всі зібралися. Він входить до зали в товаристві кількох учителів, дуже діловий, і ціла зала видихує широкий, визвольний віддих. Відомо: краще найгірше лихо від непевности. Нарешті директор скаже їм, в чому справа і що це все за комедія. Директор відкашлюється, стає перед учнів. (Дарка бачить його обличчя тільки до очей) і каже голосом, якого вживають до промов над могилою заслужених, але ненависних людей:

— Цієї ночі чиясь злочинна рука допустилася нікчемного, каригідного вчинку. Хтось зрубав попри сам пень дуб, який ми вчора спільно посадили, як символ вічної злуки Буковини з Румунією. Є певні підозріння, що цього ганебного, нікчемного, каригідного вчинку допустився хтось з учнів цього закладу!!!

Дарка ховає лице в долоні. Їй здається, що румуни були б у праві повести її на шибеницю за сам цей радісний вогник, яким спалахнули її очі від тієї вістки. Директор пригадує свою останню перестрогу і погрозу. Він закликує винуватця добровільно признатись, бо тільки ця єдина обставина може врятувати обидві гімназії перед їх розпуском. Тому обидві, бо обидві вони користались городом, де був дубок.

В аулі тихо-тихо.

Директор підносить голос і тепер згори натискає ним на винуватця:

— Винуватець є в залі. Поліція теж. Кожної хвилини директор може його веліти арештувати, але тоді співвина падає на всіх зібраних. Ніхто не вірить і не повірить, щоб винуватець у своєму злочинному ділі був сам. Він мусів мати спільників, таких, що з ним були у змові. Коли ж він сам признається, то хоч врятує своїх товаришів. Коли він був такий відважний, що вчинив таку ганебну справу, то невже тепер не стане у нього сили і відваги взяти відповідальність за свій вчинок? Чи, може, цей "герой" хоче рятувати себе долею кількадесяти товаришів? Нічого йому це не допоможе, бо його прізвище вже відоме поліції. Ідеться тільки про рятунок гімназії.

І директор ще раз говорить авторитетно: "Тільки єдина обставина, коли винуватець сам виявить себе, може врятувати обидві гімназії".

Декілька учнівських голів оглядаються поза себе. Не кожний має охоту прощатися з школою. Де ж той, що повинен признатися і рятувати своїх товаришів?

Ніхто не признається.

Директор ще чекає. А згодом говорить твердим, пошарпаним від хвилювання голосом:

— Ось вам моральна вартість ваших "проводирів"! Знає, що його прізвище вже відоме поліції! Знає, що це єдиний засіб врятувати дві гімназії від ліквідації... — директор не може говорити далі з обурення. Він заспокоюється на хвилинку, потім починає вже іншим тоном:

— Дівоча гімназія може йти додому. Про всякі свої дальші розпорядження дирекція оголосить на "чорній дошці".

Дівчата заколихуються лавами, вони відділюються від хлопців. Біля дверей стають учителі і бачно стежать, щоб із спідничками не висунулися якісь штани. В коридорі треба під оком "сіґуранщика" провірити свою торбу й на запит, чи чого не бракує, відповісти "ну", що українською мовою значить "ні".

На дорозі Дарка пригадує собі щось і звертається раптом до Лідки:

— Я маю латинську граматику Оріховської. Іди сама... я побіжу, може, ще дожену Наталку і віддам їй книжку.

Це розсерджує Лідку:

— Бігме, Дарко, ти якась трохи дурнувата! Ти гадаєш, що комусь тепер латинська граматика в голові! Але як хочеш її дігнати, то лети, бо Наталку ледве вже видно!

І Дарка біжить:

— Наталю... я маю... тво...ю граматик...ух-х.

Дарку сперли якісь болі під грудьми, і вона мусить вхопити духу.

Оріховська зупиняється. Тоді Дарка, замість сягнути в торбину за граматикою, чіпляється рукою Наталчиного коміра, притулює її до себе і питає переляканим, тривожним шепотом:

— Наталко, я тебе благаю… скажи мені… це зробив Орест?

Наталка аж подається взад від такого запиту. Вона міряє Дарку грізними бровами, посміхається ледве помітною, легковажною усмішкою і йде далі. Дарка дозволяє їй іти кілька кроків, але вмить наздоганяє її і, чіпляючись її рук, починає оправдовуватись:

— Я знаю, що про такі речі не можна питатися, ані говорити, але я так хотіла б це знати… Ніхто не знає, яке це важливе для мене… для цілого мого життя…

Наталка мовчить. Тоді Дарка нахиляється до її вуха:

— Коли не хочеш про це говорити… кліпни тільки оком, що "так".

Наталчині очі дивляться просто і непорушно, мовби її повіки та вії були з бляхи. За кілька кроків посміхається. Наталка Оріховська посміхається!!

— О, Наталю! — Дарка хоче поцілувати товаришку, але та ухиляється від поцілунку і каже лагідно:

— Не роби дурниць на вулиці! Дивись, хліб вилітає тобі з торби.

І поки Дарка вовтузиться з другим сніданком, Наталка Оріховська переходить на іншу вулицю.

XXV

В повітрі літають такі поголоски, що ані їх тотожности, ані джерела схопити не можна.

Обидва директора їздили буцімто до Бухаресту і були на авдієнції в самого міністра освіти.

З Бухаресту приїздила комісія до Чернівців.

З того всього певне одне, що арештували Ореста Циганюка та перевели з поліційних до судових арештів.

Чи ще когось арештували з учнів? Теж не знати. Поголоска сіє, що "в'язниці переповнені українською молоддю". Тим часом усі бачать, що багато цієї молоді спокійно грає собі в футбол.

Лідка з Даркою надвечір забігають до гімназії під "чорну дошку". І за кожним разом висить собі та дошка чорна й таємна з одніською перестарілою оповісткою, яка закликає (хто тепер слухає її голосу!) всіх учениць, щоб віддали книжки до бібліотеки.

В середу (і хто б то подумав, що вже п'ять днів перекотилося в минуле від того пам'ятного дня!) Лідка й Дарка знов біжать до гімназії. На "чорній дошці" велике, виразисте оповіщення. Прочитують навшпиньках, задихано: тут стоїть синє на білому, що українську дівочу гімназію розпущено!!

— А щоб він не повернувся з тюрми! — закляла на весь коридор Лідка Орестові: це все через нього!

Дарка буркнула:

— Не клени, дурна, але читай далі!

Кілька рядків нижче оголошують вписи до нової гімназії. До цієї "нової" можуть бути прийняті тільки ті, які складуть потрібну заяву та присягу і що… "на думку дирекції підходитимуть для цього заведення". Вписи до нової гімназії в п'ятницю та суботу від 8-ї до 12-ї перед полуднем.

— Ти… не бери мені за зле, що я так сказала на Ореста, Дарко. Я думала, що вже по нашій школі… чуєш? Дарко! Але тепер бачу, що все в порядку…

Дарка дуже здивувалася:

— Як то "все в порядку"? Та ж тут пише, що треба якісь присяги складати…

Лідка сміється вже навіть весело:

— Ну і що з того, що "пише"? Ти думаєш, що будуть тебе перед свічками заприсягати? Певно, треба буде вислухати "наук" директора і підписати якесь зобов'язання, і по всій параді! Ет… добре, що поки що "людина" відпочине ще собі трохи. Так уже пахне весною і… так не хочеться вчитися…

Дарка мовчить. Завелика віддаль між ними, щоб Лідка могла зрозуміти Дарчину відповідь.

На вулиці повіває леготом з заходу. Сміється якась дівчина багровими устами до свого хлопця в офіцерському мундирі. І якийсь чорнобровий, як буковинська писанка, вуличник вигукує:

— Велика залізнична катастрофа коло Плоєшті![63]

Життя не зупинилося на мить від того, що в Чернівцях розпущено обидві українські гімназії.

*

В четвер зранку (четвер у школі: математика, румунська, латина, історія, природа, рисунки) надходить лист від мамці. Про нещастя, яке зустріло українську молодь, довідалися у Веренчанці щойно з газет. Нехай доня буде розумна. Дасть Бог, все буде добре. Додому треба писати, що б там не було. Пам'ятай про це, донечко. Вдома усе гаразд.

Лист короткий, нервовий і дуже обережний. Ніби конверт його з прозорого паперу.

— Мама не написала всього, що думала. Які ми всі тут перестрашені… — відразу відгадала Дарка, і стало сумно.

Надвечір того сумного четверга прибігає сплакана "тета" Іванчукова. Її здоровенні груди підіймаються й опадають, а за кожним таким важким опадом — новий приплив сліз. Дарці згадалася чогось якась помпа з фізики…

Тета прикладає і так мокру вже хустину до очей, щоб стримати сльози. Подумайте собі тільки, тільки уявіть собі (але що? що уявити собі? — нетерпеливиться Дарка): вона ноги свої сходила, вона груди свої зірвала (ну, ну, ці груди хіба пилою "надірвав би!"), поки дістала обіцянку, що Гиня приймуть при нових вписах, а цей дурний, навіжений хлопчисько зранку робить дома таку пекельну авантюру, що хоч хати й дітей відцурайся!

На Іванчукову находить нова хвиля розпачливого плачу… Це просто збожеволіти можна: він каже, що його хіба зв'язаного на візнику повезуть до вписів, бо він добровільно не піде! Та ж тато його з хати

прожене, коли він не впишеться до школи! Вона знає свого чоловіка. Пропаде дитина… ох!..

— Чекай… чому він не хоче вписуватись? — хвилюється Лідчина мама.

Тета хапається за голову й колише її у своїх руках, як щось дуже зболіле:

— Боже, за що так караєш мене… Боже!.. Кого я собі до хати прийняла? То якийсь лихий дух — цей Циганюк… якийсь лихий дух оплутав мою дитину… Та ж він не має чого на очі показуватися батькові, коли не впишеться… Ой, Боже, коли я ще з цього нещастя якось вийду… то ще сто років житиму…

— А що з Циганюком чувати, тіточко? — якось не дуже бере собі до серця Лідка розпуку маминої рідної сестри.

Тету тільки зачепи за Циганюка!

— Не бійся… лихе не загине! Держать його в арешті… він… ясно, йому що? Коби чужі діти впхати в біду! Ні до чого не почувається, ні до чого не признається — і що? Подержать і випустять, а моя бідна дитина скапариться на все життя через того чорта. Бодай я була його на очі не виділа, та не виділа! Чому Івонко… вже написав до старого по гроші… і впишеться… Закінчить гімназію і такий мужичок — буде доктором, а моя дитина… буде поневірятися по світі недоуком?

— Чекай, але чого це Гиньо не хоче вписатись? — ще не розуміє Лідчина мама.

— Чого? Того, що Бог йому розум відобрав. Треба там при вписах, жінко добра, якусь заяву підписати… розумієш?.. а він з цим усім, —

каже, — не має нічого спільного… Раз махнути пером… а він каже, уяви собі, що він цього не зробить!

Пані і собі лякається. Перелякана кличе Лідку до себе, перед очі:

— Лідко, дитинко, скажи мені… може, й ти якісь лихі думки маєш?

Ні, Лідка не має поганих думок.

— За мене прошу не боятися, я не така дурна! Вписуюся зараз першого дня! Прошу тільки дати мені гроші на вписове.

Тоді пані пригадує собі, що ще й Дарку має в своїй опіці:

— Панно Дарусю, а ви? Я не хочу брати відповідальности за вас перед батьками!

— Моя буква припадає аж на суботу, — дає Дарка дуже дипломатичну відповідь.

— Я вам кажу, панно Дарусю, ви уважайте, щоб потім ваші батьки не мали жалю до мене. Щодо чого, то я можу вам позичити гроші на вписи.

— Добре, — приймає до відома цю готовність пані і виходить до своєї кімнатки. Вже їй досить плачів Гинєвої мами. Вже їх навіть більше слухати не може. Зразу це було якось смішно, коли ця доросла жінка скаржилась, що ноги свої "сходила"… а потім… потім щось стукнуло в серце: та ж це Гинєва мама плаче… У Веренчанці є ще одна мати, яку таке саме чекає. Чи також буде смішно, коли та з Веренчанки мама товктиме головою об стіни?

Досить. Досить…

XXVI

Вночі, з п'ятниці на суботу, ніяк не приходить сон в Дарчине ліжко. Дарка перекидається з боку на бік. Лягає горілиць і хоче уявити собі, що пливе по поверхні води. Десь звіддалі чути шум водоспаду. Цей рівномірний, дрімливий шум вмить заколише її. Але й ця примара не зваблює сну. Дарка перекладає подушку під ноги. Ніщо не помагає. Обертає ковдру простиралом наверх, а сон, як заворожений відьмою, не може потрапити в Дарчине ліжко.

Засинає далеко за північ, але небавком будиться. Мусить засвітити світло. Снилося їй зовсім виразно, що мама приїхала з Веренчанки. Такий близенький до дійсности сон, аж моторошно. Гасить лампу (Лідка починає бунтуватися) і в пітьмі ховає голову в подушку:

"Завжди з'являєшся, мамо, в рішальній хвилині мого життя. Завжди, коли моє серце не може знайти спокою... ти чи сонною з'явою, чи несподіваним листом даєш знати, що ти зі мною. Чи тепер хочеш перестерегти мене, мамо, чи... помогти мені? Я знаю, знаю, мамо, як дуже це болітиме тебе, але я не можу... ти повинна зрозуміти, що я не можу відцуратися того, чого татусь і ти сама вчили мене любити... Чого ти нічого не говориш, мамо? Мамо!"

Згодом мамина постать поволі зникає, розпливається... аж на місці, де стояла мама, залишається тільки біла хмаринка.

Вранці пані не може добудитися Дарки.

— Бійтеся Бога, панно Дарусю! Та ж то вже десята доходить. Ми були вже в страху, що ви так спите і розбудити вас не можна!

Дарка не зараз усвідомлює собі, що сьогодні за день і чого від неї хочуть. Помічає і те, що пані не виходить, як звичайно, з кімнати після того, як збудила Дарку. Ні! Пані тепер чекає аж Дарка на її очах

одягнеться, вип'є вже зовсім холодне снідання, візьме на голову шапку, сховає гроші і піде вписуватись.

— Панно Дарусю, ви вважайте, не задивіться на Гиня! Я вам кажу! Ідіть впишіться і вертайтеся додому щасливо.

— Добре, — на все погоджується Дарка. Але коли Лідка на не зовсім зручний кивок маминої брови пропонує Дарці своє товариство, в Дарці бунтується щось, і вона рішуче відмовляється:

— Я піду сама… я тебе, Лідко, не водила і сама не хочу "водія".

— Уважайте, що робите, панно Дарусю! — ще раз перестерігає пані.

— Добре, — відповідає таким самим тоном Дарка.

На балконі першого поверху двоє дітей у білому, мов двоє полярних ведмедиків, чіпляються лапками поруччя балкону і щурять очі від сонця. На Дарку находить те розкішне безвілля, яке може дати тільки провесняний, по коліна в сонці, ранок. Їй не хочеться кудись іти, про щось думати, з кимсь ставати на розмову. Хочеться стояти отут на тротуарі, моргати до сонця, як тих двоє білих ведмедиків на балконі. Але на вулиці не можна стояти безрушно та бездільно. І Дарка рішає: "Піду туди, куди мене ноги понесуть".

Ноги, привчені до одної і тієї ж дороги, заводять Дарку під гімназію. На перехресті двох тротуарів коло гімназії стоїть гурток учнів. Здалека вже палає руда Гинєва чуприна.

— Це, певно, з тих, що не хочуть вписуватись, — здогадується Дарка, і її серце сповняється такою сердечною теплотою до них, що вона думає, чи не підійти їй до них і не гукнути: "Гаразд, товариші! Я теж з вами!"

Але саме тому виминає їх та йде просто до гімназії. Тоді хтось кричить за нею товстим, сердитим басом:

— Щасливо!!

І ціла група сміється коротким, умовлено глумливим сміхом.

— Господи! Їм здається, що я йду вписуватись! — паленіє аж до краплин поту Дарка.

— Ах, ти тут! — налітає з гімназії просто на Дарку Стефа Сидір. — Я по всій школі розбиваюся за тобою. Ну добре, що ти є! Ми, дівчата, умовились зійтися о пів до одинадцятої коло пам'ятника Шиллерові. Ходім!

— Які дівчата?

— Як то "які"? Наші! Ті, що не йдуть до вписів... Чекай... ти хіба?

— Ні, ні... я не вписуюся! — відповідає скоро Дарка. Стефа бере Дарку під руку, і вони скручують зразу праворуч, до парку.

— Та ж це вже справжня весна! — скрикує Дарка на вид чуприни парку — кольору молодого горошку.

— Еге ж! — сміється Стефа. — В парку заспіваємо собі!

Коломия, 1935 р.